

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

COLIN McEVEDY

ORTAÇAĞ TARİH ATLASI

Ortaçağ Tarih Atlası

Colin McEvedy

SABANCI ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Ortaçağ Tarih Atlası

Colin McEvedy

Çeviri: Ayşen Anadol

The New Penguin Atlas of Medieval History

Penguin Books, London

© **Colin McEvedy, 1992 / Sabancı Üniversitesi, 2004**

Türkçe yayın hakları, ONK Ajans aracılığıyla alınmıştır

Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında,

yayıncının yazılı izni olmaksızın,

hiçbir yöntemle çoğaltılamaz.

ISBN: 975-8362-38-0

Birinci Basım: İstanbul, Ocak 2004 (2000 adet)

Yayın Yönetmeni: Zafer Karaca

Yayın Danışmanı: Halil Berktaş

Yayına Hazırlayan: Aziz Ufuk Kılıç

Tasarım-Uygulama: 3 Tasarım

Basım: Promat Basım Yayın A.Ş.

Sabancı Üniversitesi

Orhanlı, Tuzla 81474 İstanbul

www.sabanciuniv.edu

<http://yayinevi.sabanciuniv.edu>

Ortaçağ Tarih Atlası

Colin McEvedy

Çeviri: Ayşen Anadol

Sabancı
Üniversitesi

YAYINCININ NOTU

Colin McEvedy'nin dört ciltlik tarih atlası dizisinin *Yakınçağ* ve *Modernçağ* ciltleri yayımlandı. Elinizdeki *Ortaçağ* cildi dizinin üçüncü kitabı.

Ortaçağ Tarih Atlası İS 4. yüzyılın ortalarından (Roma İmparatorluğu'nun resmi olarak ikiye bölünmesinden az önce) İS 15. yüzyılın sonlarına kadar (ilk keşif yolculukları) uzanan tarih dilimini kapsıyor. Kitabın ele aldığı dönemin uzunluğunun yanı sıra, coğrafi kapsamının da geniş olduğu gözlenecektir. Dolayısıyla, ortaçağ tarihinin özgül konularına (feodalizm, siyasal iktidarın yapısı, dinsel iktidar vb.) ağırlıklı eğilmekten ziyade, belli bir coğrafyanın şekillenmesinde rol oynamış bütün "aktörler"i resme dahil etmeye çalışıyor. Bu *Atlas*'ın temel özelliği Akdeniz, Avrupa ve Yakındoğu'yu tek coğrafi birim olarak alması. Ama bununla homojen bir toplumsal ya da iktisadi yapı kastedilmiyor. Tersine, çok farklı yapıların etkileşimi ve çatışması söz konusudur. Akdeniz merkezli olan Roma İmparatorluğu'nun çözülmesi ve merkezin doğuya kayması sonucunda, Avrupa'da yavaş yavaş yeni bir ağırlık merkezi oluşmuş; İslamiyet'in ilerlemeleri hem Yakındoğu hem de Akdeniz'in dinamiklerini etkilemiş; Asya'dan gelen kavimler bütün Avrupa-Yakındoğu coğrafyasının şekillenmesinde rol oynamıştır. *Ortaçağ Tarih Atlası*, bu panoramik görüntüyü kronolojik düzende veriyor.

Haritaların nasıl okunacağı konusunda burada yeni bir şey söylemeye gerek yok; kullanılan işaretlerin anlamı, haritaların neden diziler halinde hazırlandığı, "Giriş" bölümünde yazar tarafından ayrıntılarıyla açıklanıyor. Kitabın sonundaki dizin haritası, ana sıralamadaki haritalarda yeri belirtilmeyen kentler, dağlar, ırmaklar vb.nin, dizinde bu yerlerin adlarıyla birlikte verilen koordinatlar yardımıyla bulunmasını amaçlıyor. Ayrıca yine aynı koordinat sistemiyle, düz yüzeye yayılmış haritanın neden olduğu algı yanılgısını düzelterek enlemler ile boylamları da görünür kılıyor.

Metinde geçen yabancı sözcüklerden bazıları için *italik* karakter kullanıldı: *fief*, *patricius* gibi. Bunların anlamına ilişkin açıklama yapmaktan kaçınıldı. Özellikle *fief* terimi ortaçağ tarihinin başlı başına bir konusudur. Bu konuda okuru ansiklopediye yönlendirmenin daha doğru olduğunu düşünüyoruz.

Kişi ve yer adları konusunda, İngilizce metinde izlenen yolun tersine (hemen hemen tüm adlar İngilizce'ye uyarlanmış olarak veriliyor), söz konusu adın özgün dilindeki yazımına sadık kalındı: örneğin (Germen İmparatoru) Heinrich, (İngiltere Kralı) Henry. Özel adlarda genel olarak Ana Yayıncılık'ın yayımladığı AnaBritannica (1992) temel alındı. Yer adları, yerleşik Türkçe karşılıkları bulunuyorsa Türkçe, bulunmuyorsa özgün dildeki gibi yazıldı. Adları zaman içinde dönüşüme uğrayan, ya da bütünüyle değişen, farklı geleneklerde farklı adlar taşıyan yerler konusunda köşeli parantezlere başvuruldu; yani farklı adlar da olabildiğince belirtildi.

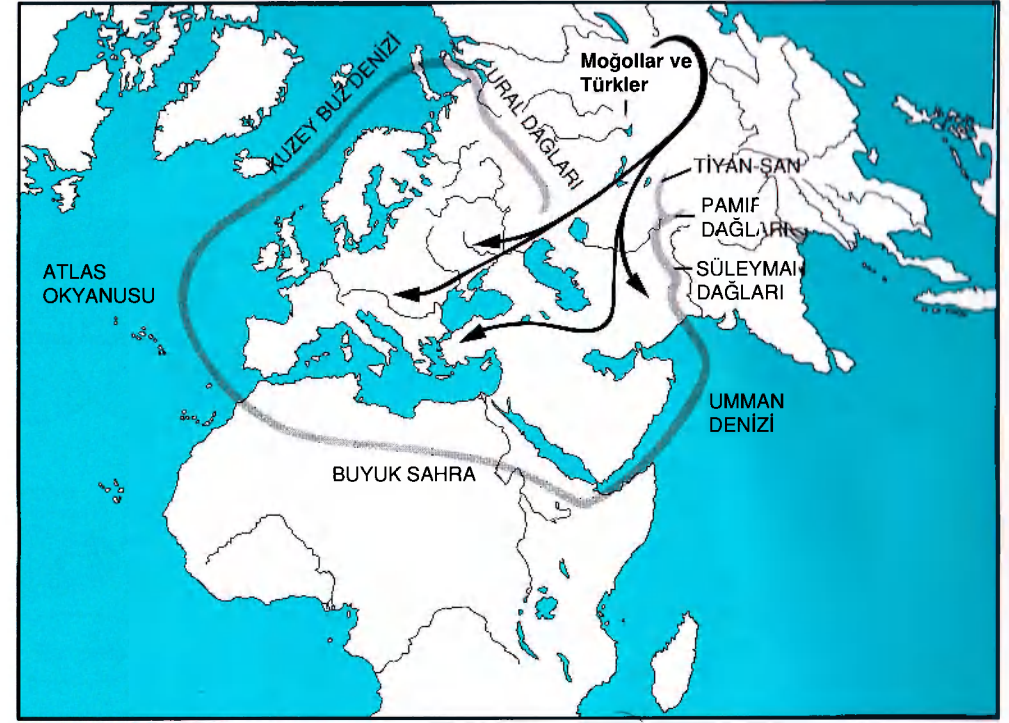
GİRİŞ

Bu atlasın amacı, ortaçağda Avrupa ve Yakındoğu tarihindeki gelişmeleri keşintisiz bir hikâyede anlatmak. Bu nedenle elinizdeki çalışma, ülkeleri ayrı ayrı ele alarak iç yapılarına odaklanan çoğu atlasın farklı bir kitaptır. Burada bu türden ayrıntılar yok; krallıklar teker teker teşrih masasına yatırılarak yönetim hiyerarşileri betimlenmiyor. Bunun yerine, Avrupa-Yakındoğu bölgesindeki bütün bir uluslar ailesinin yüzyıllar boyunca nasıl evrildiği üstünde yoğunlaşıyoruz. Bu atlasdaki haritalar size Fransa krallarının darphanelerini nereye kurduklarını, Cluny tarikatının manastırlarını nereye inşa ettiğini göstermez; haritaların amacı eski imparatorlukların nasıl çöktüğünü, yerlerine nasıl yenilerinin kurulduğunu resmetmek, Avrupa'da ortaçağ dünyasını tanımlayan coğrafi, entelektüel ve teknik sınırlardan kendini kurtaracak enerjiye sahip yeni bir toplumun nasıl doğduğunu göstermektir.

Atlası oluşturan 47 harita altı bölüm halinde düzenlendi. Ortalama kırk yıllık aralıklarla bölgenin siyasi durumunu gösteren beş ya da altı harita, her bir bölümün asıl ağırlığını oluşturuyor. Bunlara ek olarak, her bölümün sonunda son siyasi haritayla aynı tarihe ait iki ya da daha fazla harita var. Bunlardan birincisi Hristiyan âleminin -7. yüzyıldan itibaren İslam âleminin de- sınırlarını, yani bölgenin iki tanımlayıcı kültürünü gösteriyor. İkincisi ise ekonomideki gelişmeler hakkında. Bazen de nüfustaki değişiklikleri ya da dünyanın daha geniş bir kesimindeki durumu gösteren bir üçüncü harita veriliyor.

Haritaların hemen hemen hepsi aynı bölgeyi kapsıyor: Avrupa, Kuzey Afrika ve Yakındoğu. Bu bölge hem toplumsal, hem de coğrafi bir birimdir; üyelerini içerde, başka her şeyi de dışarıda tutan sınırlarla çevrelenmiştir. Sınırları Şekil 1'de gösteriliyor. Avrupa ile Asya arasındaki geleneksel sınır olan Ural Dağları'yla başlarsak, sınır çizgisi yelkovanın ters yönünde, Kuzey Buz Denizi, Atlas Okyanusu ve Büyük Sahra'dan geçerek Nil vadisine ulaşıyor. Buradan da Kızıldeniz'in güney sahillerinden ve Umman Denizi'nden geçip İran ile Hindistan altıktasını ayıran dağlara varıyor. Bu çizginin bazı kesimleri geçirgendir. Urallar insan topluluklarının hareketini asla engelleyememişti; Yakındoğu'yu Doğu Afrika'ya bağlayan deniz yolları ilkçağda bile kullanılıyordu, İran ve Orta Asya'yı Hindistan'dan ayıran dağlarda da birçok geçit vardı. Ama Avrupa-Yakındoğu bölgesine bu yollardan girenlerin sayısı pek azdı; asıl önemli kitleler Orta Asya'daki geçitlerden girdi. Burada, Urallar'ın güney ucu ile Orta Asya dağlık kütesinin kuzey kenarı arasındaki kapı, ardına kadar açıktı. Batının ortaçağdaki karışımına tek önemli katkıyı yapan Türk-Moğol kabileleri işte bu kapıyı kullanmıştı.

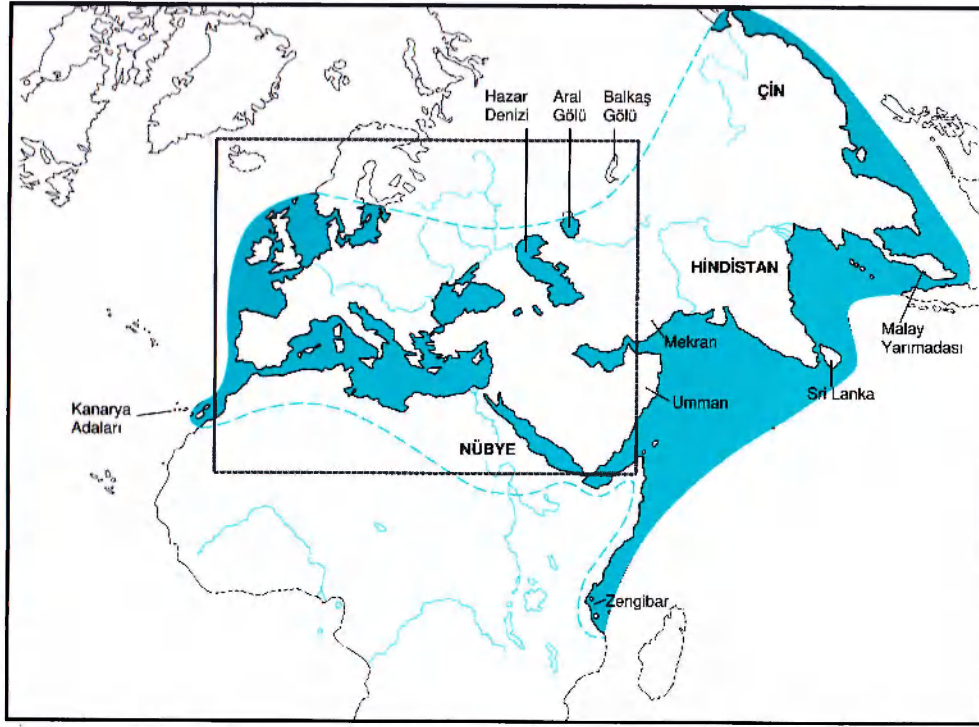
Şekil 2, atlasın baz haritasının kapsadığı alanı gösteriyor. Şekil 1'de gösterilen alanın birkaç köşesi çerçevenin dışında kalıyor: Rusya'nın Avrupa'da kalan kısmının kuzeydoğu ucu, İskandinav yarımadasının kuzey kısmı, Arap yarımadasında Umman, Hindistan'a en yakın İran eyaleti olan Mekran. Bu bölgelerin hikâye-

Şekil 1. Avrupa-Yakındoğu bölgesinin sınırları

mize katacak bir şeyi yok, çünkü pek az insanın yaşadığı, gözden irak yerler. Haritacılığın görevi elbette ki en iyi çerçeveyi bulmaktır; burada çerçeve mevcut sayfayı en iyi kullanacak şekilde seçildi. Bu çerçevenin tek kötü tarafı, baz haritanın sol tarafında kuzey, güney, doğu ve batı beklenen yönlerdeyken, sağa gittiğinizde doğunun saat 3 yönünden saat 1 yönüne doğru yükselmesi. Bu izdüşümü tanımlayan ve bu yükselme etkisini ortaya çıkaran enlem ve boylam çizgileri, kitabın sonundaki dizin haritasında gösteriliyor.

Şekil 2, İS 4. yüzyılda, yani haritalar dizimizin başlangıç tarihinde, dünyanın batıdan nasıl görüldüğünü de gösteriyor. Bu yüzyılda Rusya'nın bozkırın kuzeyinde kalan bölgeleri hakkında hemen hemen hiçbir şey bilinmiyordu. Hatta klasik coğrafyacıların piri Claudius Ptolemeus [Batlamyus] İskandinavya'nın ada olduğunu sanmıştı. Öte yandan, Ptolemeus ile meslektaşları, İsa'nın doğduğu sırada ziyaret edilen, ama sonra kimsenin bir daha uğramadığı Kanarya Adaları'nın varlığından haberdardı. Ayrıca, Nübye'nin baz haritada yer alan kısmından biraz daha fazlasını biliyorlardı. Afrika'nın doğu kıyılarını çok iyi tanıyorlardı; çünkü

Şekil 2. Atlas'ta kullanılan baz harita (siyah dörtgen) ve İS 362'de bilinen dünyanın çevresi (mavi).

Arap tacirler gemilerle Zengibar'a kadar gidiyor, ambarları fildişiyle, kafaları da "Nil Çeşmeleri"nin masallarıyla dolu, dönüyorlardı. Ne var ki ister tesadüf, ister esin perileri iyi çalışmış deyin, bu masallar doğrudur. Asya kıtasına gelince, Hindistan'ın büyük olduğu doğru biliniyordu (ama biçimi değil), Sri Lanka ile Malaya yarımadasının anahatları da öyle. Çin hakkındaki bilgiler muğlak; 300 yılı aşkın bir zamandır kervanlar İpek Yolu'nda gidip geliyorlardı, ama Romalıların İç Asya haritası fazla ayrıntılı değildi. Hiçbir klasik kaynakta Balkaş Gölü'nün sözü edilmez, Aral Gölü ile Hazar Denizi'nin ayrı olduğu da kesin değildir.

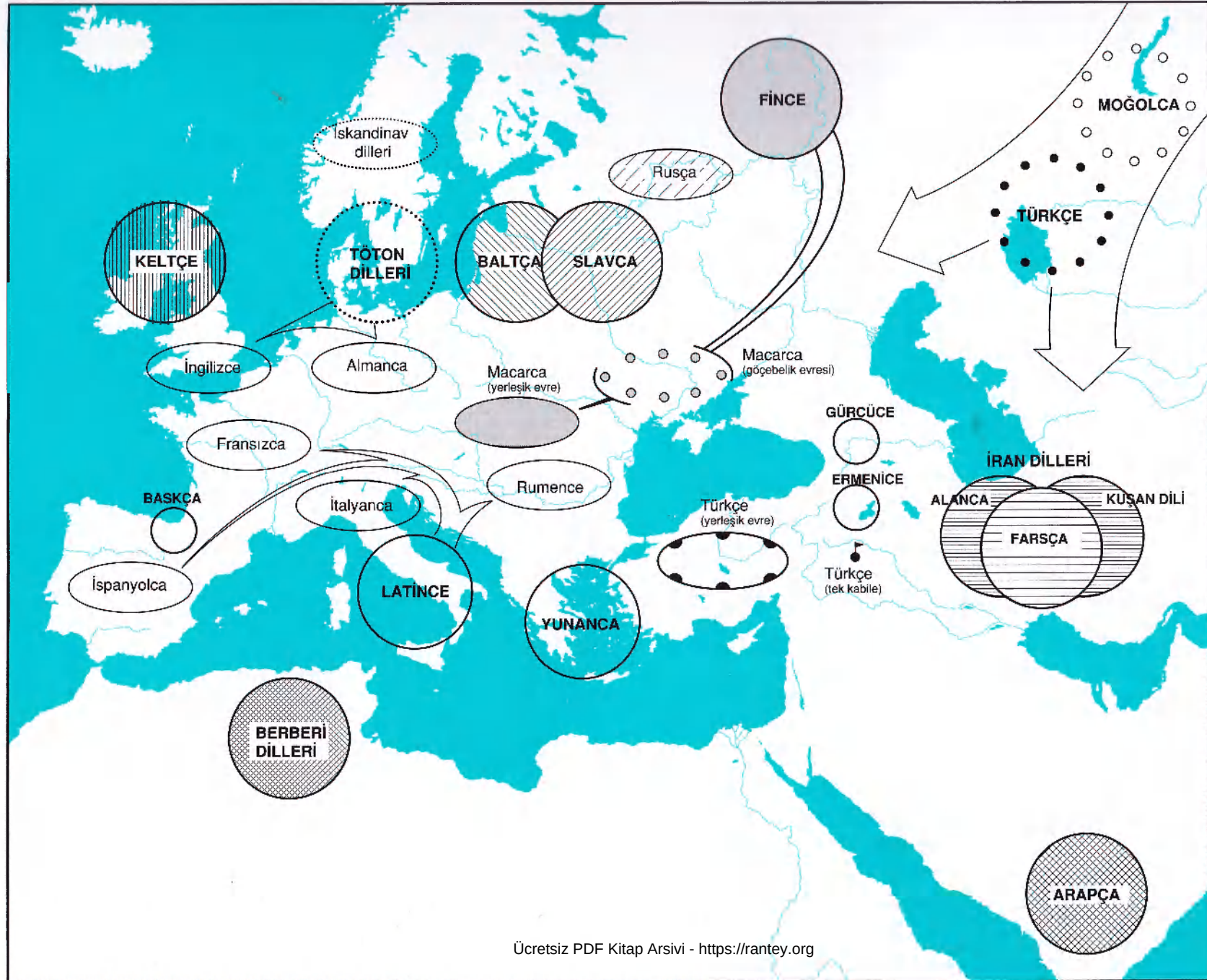
Böylece satranç tahtamızı belirledik; şimdi oyunculara bakalım. Neredeyse sonsuz siyasi ve dini gruplaşmalar görüyoruz: kabileler, imparatorluklar, ulus-devletler, tüccar prenslikleri, göçebe çobanlar, köylü çiftçiler, teokrasiler, feodal *fief*'ler, hegemonyacı kişisel organizmalar. Ama bunları bir düzene sokmak gerekiyor. 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın büyük bölümünde tercih, bu organizmaları ırka göre gruplandırma yönündeydi: örneğin Kuzeyliler ya da Akdenizliler. Bazılarına bu sistem hâlâ cazip görünür. Eh, Avrupa-Yakındoğu sınırlarına tekabül eden belli başlı nüfus blokları, belli başlı ırklar arasındaki ayrımlara da işaret ettiğine

göre, bu alandaki ikincil ayrımlar, Kuzeyliler ile Akdenizliler vb arasındaki ırk altayırımlarına neden tekabül etmesin? Cevabımız şu: İrk altayırımlarının tek fiziki ölçütü olan gen sıklıkları öylesine bulanık sınırlar içindedir ki hemen hemen hiçbir işe yaramaz. Örneğin Almanlar ile İtalyanlar arasında, aklımızdaki tipik Alman ve tipik İtalyan resmine uyacak kadar büyük fiziksel farklar yoktur. Aslında bu resimleri ortalama imgeler değil, uçlardaki imgeler yaratmaktadır. Berlinli ve Venediklilerden oluşan 100 kişiden hangisinin Berlinli, hangisinin Venedikli olduğunu ayırt etmek, eğer ağızlarını açıp konuşmuyorlarsa, çok zor bir iş olacaktır.

Burada dil, elbette gerekli ipucudur. Dil, toplumsal birimleri yaratmak ve sürekliliklerini sağlamakla kalmaz, toplumların evrim ırmağındaki yeri hakkında bize açık seçik veriler de sağlar. Dr. Johnson'un dediği gibi, "dil, ulusların kökenidir"; bilginin istediğimiz kadar tam olmadığı ortaçağda bile, dil sayesinde insanların kökenini fazla yanıltmadan saptayabiliriz.

Bu atlasta sınıflandırma için kullanılan esaslar Şekil 3'te gösterilmiştir: Haritalarımızda göreceksiniz, belli başlı her dil için ya gölgelendirme, ya da bir tür çizgi kullanılıyor, tarihte gösterdikleri gelişimler için de uygun değişiklikler yapılıyor. Önce büyük yuvarlakları ele alalım. Bunlar, İS 362 tarihli ilk haritamızda görünen dil gruplarını temsil ediyor. Çoğu Hint-Avrupa dil ailesinden. Kuzey Avrupa'da Keltleri (dikey çizgili), Tötonları (çevresi noktalı), Baltlar ile Slavları (birbirinin tersi yönlerde verevine çizgili) görüyoruz. Altlarında Roma İmparatorluğu'nun iki ana dili var: Latince ve Yunanca (ikisi de ortası beyaz kalın çizgili). Doğuda İran dil grubu yatay çizgili; İran'daki başat dil olan Farsça daha geniş aralıklı, Kafkaslar'da konuşulan diller (Alanca) ile Maveraünnehir'dekiler (Kuşanca) ise daha dar aralıklı. Hint-Avrupa dil grubuna girmeyen Fince gri gölgeli; Moğolca ile yakın akrabası Türkçe'nin etrafını minik yuvarlaklar çeviriyor (Moğolca'da içleri boş, Türkçe'de dolu). Araplar ve Berberiler başka bir çift oluşturuyor; Türkler ile Moğollar kadar yakın olmasa da onlar gibi hem toplum, hem de dil olarak ortak özellikleri var (yuvarlaklarının içi ızgara gibi, ama Berberilerin ızgarası daha sık). Görece daha küçük üç halkı orta boy yuvarlaklar temsil ediyor: Dilleri Hint-Avrupa ailesinden ve Yunanca'yla akraba olan Ermeniler, Basklar (haritalarda İS 476'ya kadar ortaya çıkmayacaklar) ve Gürcüler. Son ikisi Avrupa'daki Hint-Avrupa öncesi nüfusun kalıntıları, muhtemelen birbirleriyle akrabalar, ama kesinlikle başka halklarla akraba değiller. Üçü de beyaz yuvarlakla gösteriliyor.

Bu ilk sınıflandırma sistemini atlasın ilk iki bölümünde kullanıyoruz. Sonra, Frank İmparatorluğu'nun kurulmasından itibaren, bu sistemi bozup geri kalan dört bölüm için daha kullanışlı bir sistem yaratma fırsatını elde ediyoruz. Bu dönemde ortaya çıkan yeni diller Şekil 3'te yumurta biçiminde gösteriliyor. Bizi ilgilendirenler, Töton kökünden türemiş olan İngilizce ve Almanca, bir de Latince'den türeyen, dolayısıyla Romans dilleri olarak bilinen Fransızca, İtalyanca ve

Şekil 3. Atlas'ta kullanılan
gölgelemelerin anahtarı.

İspanyolca. Bu diller, ortaçağın geç döneminde asıl odaklandığımız toplumsal birim olan Batı Hristiyanlığının çekirdek dilleri oldu. Bu elipslerin çizgileri sürekli, böylece Töton dillerini ayırt eden noktalı çizgi artık sadece İskandinav dillerini gösteriyor. İskandinavlar o sırada eski Töton imgesine uygun hareket edip İngiltere'de ve başka yerlerdeki Hristiyan kardeşlerinin ödünü kopartmaya devam ettiklerine göre, epeyce uygun düştü bu durum. Ancak, yanlış anlaşılmasın: Bu bölümde, tamamen dile dayanan bir sınıflandırmayı bırakıp yerine toplumsal öğeleri hesaba katan bir sınıflandırma geçirmiyoruz. Aynı durumun bir örneği de Macarca için kullandığımız yuvarlak. Macarca, bozkıra göçüp Türk yaşam biçimini benimseyen bir Fin kabilesinin dilidir. Macarlar bu yaşam biçimini sürdürdükleri dönemde küçük yuvarlaklardan oluşan bir daireyle (göçebe konumlarına işaret ediyor) gösteriliyorlar, küçük yuvarlakların gri olması da dillerinin Fince'den geldiğini anlatıyor. Ama Macaristan'a gidip yerleşik bir krallık kurduklarında bu özel yuvarlağın yerini tam gölgeli basit bir yuvarlak alıyor. Aynı şekilde Türk topluluklarının yuvarlaklarında ayrıca belirtmeyi gerektirmeyen değişiklikler yapıyoruz. Küçük yuvarlaklı kenarla gösterilmeyecek kadar küçük kabileler minik bayraklı tek siyah yuvarlak olarak veriliyor. Osmanlılar gibi yerleşik devletlerin yarım yuvarlaklı, yumurta biçimli işaretleri var.

Atlasın geri kalan kısmında zaman zaman ortaya çıkan yeni diller bu sistemlerin ya birine, ya ötekine uyduruluyor. İS 1000'den sonra, Rusça'yı diğer Slav dillerinden kesikli çapraz çizgiyle ayırıyoruz. 14. yüzyılda Balkanlar'da ortaya çıkan Rumence ve Arnavutça'nın içi boş bırakıldı. Bölgedeki Romalı yerleşimcilerin konuştuğu Latince'den türeyen Rumence Romans dillerine giriyor. Arnavutça'nın Hint-Avrupa grubunda bağımsız statüsü var; atası muhtemelen Roma öncesi nüfusun konuştuğu İllirya diliydi. Bu dil sınıflandırmasına göre yapılan haritalarda, hem Doğu Akdeniz'de, hem de Baltık'ta kurulan Haçlı devletleri için noktalı sınır çizgisi kullanılıyor. Bu sınır çizgileri, Töton halklarının nerelere kadar uzandığını göstermek için bilinçli olarak kullanıldı; ancak bu, Haçlıların büyük kısmının Töton dillerini konuştuğu anlamına gelmiyor. Baltık'ta bu dilleri konuşuyorlardı, ama Doğu Akdeniz'de başat dil -ve kültür- Fransızca'ydı.¹

¹ Rumence'nin statüsü konusunda herhangi bir kuşku yok, ancak kökenleri çok tartışılıyor. Bugünkü Rumenler İS 1. yüzyılda Daçya'ya (bugünkü Transilvanya) götürülmüş Latince konuşan yerleşimcilerin soyundan geldiklerini iddia ediyorlar. Buradaki problem, İS 270'te bölgedeki Roma eyaletinin ortadan kaldırılması ile İS 1230'da Romanya'da ilk kez Vlahlardan (dilleri Romans grubundandı) söz edilmesi arasında geçen on yüzyıl içinde, bu yerleşimlerin hala varolduğuna dair hiçbir kanıt olmamasıdır. Birçoklarına göre, Rumenlerin kökeni hakkında daha akla uygun bir varsayım, bu halkın Tuna'nın güneyinde, Roma kurumlarının daha çok kök saldığı ve çok daha uzun süre ayakta durduğu Latince konuşan nüfustan geldikleridir. Yine bu düşünceye göre, Vlahlar bugünkü Romanya'ya, 13. yüzyıldaki göçebelerin bölgeyi kavrayan pençelerinin gevşemeye başladığı dönemde gelmişlerdi.

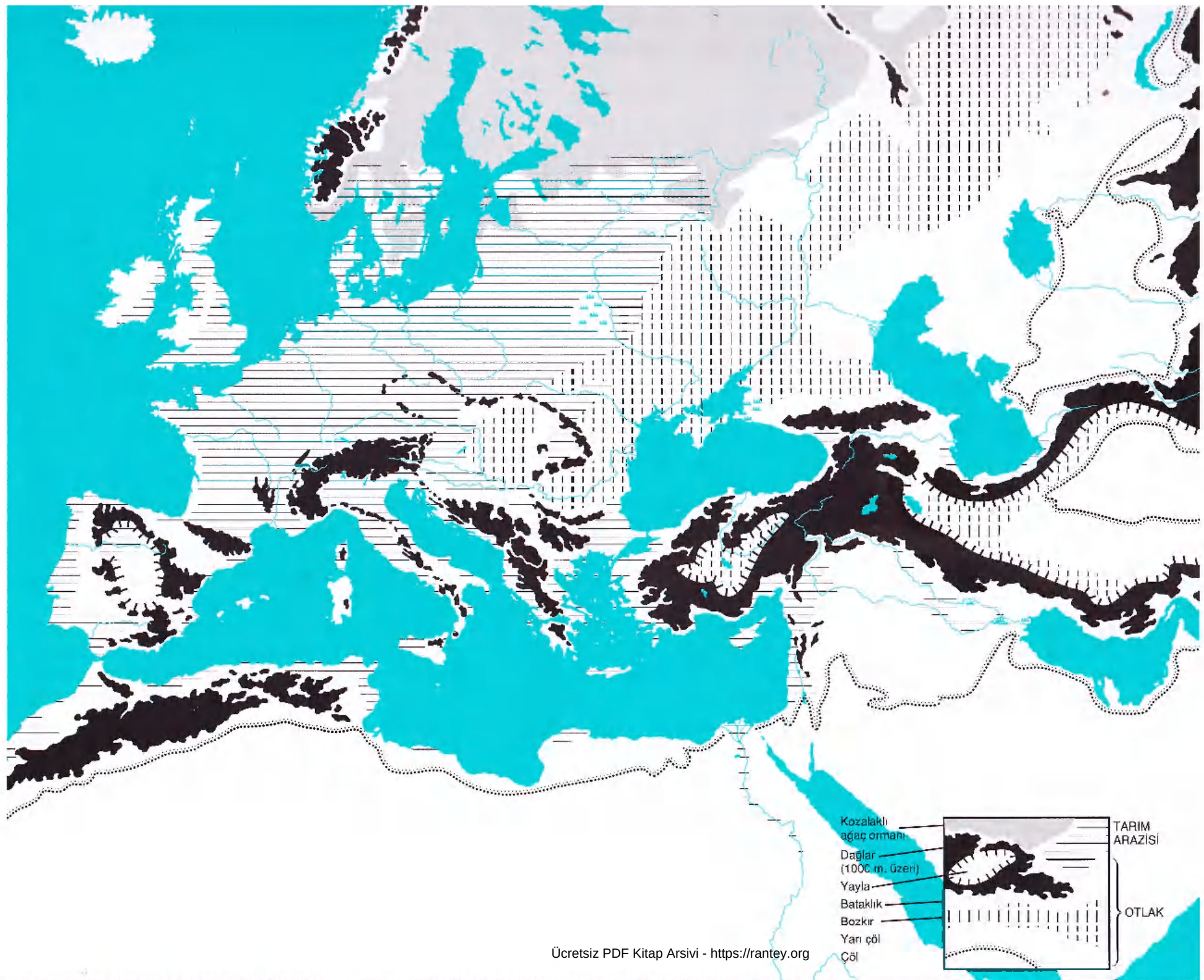
Bu bağlamda vurgulanmaya değer bir konu da bu atlasla kullanılan gölgeleme sisteminin, bir dili öbüründen ayırt etmesine rağmen, aralarındaki ilişkiyi göstermekte fazla güvenilir olmamasıdır. Rumence Arnavutça'yla akraba olmadığı gibi, Latince de Yunanca'nın yakın akrabası değildir; Yunanca Keltçe'ye daha yakındır. Aynı şekilde, Kürtçe Farsça'ya Alanca'dan daha yakındır.

Kullandığımız başka işaretler hakkında da birkaç söz edelim. Ok, hemen hemen daima istila değil göç anlamına gelir; yani hareket eden yalnızca bir ordu değil bir halktır. Bu kuralın istisnası 13. yüzyıldaki Moğol seferleridir, ama haritaya eşlik eden metinde bu anlatılıyor, ok da farklıdır. Siyasi haritalarda kentler pek ender gösterilir. Varolanlar da iki ölçütten birine uyar: Ya hükümrân siyasi birimdir (11. yüzyıldaki Napoli ve Amalfi gibi) ya da kendilerine bağlı deniz aşırı siyasi birimler vardır (13. yüzyıldaki Pisa ve 14. yüzyıldaki Cenova gibi). Venedik tabii ki her iki ölçüte de uymaktadır. Burada önemli olan, büyüklük ya da birimin kendi kendini yönetmesi değildir. Alman İmparatorluğu'ndaki kendi kendilerini yöneten ve ancak mecbur olduklarında imparatorluk yetkililerinin sözünü dinleyen birçok önemli birim, siyasi haritalarımızda gösterilmiyor (eğer onları gösterirsek, bir o kadar bağımsız hareket eden kontları ve dukleri ne yapacağız?). Milano ve Floransa gibi ünlü İtalyan kentleri de gösterilmiyor, oysa gelirleri birçok hükümrân devletten daha fazlaydı. Bu gibi yerleri ancak kentleri (ve ticaret yollarını) konu alan beş-altı haritada görebilirsiniz. Bu haritalarda tek ölçüt büyüklüktür. Kentler üç sınıfta toplanmıştır: küçük (15.000-22.000 nüfuslu), orta (23.000-49.000) ve büyük (50.000-125.000). Bu sistemi, halka büyüklükle orantılı sürekli dereceleme sistemine tercih ettim, çünkü göz daha iyi görüyor, ayrıca nitelik anlamında kentlerin bir kategoriden ötekine geçebildiğine inanıyorum. Elbette burada sorun, bu nüfus rakamlarının nasıl elde edildiğidir. Richard Jones ile birlikte, *Atlas of World Population History* [Dünya Nüfus Tarihi Atlası] başlıklı bir kitap yayımladım (Penguin, 1978); bu kitapta kullanılan toplam nüfus rakamlarının kaynaklarına bu atlasla ulaşabilirsiniz. Günün birinde de, oluşturduğumuz kent veri tabanına uygun bir yayın formatı bulmayı umuyoruz. Bu arada, rakamlar konusunda bana güvenmek zorundasınız, ama kaygı duyuyorsanız, konuyla ilgilenen standart yazarları okuyup rahatlayabilirsiniz.²

Bu kurallar karmaşık görünebilir, ama altlarında yatan mantık basittir: En iyi tarih haritaları belirli bir zaman diliminde tek bir konuya eğilenlerdir. Dolayısıyla haritaların ana dizilişini "Siyasi Birimler," "Hristiyanlık Âlemi," "Kentler ve Ticaret Yolları" ve "Nüfus" diye ayırdık. Aynı mantıkla, haritalarda asgari coğrafyadan, yani ana kara kütlelerinde yerinizi saptamaya yarayacak kıyı çizgileri, birkaç

² Russell, J.C., *Medieval Regions and Their Cities* (Bloomington, Ind., 1972), *Late Ancient and Medieval Population, Transactions of the American Philosophical Society*, c. 43, no. 3 (Philadelphia, 1958). Beloch, K. J., *Bevölkerungsgeschichte Italiens*, 3 cilt (Berlin, 1937, 1939, 1961). Ayrıca, son harita için De Vries, Jan, *European Urbanisation 1500-1800* (Londra, 1984).

Kentler ve Ticaret Yolları haritalarının kapsadığı dönemde (İS 528-1483) herhangi bir kentin 125.000'den fazla nüfuslu olabileceğine ben inanmıyorum. Bir istisna varsa, muhtemelen 15. yüzyıl Kahire'siydi ve nüfusu bu civarda olmalıydı. Geç antik çağ Roma'sı çok daha büyüktü, ancak gerilemesinin hızı (4. yüzyılın başında 250.000'den 5. yüzyılın başında 125.000'e düştü) bu kenti İS 528'de muhtemelen ortaçağ ortalamasına getirmişti.

ırmak ve gölden başka bir şey yok. Dağlar ve çöller gibi nüfusun dağılımını yöneten ve ülkelere biçim veren fiziki özellikleri okur imgelemenin yardımıyla tamamlamalıdır. Dolayısıyla bu aşamada fiziki coğrafyanın esaslarını akla kazımak gerekiyor. Karşı sayfadaki haritanın gösterdiği gibi, bu çok da zor değil. Avrupa'nın kuzeyindeki kozalaklı ağaç orman şeridi ile Afrika ile Arabistan'da uzanan çöl arasında kalan bölgede süreklilik arzeden bir nüfus var. Bu bölge içinde üç farklı dünya görüyoruz. Birincisi, Avrupa'nın kalbini oluşturan tarım arazisidir. Esas olarak Fransa'yı (Britanya dışarıdan katılıyor), Almanya'yı (Felemenk ve Danimarka dahil), bir de Polonya ve Rusya'nın Avrupa'daki topraklarını kapsıyor. Dağlarla ayrılan, ama aynı sistemin bir parçasını oluşturan kuzey İtalya'yı (Alpler ile Apenninler arası) ve Bohemya'yı (Böhmerwald, Erzgebirge ve Südet yaylalarıyla çevrelenmiş) görüyoruz. Kuzey ve doğusundan Karpatlar'ın yayıyla çevrelenen Macaristan, sınırı oluşturuyor; ortaçağda burası genellikle göçebele rin dünyasıydı.

Üç farklı dünyamızın ikincisini oluşturan bu bölge haritanın sağına hâkim. Esas olarak burası bir bozkır; ortaçağda Hunların, Türklerin ve Moğolların yaşam alanı. Bu göçebeler, Asya boyunca uzanan, Urallar ile Hazar Denizi arasındaki gedikten Avrupa'ya giren, sonra da genişleyerek bütün güney Rusya ile Macaristan'ın bir kısmını içine alan bir koridorda, sürülerini bir otlaktan diğerine götürürlerdi.

Ele almamız gereken dünyaların üçüncüsü Akdeniz çevresindeki ülkelerdir. Bu ekosistem İspanya'dan Levant'a [Doğu Akdeniz] kadar uzanır, İspanya'da ve Fas'ta Atlas Okyanusu'na, Irak'ta Basra Körfezi'ne atlar; güney İtalya bu ekosistemin merkezidir. Bu ekosistemde hem tarım arazisi, hem de otlaklar vardır; bu alanlar birden denize inen dağlar ya da sadece keçi beslenen çorak topraklarla kesilebilir. Bölgemizin güney kenarındaki Mısır özeldir; bu çöller ülkesine, Sahra'yı geçen tek ırmak olan Nil hayat verir. Doğuda bu dünya İran yaylasına kadar uzanır; buradaki bozkırlar çoğunlukla Orta Asya göçebelerinin işgali altındadır. Göçebeler bu yaylanın batı ucundaki Azerbaycan yoluyla, ortasında İran'daki kadar çekici otlaklar olan Anadolu'ya kolaylıkla geçebiliyorlardı. Nitekim, Macaristan'ın Avrupa'daki konumuna benzer bir biçimde, Anadolu da Asya'daki yerleşik ve göçebe dünyalar arasında sınır rolü oynayacaktı.

Ortaçağ için başlangıç ve bitiş noktası olarak Büyük Constantinus'un hükümdarlık dönemi (İS 4. yüzyılın başı) ve Keşiş Yolculukları'nı (15. yüzyılın sonu) almak gelenek haline gelmiştir. Gibbon'ın *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküşü* adlı eseri tam da bu dönemi kapsar; dolayısıyla Gibbon'ın sorduğu sorular bizim için de önemli olmalıdır. İsa'dan önceki yüzyıllarda barbarlara karşı zafer

kazanan uygar dünya, Hristiyanlığın başlangıcında neden daralmaya başladı? Batı Roma İmparatorluğu neden çöktü ve Doğu Roma İmparatorluğu bin yıl daha ayakta kalmayı nasıl başardı? Batı imparatorluğunun sonu, onun yönetici kastını oluşturan bir avuç kişiden başkasına bir anlam ifade ediyor muydu? Karanlık Çağlar gerçekten karanlık mıydı? Roma İmparatorluğu'nun en parlak döneminde insanlar gerçekten refah içinde miydi?

Gibbon'un son soru hakkında hiç kuşkusu yok. Şöyle diyor: "Eğer birinden dünya tarihinde insan ırkının mutlu ve müreffeh yaşadığı bir dönemi göstermesini isterseniz, hiç duraksamadan Domitianus'un ölümünden Commodus'un tahta geçtiği tarihe kadarki dönem diyecektir." Şimdi, "insan ırkı" yerine "Akdeniz Dünyası" okuyun, bugünlerde herkesin ezberden bilmediği hükümdarlık dönemi tarihleri için de "İS ikinci yüzyıl" deyin, elinizde birçok tarihçinin hâlâ savunmak isteyeceği bir önerme olacaktır. Bu dönemde sınırlar güvenliydi, sivil düzene meydan okuyan yoktu, halk da özgürce barış zamanının sanatlarıyla meşgul olmaktaydı. Kara lekeler de mevcuttu: Pek de tahammül edilemeyecek bir toplumsal hastalık olan, ama belki genelde düşünüldüğü kadar yaygın olmayan kölelik kurumu; Romalıların yönetilecek bir eyalet değil de yağmalanacak bir ülke olarak gördükleri Mısır'ın kötü koşulları; Yahudilerin Romalılaşmayı reddettikleri, bu yüzden de zulüm gördükleri Filistin. Ama genelde *pax Romana* [Roma barışı] egemendi. Çapı da etkileyici olmalıydı. İmparatorluk öyle geniş bir bölgeye yayılmıştı ki bugün aynı topraklarda 32 hükümet hizmet veriyor (Kıbrıs'ı iki sayarsanız 33). İnsanoğlunun dörtte biri bu imparatorlukta yaşıyordu, üstelik bu dörtte bir en fazla okuryazar sayısını ve en incelikli kültürü içeriyordu. Savunması çok güçlüydü; ordusu 300.000'i aşındı, oysa etrafta bu sayının onda birini bile toplayacak bir düşman görünmüyordu. Gibbon'ın altın çağından topu topu yetmiş yıl sonra imparatorluk sisteminin korkunç bir bunalıma girmesi insana son derece tuhaf geliyor; yüz yıl sonra çıkacak ikinci bir kriz de imparatorluğun batı yarısını ve bizzat Roma'yı çökertecekti.

Bugün baktığımızda, Batı imparatorluğunun asla görüldüğü kadar güven içinde olmadığını anlamak kolaydır. Nüfusun asıl büyük kütesini oluşturan köylüler İtalya'da ve Yunanistan'da gelişmiş olan kent yapılanmalarından bir yarar sağlamıyordu. Nitekim imparatorluğun uygarlaştırma misyonunun filizleri olan kentler soğuk rüzgârlar eser esmez kuruyup gitti; çoğu, barbarlar ateşe vermeden çok önce terk edilmişti. Asıl önemlisi, mali durumun hep çok hassas olmasıydı. Yeterli vergi toplanamayışı denetlenemeyen bir enflasyona yol açmış, bu da 3. yüzyıldaki krizi son derece tehlikeli hale getirmişti; 5. yüzyılın başında başkomutan Stilicho muharebeleri kazanıyordu kazanmasına, ama beş kuruş parası yoktu ve bir keresinde, zafer kazanan askerlerine maaş ödeyebilmek için, Roma'nın en saygın tapınağındaki bütün altınları sökmek zorunda kalmıştı. Ama Roma'nın neden tam o tarihte çöktüğüne tek bir cevap istiyorsak, bu cevabı askeri alanda bulacağız.

Muharebe meydanlarında artık lejyonerler değil barbarlar galip geliyordu; demek ki imparatorluk tam da kendisini soyup soğana çevirmek isteyenler arasından asker bulmak zorundaydı. Ortaçağ sadece Gibbon'un *Gerileyiş ve Çöküş*'üyle değil, Oman'ın "Süvari Çağı"yla da örtüşür.

Peki aynı güçler neden imparatorluğun doğu yarısına diz çöktüremedi? Aslında sonunda çöktürdü, ama Doğu daha zengindi, daha çok haraç verebiliyor, daha büyük ordular kiralayabiliyordu. Daha zengindi, çünkü merkezi hükümet daha kolay vergi toplayabiliyordu; İmparatorluk ikiye bölünüp Konstantinopolis kurulunca Doğu'nun kendi merkezi hükümeti oldu ve kaynaklarını kullanıp Batı'yı çökten sıkıntılardan daha kolay kurtulabilirdi. Ancak, askeri yetenekleri sınırlıydı. Ordularının safları barbarlarla doluydu; gerçi ilk Germen ve Arap, Bulgar ve Türk saldırılarından sonra durumunu epeyce düzelttiyse de -belki istikrara kavuştu demek daha doğru olur- Süvari Çağı'nın gereklerini asla yerine getiremedi. Köylü toplumları öyle birden süvari orduları oluşturamaz.

Sınırları durmadan daralsa da, Doğu imparatorluğu erken ortaçağda birçok insanın gözünde yaşanacak en iyi yerdi herhalde. Son zamanlarda Karanlık Çağlar'ın korku dolu, güvenliksiz ortamını olduğundan daha iyi göstermeye çalışanlara kulak asmayın. Bu ortam kabadayılar için eğlenceliydi belki, ama sıradan halkın büyük çoğunluğu için bir felaketti. Batı toplumu zulüm altındaydı ve yoksuldu; entelektüel hayat cüceleşmiş, uygarlığın temeli olan bazı beceriler unutulmuştu. Mimari diye adlandırılacak tek tük binalar klasik çağ yapılarının kalıntılarından toplanan taşlarla yapılıyordu. Tutulan birkaç kayıt o çağın daralan ufuklarını ve ortalığı kaplayan boş inançları gösterir. Bu yüzyıllarda ne olup bittiği hakkında fazla bilgiye sahip değiliz, ama bildiğimiz kadarıyla işler kötüydü.

Batı, günümüzde genel kabul gördüğü üzere Carolus Magnus'un [Şarlman] saltanat dönemine denk düşen en alçak düzeyinden yukarıya doğru dişiyle tırnağıyla tırmanarak günışığına çıktı. Hatta köylü toplumundan nasıl bir süvari ordusu çıkarılır sorusuna yanıt bulmayı da başardı: Bu yanıt feodal sistemdi. İş at üstünde savaşa geldiğinde göçebeler sınıfının birincisiydi, çünkü hayatları eyer üstünde geçiyordu. Feodal Avrupa da, kendilerini savaş atı kültürüne yürekten adayan bir toprak sahipleri sınıfı geliştirdi. Birkaç yüzyıl boyunca Batı'nın serveti, o günün muharebelerinde ağır süvari olarak çarpışacak yönetici sınıfın atlarına, silahlarına ve eğitimine akıtıldı. Ağır süvarinin rolü, artık yararlı olmadığına da devam etti. Muharebe meydanında şövalyenin kim olduğunu gösteren işaretler, o şövalyenin toplumdaki konumunu gösteren armaya dönüştü. Konumuna uygun olduğu kabul edilen davranışlarına "şövalyece davranış" dendi ve edebiyatın belki de en sıkıcı konusunu oluşturdu.

Gözü attan başka bir şey görmeyen bir sınıfın ortaya çıkışı Batı'nın yeniden canlanışının en önemli yönlerinden biri sayılmazdı. Ne var ki aynı sorunla karşı

karşıya oldukları halde Çinlilerde böyle bir sınıf ortaya çıkmadı. Hunlar, Türkler ve Moğollar durmadan Çin'e saldırıyorlardı, hatta erken ortaçağda birkaç kere ülkenin kuzey yarısını fethetmeyi başardılar. Sonunda, 13. yüzyılda Moğollar ülkenin tamamını ele geçirip Çin'i yöneten hanedanlar listesine bir Cengiz soyu olan Yuan hanedanını eklediler. Çinlilerin kendilerini savunmak için yapabildikleri en iyi şey ise, komşu kabilelere rüşvet verip kendileri için savaşmalarını sağlamak, bu olmazsa birbirleriyle savaşmalarını sağlamak oldu.

Elbette, bir bakıma Çinlilerin durumu Roma ya da Bizans'tan çok daha iyiydi; çünkü ülkelerini istila edenleri ya başlarından atmayı ya da masetmeyi başarıp geleneksel imparatorluklarını yeniden kurabildiler. Büyüklüğü, coğrafya açısından basitliği ve kültürel homojenliği sayesinde Çin batmayan bir siyasi birim oldu; Çin İmparatorluğu'ndaki 50.000 köy, kendi kendini onarabilen tek bir ağ oluştuyordu; hiçbir zaman bu ağın bir parçası kopup ayrı bir kimlik geliştirme fırsatı bulamadı. Oysa Roma'da tam tersi söz konusuydu. Sezarların imparatorluğu yarım düzine farklı yönetimin toplamıydı; bu yönetimlerin her birinin kendi dili, tarihi, kültürü ve emelleri vardı. Bu grup içinde İtalya'nın en kalabalık olduğu belirli bir zaman diliminde, Roma hepsini tek bir yönetim altında birleştirebilmişti. Ama birleştirici kültür bu gruplarda içkin değildi, zorla kabul ettirilmişti. Keltler, Fenikeliler, Mısırlılar, Berberiler ve Yunanlıların farklı gelenekleri, farklı tanrıları vardı; bunlara Roma isimleri vermek bir vitrin düzenlemesinden başka bir şey değildi. Üstelik, demografinin ağırlık merkezi İtalya'da karar kılmadı; bu merkez, Yunanistan ve Roma yoluyla Yakındoğu'dan Ren bölgesine doğru kayma sürecinde sadece birkaç yüzyıl için İtalya olmuştu. Tamamen kaydığında da Akdeniz dünyası parçalandı, kuzey kıyıları Batı Avrupa'ya dahil oldu, güney kıyıları da Levant'a.

Voltaire'e Roma'nın neden çöktüğü sorulunca, "Çöktü, çünkü her şey çöker" demişti. Bu o kadar da saçma bir söz değil. Geniş bir açıdan bakıldığında, açıklanması gereken imparatorluğun neden çöktüğü değil, dağılan parçaların neden tekrar bir araya gelmediğidir. Cevabı da, gördüğümüz gibi, üstünde kurulduğu dünyanın parçalanmakta olmasıdır. Kıta Avrupa'sı eski dünya düzenini terk edip kendi kültürel özelliklerini geliştirdi. Araplar da Yakındoğu ve Kuzey Afrika kıyılarında yeni bir kültür yarattılar. Akdeniz siyasi bütünlüğünden arta kalanlar, yani İspanya, güney İtalya, Balkanlar ve Anadolu, kıta Avrupa'sı ile Arapların muharebe meydanı haline geldi. Bütün bunlardan dolayı, ortaçağın ana izleği Roma İmparatorluğu'nun gerileyişi ve çöküşü değil, İslamiyet'in ve batı Hristiyanlığının ortaya çıkışıdır.

Bu izlek, Gibbon'inkinden çok daha iyidir. Bir Batılı için, yenilginin zafere dönüşümünün muhteşem hikâyesidir. Bunun ötesinde, günahların ve budalalıkların, kurnazlık ve saflığın, açgözlülüğün, hırsın ve başarının harika bir kataloğudur. Üstelik binlerce oyuncu da rol alıyor, sakın kaçırmayın!

İlk Roma İmparatoru Augustus (İÖ 27-İS 14), imparatorluğu ihtiyaç duyduğu basit sınırlara kavuşturmuştu. Ren ve Tuna ırmakları boyunca Avrupa eyaletlerini koruyan bir dizi müstahkem karakol; Ermenistan yaylalarından Kızıldeniz'e kadar Roma'nın Asya topraklarını koruyan başka bir dizi karakol; Sahra'nın kenarlarına paralel giden ve Kuzey Afrika'nın işe yarar bölgelerini içine alan bir üçüncüsü. Augustus başlarda daha hırslıydı, Nil'den yukarıya Nübye'ye kadar, Arabistan yarımadasında Yemen'e kadar keşif seferleri göndermişti; buraları da imparatorluğa katsa yararlı olur muydu, bilmek istiyordu. Yararlı olmayacağı çabucak ortaya çıktı. Ayrıca Germanlerin ülkesini de fethetmeye çalıştı, böylece önemli bir düşmanı ortadan kaldıracak, Avrupa'daki savunma hattını kısaltabilecekti. Ama Germanler bundan hoşlanmadı, Augustus da üç lejyon birden kaybedince geri çekildi. Artık daha fazla genişlemenin kardan ziyade zarar getireceği kanısına varmıştı; dolayısıyla haleflerine imparatorluğu herhangi bir yönle genişletmemelerini öğütledi.

Genel olarak öğütüne uyuldu. Bir istisna Britanya idi, yani bir zamanlar İspanya'dan Orta Avrupa'ya kadar uzanan Kelt dünyasının son kalesi. İrlanda ve İskoçya'nın uzak toprakları hariç tamamlanan bu fetih, Keltleri neredeyse haritadan silmişti. Germanler ise yerli yerinde duruyordu. Romalılar Ren ve Tuna'nın öte yanında birkaç bölgeyi ele geçirdiler, ama bu haritanın kapsadığı zaman diliminde bu toprakları yine kaybetmişlerdi. Roma stratejisi esas olarak savunma merkezliydi, üstelik kimse başarısız bir strateji olduğunu söyleyemezdi. Hızla çoğalan Germanler baskıyı artırıyor, ama Roma sınırlarını savunuyordu. German kabileleri yaşam alanlarını genişletmek için doğuya dönmek zorunda kaldılar.

Germanlerin "doğuya ilerleyiş"inin ilk aşaması 2. yüzyılda meydana geldi. Tuna Irmağı boyunca ilerleyen Germanler asıl German toprakları ile Karadeniz arasındaki bütün bölgeyi işgal ettiler. Sonra Rusya'nın güneyinde yayıldılar; burası İsveç Getlerinin bir kolu olan Gotların oyun sahası haline geldi. Bu haritanın ele aldığı tarihte Gotlar ikiye ayrılmıştı: Vizigotlar (Batı Gotları) Tuna ile Dinyester ırmakları arasındaki topraklarda, Ostrogotlar (Doğu Gotları) ise Dinyester ile Don ırmakları arasındaki bölgede üslenmişlerdi. Ostrogotlar İran bozkır halklarının at üstündeki yaşam biçimini benimsediler, mızrak kullanmakta ustalaştılar; bu ustalıkları sayesinde Baltık kıyılarındaki asıl yurtlarına kadar uzanan muazzam bir imparatorluk kurdular. Kral Ermanarich döneminde yine doğuya yönelip Don'u aşarak Kafkaslar ve Volga'ya vardılar. Böylece İskitlerin (İran bozkır kavmi) soyundan gelen Alanlarla ve kısa süre önce Orta Asya'dan bu bölgeye göçmüş bir Türk kabilesi olan Hunlarla çatıştılar.

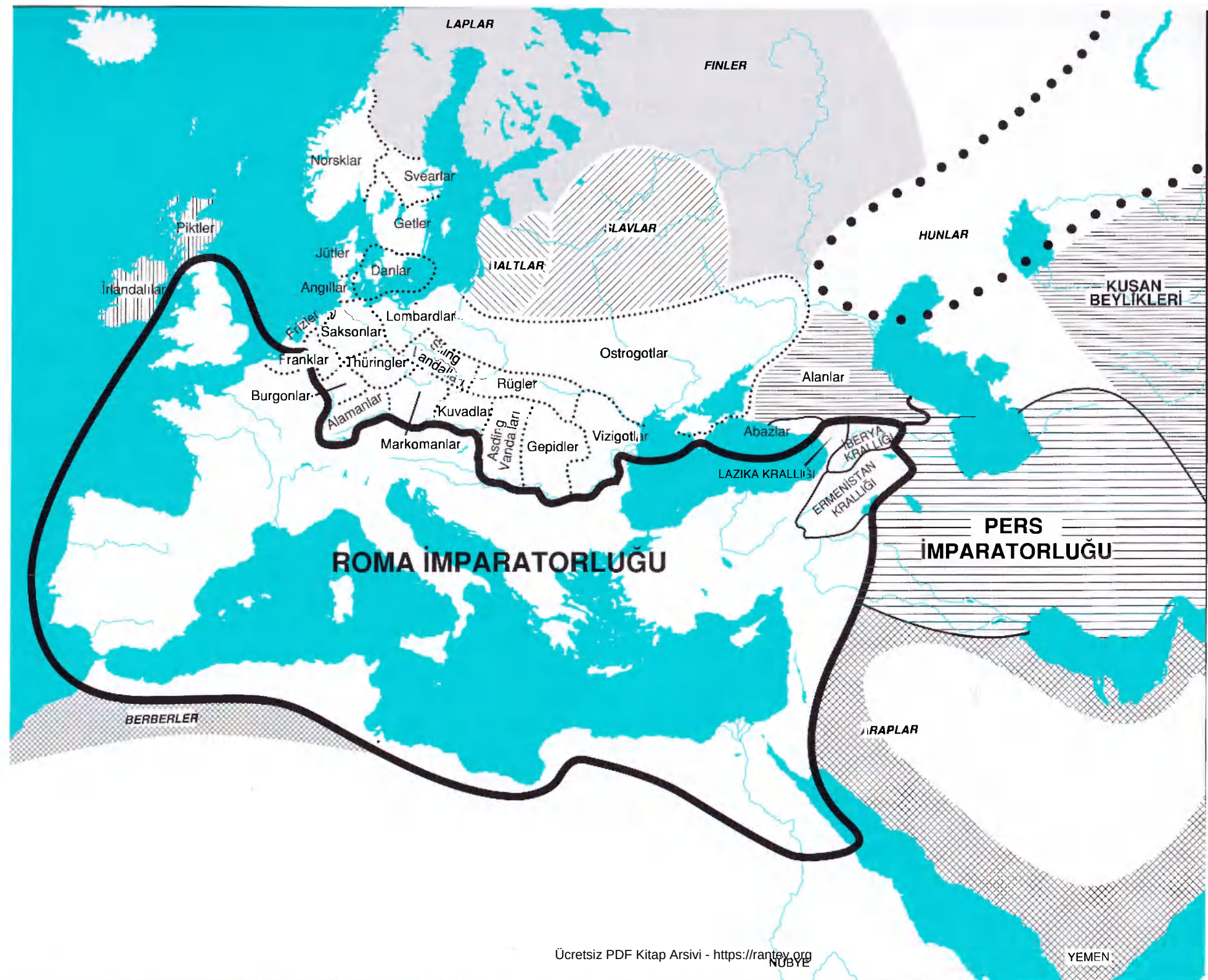
Gotlar, Germanlerin en güçlü ve en maceracı koluydu; German ülkesinde bile Gotlar kadar güçlüsü yoktu. Olmamasının sebebi büyük ölçüde siyasiydi. Kabileler durma-

dan birbirleriyle ve kendi içlerinde dalaşıp duruyorlardı; gerçek otorite sahibi krallar çok azdı ve genellikle gelip geçiciydi. Romalılara göre en belalıları Frank ve Alaman konfederasyonlarıydı. Diğer kabileler o kadar önemli değildi, yine de Angullar ile Saksonlar Britanya ve Galya kıyılarını yağmalayıp varlıklarını hissettiriyorlardı. Germanlerin ötesinde Slavlar vardı; çoğu Slav kabilesi Ostrogotların denetimi altındaydı, bazılarını ise bu haritada Ostrogot çemberinin kuzeyinde görüyoruz. Slavların ötesinde ise, Finlerin alanına giren, pek az insanın yaşadığı orman ve tundralarla kaplı bir dünya vardı.

Doğuda Romalıların karşısında bir barbar kabileler kümesi değil, birçok bakımdan kendilerinininkine benzeyen bir devlet vardı. Pers İmparatorluğu Roma kadar büyük ya da kalabalık değildi; akla yakın bir tahmin 5 ya da 6 milyonluk bir nüfustur ki Roma İmparatorluğu'nun nüfusu 40-45 milyondur. Pers İmparatorluğu bir bakıma Roma kadar karmaşık ve incelmış değildi, ama hem kendi üslup ve dinine (Mazdekçilik), hem de İS 6. yüzyıla kadar uzanan bir imparatorluk geleneğine sahipti. Mağrur ve huysuz İran şahları her fırsatta Roma'ya meydan okumayı bir onur meselesi yapmışlardı. Böyle bir kavgaya girdiklerinde daima doğudaki akrabaları Kuşanların desteğine güvenebilirlerdi; Kuşanlar bugünkü Afganistan'ı, Maveraünnehir'in büyük kısmını ve Hindistan'ın batı eyaletlerinin bazılarını denetim altında tutuyordu. Ama şahlar ne kadar çabalarsa çabalasın sınır pek değişmiyor, değiştiğinde de kârlı çıkan Roma oluyordu. Yıllar geçtikçe Romalılar Mezopotamya'nın kuzeyine (Fırat ve Dicle ırmakları arasındaki topraklar, bugünkü Irak) pençelerini geçirmişler, yaylalardaki Lazika, İberya ve Ermenistan krallıklarının üstbeyliği olmayı sürdürmüşlerdi.

İmparatorluk 1. yüzyılda olduğu gibi 4. yüzyılda da aynı çember içinde kaldı, ama toplumsal anlamda çok farklı bir yapıdaydı. Artık imparatorların çoğu, bu geniş topraklara hâkim olan ordu saflarından çıkıyordu. Hristiyanlık kabul edilmişti. İmparatorluk ikiye bölünmüştü: Latince konuşulan batı ile Yunanca konuşulan doğu, ayrı yönetimlere (genellikle de ayrı imparatorlara) sahipti. Ancak, son iki cümle 362 yılı için biraz geriye gitmemizi gerektiriyor; o yıl bir tek imparator vardı ve pagan olduğunu ilan etmişti.

Bu imparator, Constantinus hanedanının hayatta kalan son üyesi olan İulianus'tu. Deneyimli bir general olan İulianus Fransa'yı son istila eden Franko-Alamanları kesin olarak yenmişti. Frankların bir kısmının Belçika'da yerleşmesine, Roma egemenliğini kabul etmesine (358) ve kabile düzenlerini korumasına izin verilmişti. Bu formül (*foederatii* terimi daha sonra böyle kabileler için kullanıldı) sonraki elli yıl boyunca gitgide daha çok uygulandı. Ama İulianus muhtemelen bunu geçici bir formül olarak görüyordu; şu an için gerekliydi çünkü hem iç huzursuzluklar, hem de Pers saldırıları, orduyla birlikte doğuda bulunmasını zorunlu kılıyordu.

İulianus'un İran seferi önceleri umut veriyse de, sonra felakete dönüştü. Kendisi öldürüldü, halefi de ordusunu kurtarmak için Roma Mezopotamya'sının doğu kısmı ile İberya ve Ermenistan'ın üstbeyliğini İran'a vermek zorunda kaldı (364). Yeni sınır kalıcı olacaktı, yine de Romalılar iki de bir Ermenilere müdahale etmekten kendilerini alamadılar. Sonunda, 387'de, Persler bu toprakların batıdaki beşte birini Roma'ya verip buna karşılık geri kalan kısmında kesin kes egemen oldular. Romalılar için pek de iyi bir pazarlık sayılmazdı bu, yine de bu anlaşmayla rahatladılar, çünkü o sırada doğu sınırlarının sakin olması gerekiyordu. Doğuda başlarına gelenler Avrupa'da o sırada olup bitenlerin yanında pek sönük kalırdı.

372'de, Ostrogotların doğuya yayılması Volga steplerinde yaşayan Hunların çok sert tepkisine yol açtı. Ostrogot süvarileri, çok daha hızlı hareket edebilen Hunlar tarafından aşağılayıcı bir yenilgiye uğratıldı; Hun atlı okçuları Ermanarich'in gönderdiği bütün kuvvetleri ezdi. Ostrogot imparatorluğu dağılırken Hunlar Tuna'ya doğru ilerlediler, Vizigotları ezdiler, Macar bozkırlarında yaşama talihsizliğinde bulunan Gepidleri köleleştirdiler. Hunlar sürüleriyle birlikte bu bozkırlara yerleştiler; artık Hazar Denizi'ne kadar yayılan muazzam otlakların efendisi olmuşlardı. Üç yıl içinde, yüzyıllık Germen yayılmasını sona erdirdiler.

Gepidler Hunların vasalı olarak oldukları yerde kaldılar, Gotların birçoğu Roma İmparatorluğu'na sığındı. Roma onlara Tuna kıyılarında toprak tahsis etti, ama öylesine zorbaca davrandı ki 378'de Vizigotlar yeni efendilerine karşı ayaklandılar. Doğu imparatoru ordusunu Vizigotların kuşatıp alamadığı Adrianapolis'e [Edirne] getirdi. Ertesi gün kuzeye doğru birkaç kilometre uzaklıktaki Vizigot kampına doğru yürüdü. Yakınlarda bir Ostrogot grubunun olduğunu ya bilmiyordu, ya da önemsemedi; zira, ne sonuçsuz pazarlıklarla geçirdiği sabah saatlerinde, ne de öğleden sonra Vizigot kampını çevreleyen art arda dizilmiş arabalar hattına saldırdığında çevreye nöbetçi dikti. Roma ordusu bütün gücüyle savaşa girer girmez Ostrogotlar yanlardan belirdi. Zırhlar içindeki Ostrogot mızrakçıları saldırıya geçti; artık Roma ordusunun manevra imkânı kalmamıştı. Roma birlikleri öyle bir sıkıştı ki birkaç dakika içinde koskoca ordu ne kaçabilen ne de savaşabilen, sadece birbirini ezen zavallı askerlere dönüştü. Gotlar hepsini acımasızca kılıçtan geçirdi. Ölenler arasında imparator ile hemen hemen bütün maiyeti de vardı.

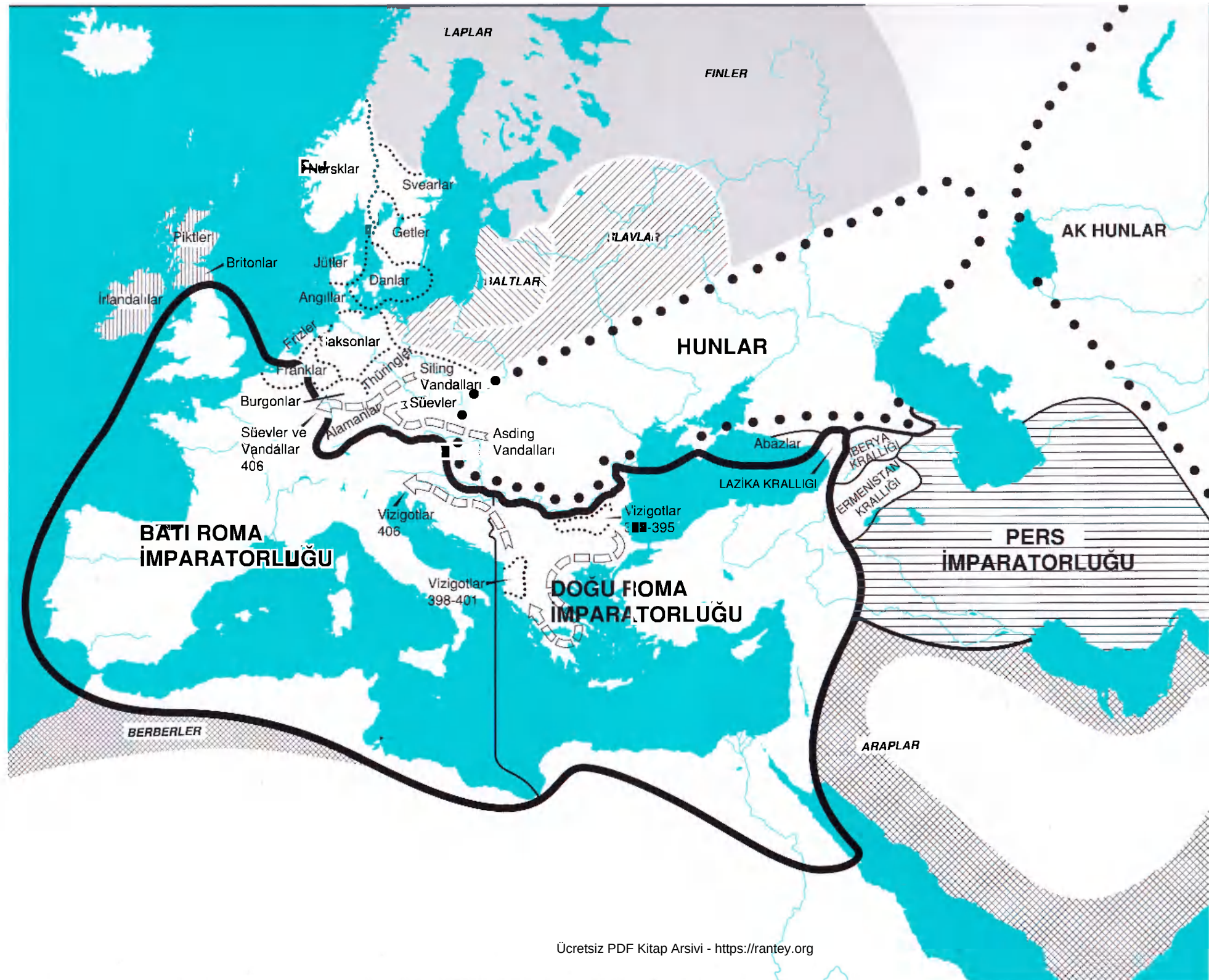
Adrianapolis muharebesi eski Roma ordusunun sonudur. Yedi yüzyıl önce ilk lejyonlar Roma tepelerinde Sabinlere saldırmışlardı. Ama Akdeniz dünyasını fetheden piyadelerin ayak sesleri artık işitilmeyecekti. Artık süvariler olmadan kesin zafer elde edi-

lemiyordu; oysa Roma kendi yurttaşlarından yeterli süvari birliği çıkaramıyor, savaşa paralı Germen ya da Hun süvarilerini götürmek zorunda kalıyordu. Dolayısıyla barbar generallerin hatırı sayılır bir siyasi güç elde etmeleri fazla uzun sürmedi. 5. yüzyılda, imparatorların en önde gelen adamları çoğu kez asıl Romalılar değil, Vandallar, Gotlar ya da Franklardı.

Adrianapolis Romalılar için korkunç bir felaketti, ama Gotlar için müthiş bir zafer sayılmazdı. Savaş alanlarındaki büyük ustalıklarına karşın Gotlar kuşatmada başarısızdı. Oysa müstahkem kentleri ele geçirmediikleri sürece, savaştaki başarılarının devamı gelemezdi. Bir kuşak süresince Gotların kendilerine tahsis edilen topraklara geri dönmesi için biraz diplomasi, biraz da abluka yeterli oldu. Sonra, 395'te, yeni seçtikleri Kral Alarik önderliğinde yine ortaya çıktılar. Bu kez yağma seferlerinden vazgeçmeye ancak kendilerine Epirus'ta (kuzeybatı Yunanistan) toprak teklif edildiğinde razı oldular; bu bölgeden imparatorluğun her iki yarısına doğru ilerleyebilirlerdi. 401'de Alarik batının daha iyi bir seçim olacağına karar verdi. Vizigot ordusunu İtalya'nın kuzeyine yöneltti ve burada batının en büyük generali Vandal Stilicho ile karşılaştı.

Stilicho'nun sorunları çoktu. İmparatorluk hem iktisadi, hem de askeri olarak ancak gün be gün yaşıyordu; sınır eyaletlerinde Germen çeteleri dolaşıyordu, Roma ordusu ise hızla çökmekteydi. Stilicho bedelini ödeyebilse, Germen askerler sevinçle ordusuna katılacaktı, ama hepsine verecek parası yoktu. Dolayısıyla kimine para veriyordu, kimine de rüşvet; kalanını da yenmeye çalışıyordu. Paralı ordular arasındaki bütün savaşlarda olduğu gibi, fazla çatışma olmuyor, fazla kan da dökülmüyordu. Tartışmalar müzakereye dönüşüyor, sonra her iki taraf genellikle geri çekiliyordu. Bugünün düşmanını yarının müttefikiydi, yapılacak şey ise olasılıkları artırmaktan ibaretti.

Stilicho, bu pozisyonel savaş ve pazarlık bileşiminde pek ustaydı. 402'de Vizigotları İllirya'ya (bugünkü Yugoslavya) geri püskürtmüş, 405'te kuzeyden İtalya'ya inen birleşik Ostrogot, Kuvad ve Asding Vandalları ordusunun bir o kadar korkutucu olan istilasını boşa çıkartmıştı. Ancak, İtalya'yı savunmak için Ren sınırındaki birliklerini geri çekmek zorunda kalmıştı. Ertesi yıl, o zamana kadar eşi görülmemiş, en dehşet verici istila başladı. Kabileler muhtemelen Hunların baskısıyla, yukarı Tuna boyunca batıya doğru harekete geçtiler. Bu olayın belli başlı aktörleri Markomanlar ile Kuvadlar (birlikte Süevler olarak tanınırlardı) ve Asding ve Siling Vandalları'ydı; ayrıca Kafkaslar'dan gelen yerinden edilmiş bir Alan klanı da mevcuttu. İstilacıların hedefi o sırada savunmasız kalmış olan Galya eyaletiydi. 406'nın son gününde bu gücün öncü unsurları donmuş Ren Irmağı'nı Mainz'da geçtiler.

407'de Galya'yı kovana düşüşen arılar gibi istila eden barbar kavimlerini durduracak bir Roma ordusu yoktu; zavallı eyalet halkının tek kurtuluş umudu, Roma'ya isyan ederek kendi imparatorunu seçen Britanya garnizonuydu. Roma düzeninin bu sözde savunucusu gerçekten de askerleriyle Manş Denizi'ni geçti; görünürdeki niyeti Roma'nın adeta terk ettiği eyalete barış getirmektir, asıl derdi ise gasp ettiği imparatorluk unvanına destekçi aramaktır. Galya'yı canlarının çektiği gibi yağmalamakta olan Alanlara, Vandallara ve Süevlere karşı çıkmadığı gibi, Ren'in sol kıyısında ilerlemekte olan Franklara, Burgonlara ve Alamanlara da sesini çıkarmadı. Bu iktidar mücadelesinin tek önemli sonucu, artık Britanya'nın da yöneticisiz ve savunmasız kalmış olmasıydı. Sonunda, bu sözde imparator aslında başka bir yerde bulunması çok daha iyi olacak olan bir Roma gücü tarafından yakalanıp idam edildi (411); Britanya Roma dünyasının dışına, Kelt anarşisinin içine düştü. Bu arada Alanlar, Vandallar ve Süevler İspanya'ya geçip güneydeki ve batıdaki toprakları talan ettiler.

408'de Stilicho'nun emellerinden kuşkulanan Batı imparatoru Honorius onu öldürttü. Böylece imparatorluğun çekirdeği, uğrunda bunca fedakârlıklar yapılan İtalya, gözden çıkarılıyordu. Oysa Germenler imparatorluğu yıkmayı düşünmemişlerdi bile; o kadar uzun süredir yaşıyordu ki imparatorluk, herkes ebedi olduğunu varsaymıştı. Barbar savaş beylerinin imparatorluktan tek isteği kabileleri için toprak, kendileri için de mevkiydi. İsteddiği bedeli ilk dile getiren Vizigot Kralı Alarik oldu; artık İtalya'yı koruyan Stilicho da olmadığına göre, Roma kapılarına dayanıp taleplerini bildirebilirdi.

Honorius'un bundan etkilendiği söylenemez. Yüzyılı aşkın bir zamandır batı imparatorları Roma'da oturmuyorlardı; genellikle Milano'da, 4. yüzyılın asker imparatorlarının karargâhı olarak kullandıkları kentte ikamet ederlerdi. Savaştan pek hoşlanmayan Honorius Ravenna'yı tercih etmişti; bataklıklar ve gölcüklerle çevrili bu kenti ele geçirmek mümkün değildi. Alarik isterse Roma'yı rehin alabilirdi, ama Honorius bu barbar kralının Stilicho'nun yerini almasına izin vermeyecekti.

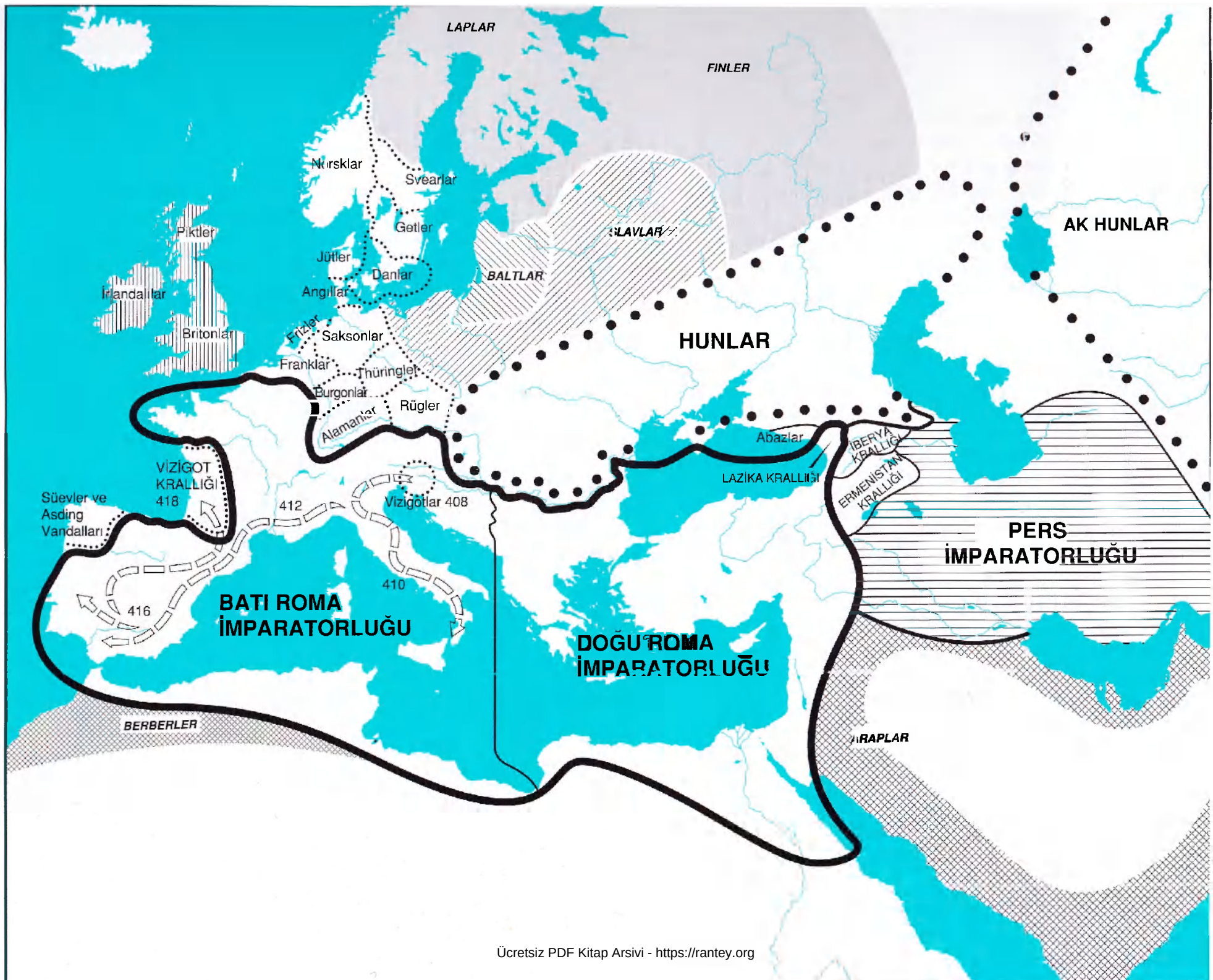
Alarik rehin bedelini aldı: 2300 kilo altın, 14.000 kilo gümüş, 4000 ipek giysi, 3000 kürk, 1400 kilo karabiber. Sonra, Honorius'u ele geçiremediği için, Roma tahtına bir kukla imparator geçirdi. Bu da işe yaramayınca Roma'ya yürüyüp yağmaladı. Eskisi kadar feci bir durum olmadı -Gotlar kentte topu topu üç gün kaldılar- ayrıca fiili anlam-

da fazla bir şey değişmedi. Ne var ki bu haber, pagan ya da Hristiyan bütün imparatorluk yurttaşlarının yılgınlığa sürükledi. Asla olmaz denen olmuştu, yarının ne gibi felaketler getireceğini kim bilebilirdi?

Alarik yaptıklarını onarmaya çalıştı. Eğer Roma'ya hükmedecekse, gıda temin etmesi gerekiyordu, bu da Afrika'daki tahıl yetiştirilen toprakların denetimini ele geçirmek demektir. Ordusuyla yarımadanın burnuna geldi, ama gemileri olmadığı için bırakın Afrika'yı, Sicilya'ya bile geçemedi. Planları bozulmuştu, geri döndü, belki de yürüyüş yolundaki limanlarda, ihtiyaç duyduğu gemilere el koymaya niyetliydi. Ama daha yolculuğun başında hastalanıp öldü. Efsaneye göre hazinesiyle birlikte, adamlarının sırf bu iş için akağını değiştirdiği Busento Irmağı'nın dibinde yatmaktadır; ama yıl boyunca Busento'nun dibi görüldüğü için bu masala inanmak zordur.

Alarik'in yerine geçen kayınbiraderi Athaulf da Honorius'tan bir anlaşma koparmayı başaramadı. Sonunda İtalya'yı terk edip güney Galya'ya gitti ve orada, Vizigot yönetimine meşruiyet kazandırabilmek için, imparatorun İtalya seferi sırasında esir alınan kızkardeşiyle zorla evlendi. Düğünde Athaulf yana yakıla Romalılar ile Gotların birlikte ahenk içinde yaşamalarını, Got kılıcının Roma kanunlarını koruduğunu görmeyi arzuladığından dem vurdu, ama Honorius aman demiyordu. Erzakları tükenen Vizigotlar tekrar harekete geçmek zorunda kaldılar. İspanya'ya gidip bir kez daha Afrika'ya ulaşmaya çalıştılar, başaramayınca sonunda Roma'ya bağlı *foederatii* olmayı kabul ettiler. İspanya'yı Roma'nın düşmanlarından temizleme karşılığında onlara Galya'da toprak verilecekti.

Bu anlaşmaya iki taraf da uydu. Vizigotlar Galya'ya gitmeden önce Siling Vandallarının ve Alanların yerleşimlerini dağıttılar. Asding Vandalları ile Süevlerin kuzeybatıyı ellerinde tutması Romalıları rahatsız etmemişe benziyor; Vizigotların kendilerine tahsis edilen bölgeye ulaşması Roma'ya yetiyordu. Bir bakıma bütün bu hikâyede başarılı olan Romalıları, çünkü hiç savaşmadan Vizigot istilasına kâğıt üstünde kabul edilebilir bir çözüm bulmayı becermişlerdi. Ama gerçek çok farklıydı. Artık Gotların bütün önemli konularda bağımsız bir krallıkları vardı. Bir ülkeden diğerine gidip gelirken de, Roma'nın artık yurttaşlarının hayatını ve mallarını koruyamadığını dünyaya göstermişlerdi.

Hunlar Tuna boyunca ilerledikten sonra elli yıl dikkati çekecek kadar sakin kaldılar; arada bir yağma için Germen ülkesine ve Balkanlara akın yapıyor, bazı klanlar zaman zaman paralı asker olarak Roma ordusunda görev alıyordu, ama esas olarak kabileler 370'lerde ele geçirdikleri otlaklarda yaşayıp gidiyorlardı. Attila kral olduğunda her şey değişti. Önce çeşitli Hun kabilelerini yönetimi altında birleştirdi (433-44), sonra yıllık yağma seferleri politikası izlemeye başladı. Ne zaman nerede ortaya çıkacağını kestirmek zordu; onu durduracak bir ordu toplamak ise imkânsızdı; unutmayın ki en korkunç Germen kabilelerinden Ostrogotlar ve Gepidler Attila'nın ardından gidiyordu.

Başlangıçta Attila dikkatini Doğu imparatorluğunda yoğunlaştırdı. Çok geçmeden dize getirdi, sonra Tuna'nın sağ kıyısındaki sınır bölgesini de teslim alarak diz çökmüş durumda kalmasını sağladı. Savunmasız kalan imparatorluk, sonunda 1000 kilo altına varan bir haraç vermeye mecbur oldu.

Attila sonra batıya döndü. Zaten Ren Irmağı'na kadar her yeri yağmamış, orada 436'da Burgonları öyle feci bir yenilgiye uğratmıştı ki, bu kabile başkent Worms'u terk edip Savoy'a kadar hiç durmamacasına kaçmıştı. (Bu felaketin anısı Alman destanlarının en ünlüsü olan Niebelungen'in doruk bölümünü oluşturur.) Attila daha sonra batı Germen kabilelerini, Alamanları, Ren vadisindeki Frankları ve Thüingleri pençesine aldı. 451'de de Galya'yı istila etti.

Batı imparatorluğunun elinde kalan birkaç alayın Attila'ya karşı ülkeyi savunması beklenemezdi, ama general Aetius en azından direnç gösterebilecek bir ortak güç oluşturmayı başardı. Bu ordunun belkemiğini Vizigotlar oluşturuyordu. Ayrıca Savoy'daki Burgonların ve kuzeydoğu Galya'daki Frankların birlikleri vardı, Aetius da hâlâ Roma'nın hizmetinde olan birliklerle katkıda bulunmuştu. Müttefik güçlerin yaklaşmasıyla Attila, Altaylı fatihlerin şimdiye kadar ulaştıkları en uç batı noktası olan Orleans'dan geri çekildi. İki taraf Seine Irmağı vadisindeki Campus Mauriacus'ta karşılaştı.

Şiddetli bir çatışma oldu, ama kesin bir sonuç çıkmadı. Attila ihtiyatlı müttefik birliklerini muharebe hatlarından kılmıdatmadı, hatta ne Hunlar ne de Germen yardakçıları onları geri püskürtebildi. Vizigot kralı öldürüldü -söylentiye göre bir Ostrogot kargısıyla- ama adamları direniyordu. Attila hayatında ilk kez durdurulmuştu. "Son Romalı" Aetius Galya'yı Balkanlar gibi mahvolmaktan kurtarmıştı.

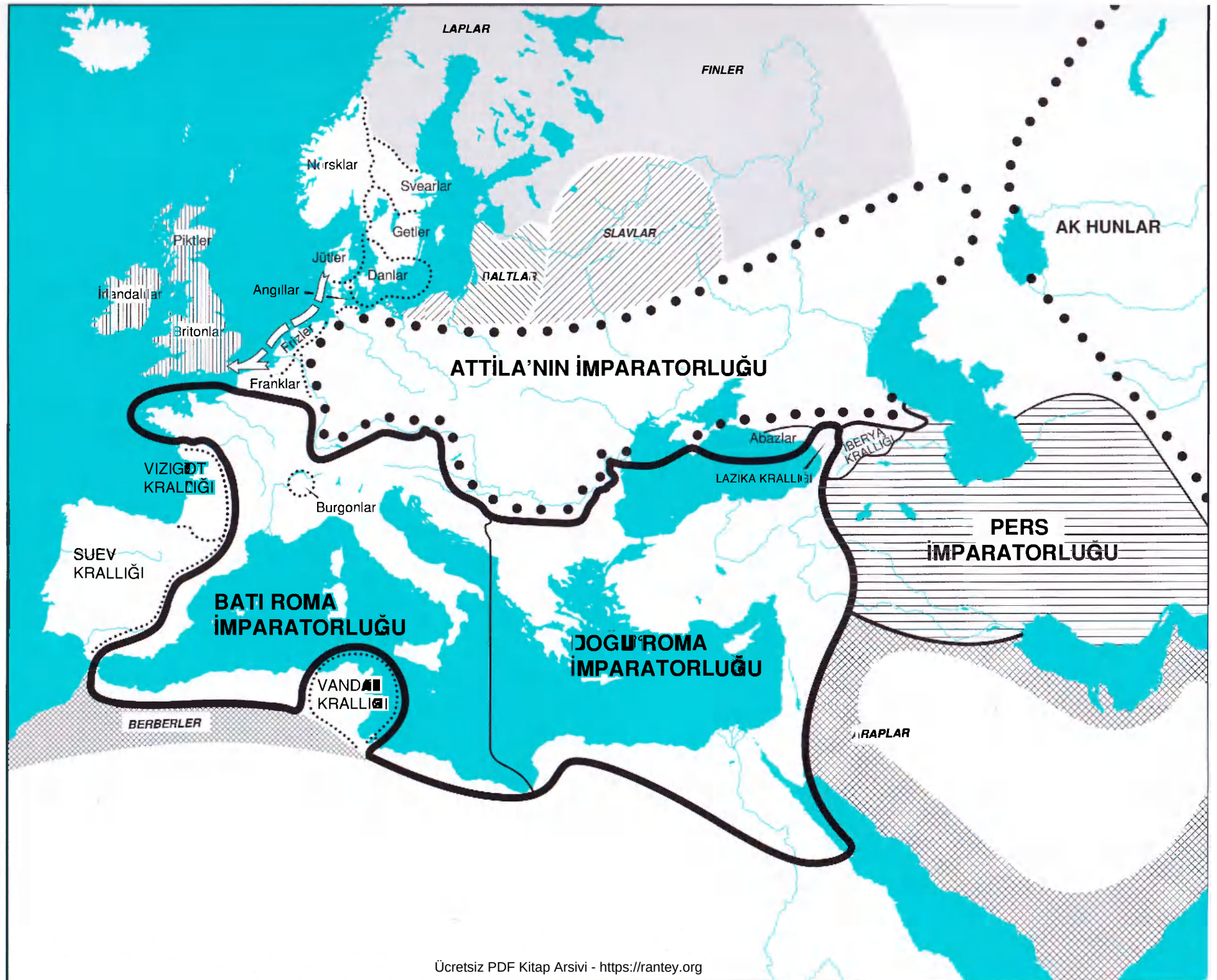
Attila muhtemelen bu başarısızlığı fazla ciddiye almamıştı, çünkü ertesi yıl kuzey İtalya'ya baskın yapıp yağmaladı. Ne var ki Campus Mauriacus muharebesi anlaşılan bir iz bırakmıştı, nitekim 452-53 kışında Hun kralı öldü, bir sürü oğluna bıraktığı imparatorluğu da bir Germen isyanında yıkıldı. Gepidlerin öncülüğündeki Germenler Nedao Irmağı muharebesinde üstbeylerini ezip geçtiler (454, Macaristan; ama tam yeri bilinmiyor).

Akdeniz dünyası kuzeyden gelen tehlikeyle meşgulken, başka bir düşman bu dünyanın kalbini delmekteydi. Asding Vandalları İspanya'nın kuzeybatı köşesinden çıkıp, güneyde Siling Vandalları ve Alanlardan arta kalanları yanlarına aldılar ve 429'da Kuzey Afrika'ya geçtiler. Kralları Gaiseric gemilere binileceğinde herkesin sayılmasını emretti, muhtemelen kaç gemi gerekeceğini bilmek istiyordu; erkek, kadın ve çocukların toplamı 80.000'di, bu rakam muhtemelen o dönemdeki göçebe bir kabilenin sayısını temsil etmektedir. Vandal seferi büyük bir başarıyla sonuçlandı. Roma 435'te batı eyaletlerini Gaiseric'e verdi, sonra 442'de bu eyaletleri bugünkü Tunus'a tekabül eden daha önemli ve merkezi bir bölgeyle değiş tokuş etmesine de izin verdi.

Gaiseric'in yükselişinde birçok etmenin payı vardı: hiziplerin ittifakı (Roma'ya isyan eden bir Afrika *prefectus*'u gemileri sağlamıştı), saldırgan bir savaş politikası (439'da Kartaca'yı ele geçirdi) ve şantaj (Romalılar her ne pahasına olursa olsun Roma kentine devamlı tahıl gelmesini istiyorlardı). Sonuç olarak, Gaiseric Batı'nın ikinci kentine yerleşti, artık batı Akdeniz'in en önemli donanmasına sahipti ve bölgeye tahıl sağlayan tek güvenilir kaynaktı.

Roma'nın unuttuğu Britanya'yı herkes yağmaladı: Piktler, İrlandalılar, Angıllar, Saksonlar, Jütler ve Frizler. Jütler güneydoğuda bir yerleşim bile kurdular (449). Belki de aynı dönemde Jütland'a sarkan Danların baskısı yüzünden böyle bir kalıcı yerleşime niyet etmişlerdi; öte yandan, belki de Danlar Jütlerin terk ettiği bölgelere giriyorlardı.

Pers İmparatorluğu Romalıları dize getiren sorunlarla henüz karşılaşmamıştı. Kafkaslardan gelen birkaç Hun akını kayıtlara geçmiştir, ama Rus bozkırlarından düzenli bir saldırı gelmiyor, göçebe halkların istilası görülüyordu. Ancak, 440'larda Orta Asya kabilelerinin hareketlenmesi sonunda Maveraünnehir'e yeni bir grup, Ak Hunlar geldi. Kuşanlar Afganistan'a geri çekilerek Pers İmparatorluğu'nun doğu eyaletlerini yeni gelenlerin merhametine bıraktılar.

Nedao felaketinden sonra, Hunların bir kısmı birkaç yıl Macaristan'da kalıp Doğu imparatorluğuna baskınlar düzenlediler. Ama güçlerinin buna bile yetmediğini görünce Rus bozkırlarına dönmüş olan kardeşlerinin yanına gittiler (470). Azak Denizi'nin kıyılarında Kutrigurlar ile Utigurlar Attila'nın imparatorluğundan arta kalanlar için dişmekteydi. Yanıbaşlarındaki Kırım'da ise, bir Ostrogot cebi Ermanarich'in yitik debesinin bir anısı olarak ayakta kalmayı başarmıştı.

Attila imparatorluğunun çöküşüyle ilk kez Slavlara doğru dürüst bakma fırsatını buluyoruz. Daha önceki haritalarda, Slavların yarısı gözden uzak, Ostrogotlara ya da Hunlara haraç vererek yaşıyorlardı. Oysa bu haritada hepsini görebiliyoruz. Slavların batıya doğru genişleyebilmelerinin sebebi Germanlerin Roma İmparatorluğu'na doğru harekete geçmeleri idi; ne zaman ki bir German kabilesi talihini Roma sınırlarının öte yanında denemeye karar verip harekete geçer, Slavlar derhal onların bıraktığı boşluğu doldurmak üzere ilerlerdi. Ağır ağır ama hiç durmadan, belki tantanayla değil ama ısrarla, Slavlar kıtadaki paylarını genişletmekteydi.

Bu sıralarda German saldırıları Roma İmparatorluğu'nun batı yarısını yok olma noktasına getirmişti. Fu kabilelerin en faal olanı Vizigotlardı; 470'lerde Galya'daki kral-lıklarını Loire ve Rhone ırmaklarına doğru genişletmişlerdi. İspanya'yı da baştan aşağı fethetmişlerdi; iki yer hariç: Süevlerin elindeki bölge ve yarımada'nın yerlisi Baskların elindeki, neredeyse kimsenin ulaşamadığı topraklar. Galya'nın geri kalan kısmında Burgonlar Rhone vadisini almışlar, Franklar ile Alamanlar ise kuzeydoğuyu aralarında paylaşmışlardı. Geride kuzeybatı kalıyordu ki bu bölgenin bir kısmında Romalı bir *patricius* olan Syagrius, kalan kısmında da Britanyalı kabile reisleri hüküm sürüyordu. Bu

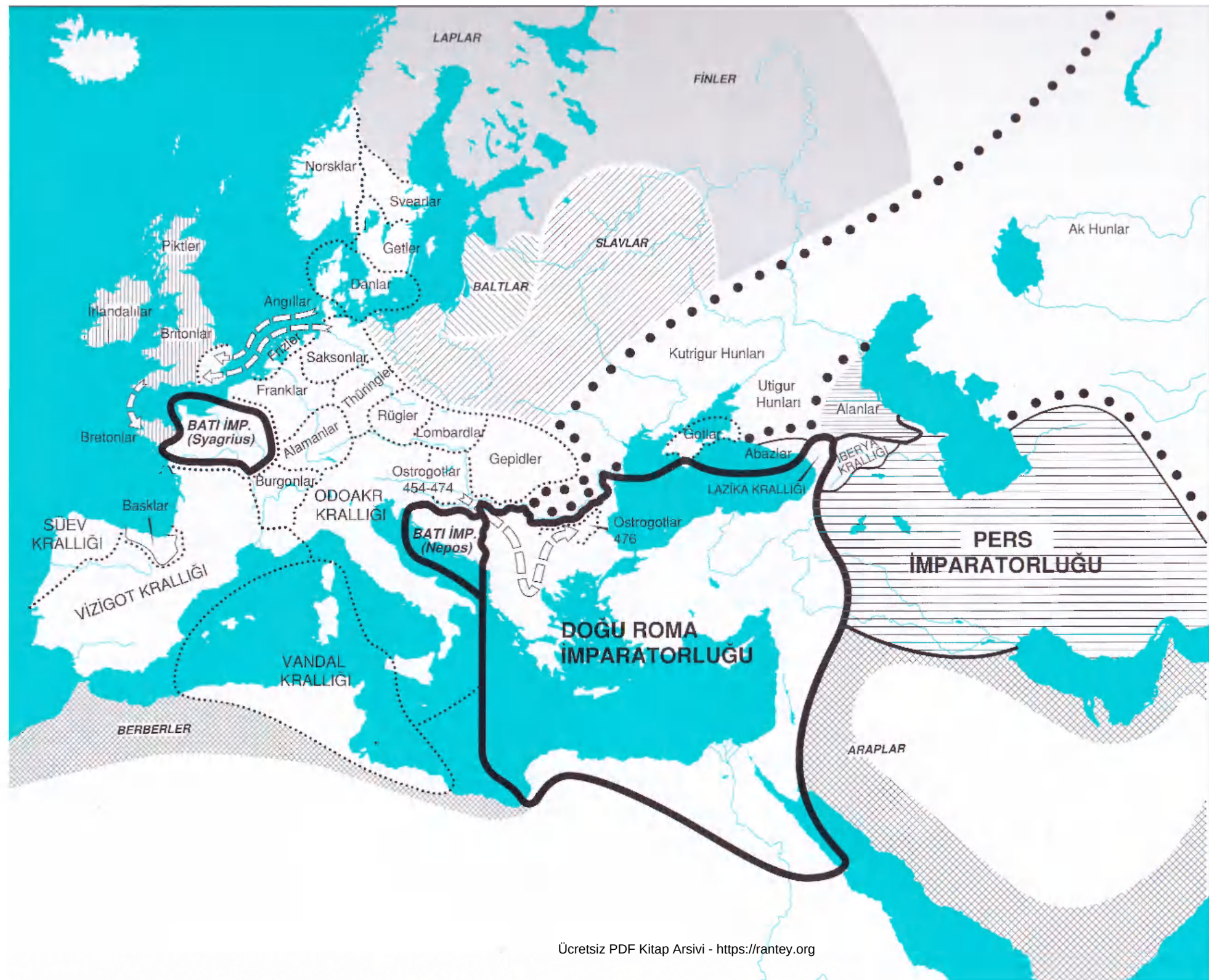
kabileler karışıklık içindeki adalarından kaçıp daha sonra Brötanya, yani Küçük Britanya adı verilecek yerde yerleşmişlerdi.

Galya'daki Roma İmparatorluğu parça parça dağılırken, İtalya'daki merkez basit bir idari kararlar ortadan kalkmıştı. 476'da, yarımada'nın fiili hükümdarı olan Odoakr adlı bir German komutanı, seleflerinin seçtiği kukla imparatorları başından atmaya karar verdi ve Konstantinopolis'e tâbi olmak için resmen başvurdu. Bu başvurunun hiçbir anlamı yoktu, ama yine de dogulu hükümdarların desteğini aldı. O sıradaki kukla batı imparatoru, pek dokunaklı bir adı olan Romulus Augustulus alaşağı edildi ve Odoakr İtalya Kralı oldu.¹

Batı Roma İmparatorluğu elindeki son toprak parçasını kaybetmeden önce denizlerdeki egemenliğini kaybetmişti. Vandal Kralı Gaiseric, Kartaca limanında bulduğu filo sayesinde Akdeniz'e hâkim oldu. Limanları tehdit edip fideye istedi, adaları Roma'nın güçsüz pençesinden çekip aldı. Balear Adaları, Sardinya ve Sicilya Vandal Krallığı'na eklendi. Her yıl yapılan yağma akınları hem batının, hem de doğunun zenginliklerini Vandallara akıtıyordu. 455'te Roma'nın Vandallar tarafından yağmalanması, Alarik'in yağmasından çok daha kapsamlı ve çok daha iş bitiriciydi. Ganimet arasında söylendiğine göre Titus'un 400 yıl önce Kudüs'te ele geçirdiği ünlü yedi kollu şamdan vardı. Ama Gaiseric bir kâr elde edemeyeceği çatışmalardan kaçınırdı, Odoakr'ın bütün baskısına rağmen Sicilya'nın sadece küçük bir parçasını vermişti. Seferleri Konstantinopolis'in çıkarlarını zedeliyordu gerçi, ama temelde fazla zararı dokunmuyordu. Doğu Roma İmparatorluğu'nu en fazla kaygılandıran Ostrogotlar oldu; 475'te Balkanları istila ettiler, sonra da Tuna'nın aşağısındaki eski Vizigot yerleşimlerini tekrar işgal ettiler.

¹ Romulus Augustulus genelikle son batı imparatoru olarak bilinir, ama teknik olarak bu unvan bir önceki kukla Iulius Nepos'a aittir; Nepos Dalm içya'ya kaçmış, 480'de ölene kadar otoritesi kabul edilmişti.

Resmi açıdan, Batı Roma'nın ortadan kalkmasıyla imparatorluğun birliği sağlanmıştı. Ancak Doğu Roma İmparatorluğu terimini kullanmak, klasik Roma İmparatorluğu ile daha sonraki Konstantinopolis merkezli imparatorluk arasındaki ayrımı belirtmek bakımından faydalı olacaktır.

İtalya Kralı Odoakr çok çalışkan bir hükümdar oldu. Nepos öldüğünde (480) Dalmaçya'yı ilhak etti, Rügler Bohemya'da Tuna'yı geçtiklerinde onları öyle ezici bir yenilgiye uğrattı ki bu kabile tarih sahnesinden silindi (487; Bohemya'da yerlerini Süev kalıntılarının konfederasyonu olan Bavarlar aldı). Odoakr'ın zaferleri onun sayesinde güven içinde yaşayan İtalya taşrasında memnuniyetle karşılanıyorsa da, Konstantinopolis'ten yüz bulamamıştı. Doğu Romalılar zaten yeterince güçlenmiş olan bir Germen devletinin daha da genişlemesini istemiyorlardı. Odoakr'a meydan okuyamazlardı, ama Ostrogot Kralı Teodorik'i pekâlâ kullanabilirlerdi. Zekice bir manevraydı bu: Teodorik ister yensin ister yenilsin, Roma imparatorluğu isyankâr *foederatii*'nin bir bölümünden kurtulmuş olacaktı. Kaybeden Odoakr oldu. Şiddetli bir savaş ve kurnazca yapılan manevralardan sonra Teodorik İtalya'da daha da genişlemiş bir krallığın hakimi olarak ortaya çıktı (493). Böylece yeni Got iktidarı kurulurken, eskisinin çökmesine engel oluyordu.

Frankların başındaki Tournai'li Clovis ise, bazı rakiplerini öldürterek, diğerlerini de bu iğrenç işe karıştıkları iddiasıyla idam ettirerek tek kral olmuştu. Frank egemenliği altındaki alanları büyük çapta genişletti. 486'da Syagrius'u Galya'nın Roma denetimindeki bölümünden sürüp attı ve topraklarını kendi krallığına ekledi. Önce 496'da, sonra 505'te Alamanları yenip Frank egemenliğine boyun eğmelerini sağladı. Son olarak Vouille muharebesinde Vizigotları ezdi (507). Kılıçtan geçirilenler arasına Vizigot kralı da vardı; Franklar Pireneler'in kuzeyindeki bütün Vizigot topraklarını ele geçirdi.¹

İşte bu noktada Teodorik müdahale etti. Önce, Vizigotların yenilgisini fırsat bilip Rhone Irmağı'nın doğu kıyılarını işgal etmiş olan Burgonları yendi. Bu bölgeyi, yani Provence'ı Ostrogot devletine kattı. Sonra Rhone'un öte kıyısındaki Septimania eyaletini koruması altına aldı, böylece de bu bölgeyi Vizigotlar için saklamış oldu.

Clovis 511'de öldü. Aynı yıl, gözleri yılan Vizigotlar Batı Got dünyasının tacını Teodorik'e giydirdiler. Böylece etkileyici boyutlarda bir Got imparatorluğu kurulmuş

oluyordu; İspanya'dan başlayıp Fransa'nın Akdeniz kıyılarından geçen, İtalya ile İllirya'da son bulan kesintisiz bir toprak bütünlüğüydü bu. Gotların itibarı hiç bu kadar yüksek olmamıştı; Vandallar bile kavga gürültü çıkarmadan Sicilya'yı teslim ettiler. Clovis'in dört oğlu arasında paylaştığı Frank Krallığı'nın bütünlükten uzak oluşuyla çarpıcı bir zıtlık oluşturuyordu bu durum. Oysa gerçek çok farklıydı. İki Got krallığı tamamen ayrıydı; ikisinde de yönetici sınıf kök sağlamamıştı. Tersine, Franklar Galya-Roma toplumuna başarıyla uyum sağlamaktaydı, güçlenen kimlik duyguları ülkenin hanedan üyeleri arasında paylaşılması karşısında sağlam kalmıştı. Hatta Frank devleti aslında bölünmemişti; dört ayrı kral tarafından yönetilen tek bir ülke olarak kabul ediliyordu.

Angıllar ile Saksonlar artık Britanya'ya iyice yerleşmişti. Bunun bir sonucu, ellerinde tuttıkları toprakların Angıl ülkesi, nihai olarak da İngiltere (Angle-land, England) diye tanınmasıydı. Britonları kolaylıkla yerlerinden etmişe benziyorlar; tek yenilgilerini 490 civarında, güneybatıda bir yerlerdeki Badon dağında tattılar. Bu küçük olay -bir dalaşmadan öte bir şey olamazdı- daha sonra büyük bir zafer olarak gösterildi. Güya Arthur isimli bir kahramanın kazandığı zaferlerden biriydi. Bu her şeyin başlangıcı oldu: Kelt ozanları hikâyeyi tekrar tekrar işleyip sonunda bütün İngiltere'yi ve kıtanın da büyük bölümünü fetheden tamamen hayali bir Kral Arthur yarattılar.

484'te, doğu eyaletlerini Ak Hunların yıllık akınlarına karşı savunmaya çalışan Pers kralı hem hayatını hem de ordusunu kaybetti. İran artık muzaffer Ak Hunlara açılmıştı; ama onlar gerçek göçebeler olarak ülkeyi bir ölçüde denetlemekle ve hatırı sayılır bir haraç almakla yetindiler. Şansa bakın ki dikkatleri, Afganistan'daki Kuşanların ortadan kaldırılmasından beri (460 civarı) kapıları açılmış bulunan Hindistan'a yönelmişti. İran yine nefes alıyordu, ama kimseye duyurmadan.

¹ Belirli bir aşamada Bretonlar, yani Brütanya'daki Britanyalılar Clovis'e biat ettiler, ama Frank devletine bağlılıkları sadece kâğıt üstündeydi.

Hiristiyan kilisesi 4. yüzyılda muzaffer oldu. Yüzyılın başında Hiristiyanlar hâlâ ezilen bir azınlıktı, sonunda ise Hiristiyan olmayan bir imparator hayal bile edilemezdi. Kilise ve devlet iç içe geçip yeni bir toplumu, Hiristiyan âlemini biçimlendirmişti.

Eski düzenin birdenbire çökmesi şaşırtıcı değildir. Paganlık yerel kùltlerin ve boşinançların parça bohçasından başka bir şey değildi; pek tutarlı değildi, hiç örgütlenmemişti. Tersine, Hiristiyan kilisesinin çoğu insanın iştirmek istediğı bir mesajı vardı, üstelik kilise bu mesajı Akdeniz dünyasında duyurabiliyordu. 303'te iki dünya çatıştı. Geleneksel hoşgörülerini terk eden Romalı yetkililer Hiristiyanlara işkence etmeye başladılar. Kilisenin yanıtı işkence aletlerini iman simgelerine dönüştürmek oldu, Hiristiyanların kemiklerinden de kutsal kalıntılar yaratıldı. Sekiz uzun yıl boyunca zulüm sürüp gitti. Şhitler çoğalıyordu, ama mucizeler de öyle. Sonunda, sahnedeki özel efekt bulutunun ardından muzaffer kilise çıktı: İmparator Constantinus seleflerinin politikalarını tersine çevirip Hiristiyanlığı devletin tercih edilen dini haline getirdi.

Bundan sonra çekirge bir kez daha sıçrayabildi: Constantinus'un yeğeni İulianus Hiristiyanlıktan vazgeçip pagancılığın can çekişen kalıntılarını yeniden canlandırmaya çalıştı. Ama İulianus'un rakip kilisenin örgütünü çalan ve boşinançlara çok daha fazla gömülen sentetik Yeni-Platonculuğu fazla taraftar bulamadı; öldüğünde de hemen terk edildi. Ayrıcalıklarını yeniden ele geçiren kilise, hem hükmedenleri hem de hükmedilenleri sıkıca denetim altına aldı. İustinianus'un döneminde artık açıkça ifade özgürlüğüne sahip tek din Hiristiyanlıktı.

Bu çaptaki bir aygıtın çok sıkı örgütlenmesi gerekiyordu; kilisenin hizmetkârları artık devletin hizmetkârları kadar kalabalıktı ve onlar kadar titizlikle örgütlenmişlerdi. Hi-yerarşinin tepesinde papa vardı; aynı zamanda Roma piskoposu ve Aziz Petrus'un vârisiydi, bir çeşit dini imparatordu. Onun altındaki piskoposlar (başpiskoposlar, metropolitler) her biri bir eyalette olmak üzere devlet düzeninin valileri gibi çalışıyorlardı. Papaya kalırsa hepsi bu kadardı işte. Ama imparatorluk daha karmaşık bir işleyişe geçtikçe kilise de aynı şeyi yapmaya zorunlu hissetti kendini. Doğuda bir imparator olduğuna göre, bir de papa benzeri kilise mensubu olması gerekmiyordu mu? İmparatorlar bu düşüncede olunca papa da Konstantinopolis'e kendisinden sonra ikinci adam olarak bir patrik atamaya razı oldu (381). Sivil yönetimin artık neredeyse bir düzine eyaleti yöneten *praefectus*'ları vardı. Kilisenin de benzer bir şeyi olması gerekmiyor muydu? Papa, Mısır ve doğu eyaletleri *praefectus*'larına tekabül eden İskenderiye ve Antakya patriklerinin aynı özel rütbeye sahip olduklarını kabul etmeye mecbur oldu. Ama imparatorluğun kalan kısmının -batı yarısı, bir de Balkanlar- doğrudan kontrolü altında tutmayı başardı. Kartaca ve Selanik metropolitlerinin Afrika ve Makedonya'da ara-

işlev sahibi olmalarına izin verilmişti, ama genel kural batıdaki piskoposların doğrudan Roma'ya bağlı olmalarıydı.¹

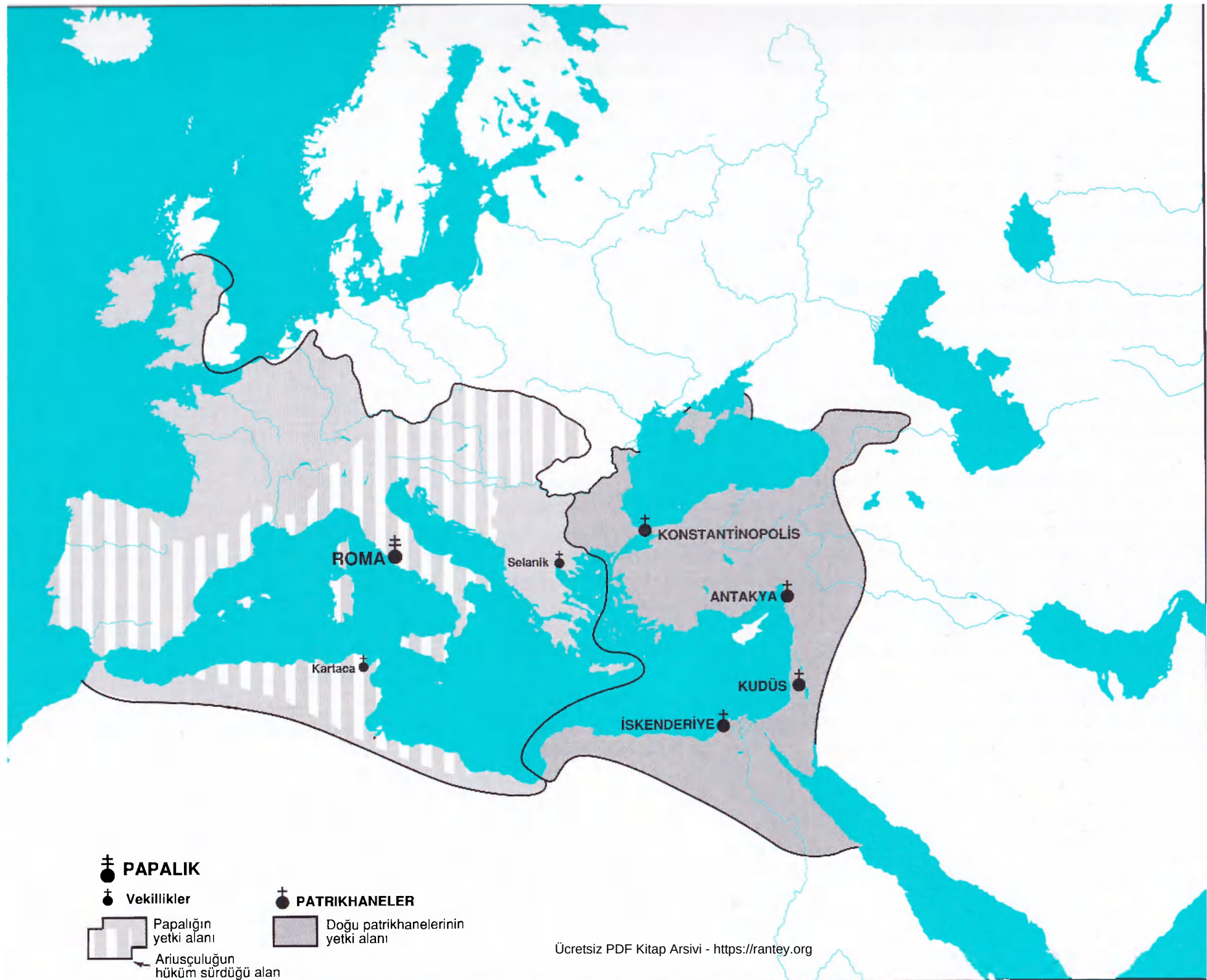
Hiristiyanlık sadece Roma kontrolü altındaki bölgelerde egemenlik kurmuş değildi. Doğuda Ermeni ve İberya krallıkları imparatorluktan da önce Hiristiyanlığı kabul etmişti (303 ve 318'de). 6. yüzyılda Afrika'da bu inanç Yukarı Nil'deki Nübyeliler ve Eritre'deki Habeşiler arasında yayıldı. İrlandalıları 5. yüzyılda Aziz Patrick Hiristiyan yaptı; böylece Britanya'nın büyük kısmının pagan Anglosaksonlara kaptırılmasının karşısında bir kazanç sağlanmış oluyordu. Germen kabilelerinden bazı önemli gruplar da Roma'dan önce Hiristiyanlığı kabul etmişti.

Ne yazık ki Germenler arasında çalışan misyonerler Hiristiyanlığın Ariusçu görüşüne mensuptu. Arius 4. yüzyılın başında İskenderiye'de yaşamış bir din bilginiydi. Daha sonra resmen benimsenecek olan Teslis [Üçlü Birlik] tanımından biraz farklı bir kavram öne sürüyordu. Gotlar, Vandallar ve Burgonlar da tam Arius'un fikirleri yayginken Hiristiyanlığı kabul ettiler. Gerçi Ariusçuluğu tesadüfen kabul etmişlerdi, ama belki de kendilerini egemen kast olarak algılamalarına uygun düştüğü için bu düşünceye sıkı sıkı sarıldılar. Sonuçta haritada görülen garip ayrım ortaya çıktı: Papanın yetki alanına giren bölgenin büyük kısmı, onun otoritesini tanımayan bir azınlığın yönetimi altındaydı.

Kilisenin ilk dönemlerinde Teslis'in tam ne olduğu üstünde birçok tartışma çıkmıştı. Baba Tanrı, Oğul Tanrı'dan ayrı bir şey miydi (Ariusçu görüş), biri diğerrinin sadece başka bir vechesi miydi (Sabelliusçuların görüşü), yoksa ikisi hem farklı, hem de benzer miydi? Peki ya İsa'nın insani ve tanrısal bileşenleri arasındaki ilişki? Bu ikisi tamamen iç içe miydi (Monofizit konumu), tamamen ayrı mıydı (Nasturiler böyle diyor-du), yoksa ayrı ama bir tür karışmış halde miydi? Bütün bunlar insana bugün gereksiz yere kılı kırk yarma gibi geliyor, o zaman da muhtemelen birçok din adamı için öyleydi; çoğu iki konu hakkında da orta yolu tercih ediyordu. Ama resmi cevaba ulaşmak üç yüzyıl aldı, bu arada çok mürekkep harcandı, dökülen kanlar da az değildi. Bir tanım kabul edildiğinde de, kimliğini vurgulamak isteyen bir grup muhakkak sapkın denen yolu tercih ediyordu.

Gotlara gelince, sapkın diye kabul edilen düşüncayı seçmeleri hiç de akıllıca olmamıştı. Kiliselerinin ayrı oluşu yabancı olduklarını ve hükümlerlerinin temelini ne kadar sığ olduğunu durmadan hatırlatıyordu. Clovis'in Galya'dan Gotları çıkarabilmesinin sebeplerinden biri vaftiz olup Katolik inancını seçmesiydi, böylece taşradaki Roma halkı ve rahiplerine bir kurtarıcı gibi görünmüştü. Bu seçimin ne kadar yararlı olduğu önce Vouille meydanında ortaya çıktı; ayrıca Frank devleti bütünüyle ayakta kalabilmiş, Burgonlar da onları taklit ederek 516'da Ariusçuluktan Katolikliğe geçmişti.

¹ 451'te Kudüs'te dördüncü patriklik kuruldu, ama papalık otoritesini etkilemedi, çünkü bu patriklik Antakya'nın yetki alanı bölünerek ortaya çıkarılmıştı.

Bu harita 6. yüzyıl ın başlarında Avrupa-Yakındoğu bölgesindeki başlıca ticaret yollarını ve kentleri, belli bölgelerde ihraç edilebilecek kadar fazla üretilen metalleri gösteriyor. Haritanın kapsadığı bölgenin dışından gelen metallerin isimleri çerçeve içinde gösterildi. Bu ithal maddeleri bizim ilgilendiğimiz bölgeye iki yoldan geliyordu: Asya kıtasının ortasından geçen kuzey yolu ile kıtanın kıyılarından dolaşan güney yolu. Karayolu, yani ünlü İpek Yolu Çin'den başlıyor, Tibet'in kuzeyinden geçiyor ve Türkistan yoluyla Pers İmparatorluğu'nun kuzeydoğu sınırına varıyordu. Rey ve Hemedan'ı içeren bir hattan İrar yaylalarını geçerek Mezopotamya'ya ve antik Babil ile Seleukia'nın geç antikçağdaki halefi Ktesifon'a ulaşlıyordu. Kervanlar buradan Roma Suriye'sine doğru yola çıkıyor, ya çölden geçip Lübnan ve Filistin'e gidiyor, ya da Fırat'tan yukarı çıkıp Antakya'ya varıyordu. Deniz yolu ise Endonezya ile Hindistan'dan baharat getiren gemilerce kullanılırdı. Batı sularına vardığında bu yol ikiye ayrılırdı: Bir kol Basra Körfezi'nden geçer ve mallar Irak ve İran'a gitmek üzere buradaki limanlarda boşaltılırdı, diğer kol ise Arap yarımadasını dolaşıp Kızıldeniz yoluyla Mısır'a varırdı.

Muazzam mesafeleri aşan bu yollarda yalnızca yükte hafif pahada ağır mallar taşınırdı. Çin ipeği bunun mükemmel bir örneğidir; bu ipekle özel olarak yapılan kumaşlar zenginlik ve statü göstergesiydi. Romalılar da ipek giymek istiyorlarsa ithal etmek zorundaydılar, çünkü ipek böceği ve ipek böceği yetiştiriciliği hakkında hiçbir şey bilmiyorlardı.

Elbette ipek, adı verilen İpek Yolu'nun ana malıydı. Aynı şekilde, baharat ticaretinin temel direği çeşnilardı, özellikle de Hindistan'dan gelen karabiber, Endonezya'dan gelen karanfil ve hintceviz. Ancak, baharat ticareti birçok başka metayı da içeriyordu; bunlar küçük miktarlarda ve çok yüksek fiyatlara alınıp satılıyordu: koruyucu maddeler, kokular, boyalar, boya sabitleştiricileri, doğal boya maddeleri, zamk, tütsü ve ayrıca tıbbi değeri olduğu umut edilen, bugün isimleri insanı endişelendiren birçok madde. Metallerin hepsi doğudan gelmiyordu. Arabistan, günlük ve mürrüsafi (sarı sakız) gibi ünlü maddeler satardı. Aslında Hindistan'ın bu tarafındaki baharat ticareti Arapların elindeydi, yarımada halkı için önemli bir artı gelir kaynağıydı.

Roma İmparatorluğu'nun ithal ettiği maddeler, ipek ve baharat yollarının son durakları olan Antakya ile İskenderiye'yi Akdeniz limanlarına bağlayan bir denizyolu ağıyla Akdeniz çevresine dağılıyordu. Ama ipek ve baharat bu bölgedeki ticaretin bü-

yük kalemlerinden değildi; Akdeniz ticaret ağı bir ağır nakliyat sistemiydi, kargolar tonlarla ölçülürdü. Ana metaller buğday, şarap ve zeytinyağıydı, kereste ve madenler de önemliydi. İpek ve baharat ticaretinin itici gücü olan kâr burada olmazsa olmaz bir unsur değildi; örneğin Roma ve Konstantinopolis'in buğday tedariki, piyasa güçleri göz önüne alınmadan yapılan bir devlet hizmetiydi.

Mısır'ı inceleyerek Roma ticaret sisteminin nasıl işlediği hakkında bir fikir edinebiliriz; bu eyalet ihracat açısından en önemli bölgeydi. Burada her yıl bir kısmı ihraç edilebilecek kadar bol buğday ile devlet denetimindeki keten imalatının temeli olan keten tohumu yetiştirilir ve imparatorluk başkentlerine gönderilirdi. O zamanın tercih edilen yazı malzemesi olan papirüs tekeli Mısır'daydı; İskenderiye'nin her ülkede ünlenen cam imalatı da öyle. Buna transit baharat ticaretini de eklerseniz, eyaletin hatırı sayılır bir ihracat hacmi olduğu açıktı. Ama buğdayın önemli bir kısmını, keten ile papirüsün de en azından bir kısmını imparatorluk yetkilileri herhangi bir bedel ödemededen alıyorlardı, dolayısıyla Mısırlıların zenginleştiği söylenemezdi. Tam tersi, ithal ettikleri kereste, demir, şarap ve zeytinyağının bedelini ancak çok çalışarak ödeyebiliyorlardı.

4. yüzyıla kadar Mısır buğdayı Roma'ya gidiyor, yurttaşlara bedava dağıtılan ekmeğin çoğu bu buğdaydan yapılıyordu. Constantinus 328'de bu buğdayın yolunu Boğaz'a bakan kenti Yeni Roma'ya çevirdi. Eski Roma, Afrika ve Sicilya'dan gelen buğdayla yetinmek zorunda kaldı. 5. yüzyılda Afrika buğday ambarları Vandalların eline geçti, sonuç olarak Roma ikincil konumda bir kent haline geldi; artık muzaffer geçmişinin anıtlarını zar zor ayakta tutabiliyordu. Bu çöküşün ardında basit siyasi olayların işaret ettiğiinden çok daha fazla şey yatar: İmparatorluğun ekonomisi çok ciddi sıkıntılar içindeydi, üstelik Batı'nın sıkıntıları Doğu'nun sıkıntılarından çok daha fazlaydı. Galya'nın birçok kenti, 406'da hepsini ortadan kaldıran istiladan çok daha önce, birer müstahkem karakol konumuna düşmüştü. Hatta Roma Afrika'sının tarım toprakları, Vandallar bu eyalete adım atmadan çok daha önce terk edilmişti.

Roma'nın küçülmesi bu haritada açıkça görülüyor. Britanya, Galya ve İspanya'da artık kent hayatının ya da ticari ilişkilerin kalmadığını anlayabiliyoruz. 5. yüzyılda nüfusu artan tek şehir olan Konstantinopolis, Roma'dan arta kalan ağın merkezinde duruyor. Hâlâ refah içinde olması da imparatorluğun bir rövanş elde etmesinin tek umudu.

527'de imparator olan Iustinianus, hem kendini hem de Doğu İmparatorluğu'nu batıyı yeniden fethetmeye adanmıştı. Generali Belisarius'u Vandallarla savaşmaya göndermekle işe başladı. Ostrogotların göz yummasıyla Romalılar Sicilya yolundan giderek tam bir şaşırtmaca yaptılar. Vandal kralı ordusunun yarısıyla birlikte Sardinya'daydı. Belisarius ordunun Kartaca'yı koruyan diğer yarısını yenip kente girdi (533). Sardinya'daki ordu gelince onu da yendi, kralı esir aldı ve hazinesiyle birlikte -yedi kollu şamdan dahil- Konstantinopolis'e gönderdi. Öyle göz kamaştırıcı bir başarıydı ki bu, Iustinianus'un kötümser bakanlarını tam bir şaşkınlığa uğrattı.

Iustinianus bu kez Ostrogotları hedef aldı. Bu işe ancak 9000 asker ayırabiliyordu; bu sayı Afrika seferine gönderdiği askerlerin yarısından ancak biraz fazlaydı. Dolayısıyla başlangıç olarak Belisarius'tan tek isteği Sicilya'nın yeniden ele geçirilmesiydi. Belisarius bunu kolayca başarınca ikisi bir olup çıtayı yükselttiler. Belisarius küçük ordusuyla yarımadanın yukarısına doğru ilerleyerek Roma'yı işgal etti (536). Gotlar derhal kenti kuşattılar, ama bir yıl süren mücadele boyunca savunmada kalan Romalılar avantajlı konumdaydı. Yavaş yavaş Gotlar sayısal üstünlüğü kaybettiler. Ostrogot kralının morali öyle çökmüştü ki Belisarius taarruza geçtiğinde, Roma'dan bir emeklilik maaşı karşılığında tacını ve başkentini teslim etti (540).

Belisarius İtalya'nın fethini tamamlayamadan evine döndü. Ostrogot komutanları hâlâ Po Irmağı'nın kuzeyindeki bölgeyi ellerinde tutuyorlardı. Belisarius'un yokluğunda komutanın yardımcılarını perişan ettiler. General geri geldiğinde Germen karşı taarruzunu kesmeyi başaramadı. Savaş on yıl sürdü; Romalılar Ravenna'da tutunuyor, ama başka kentlerde başarı elde edemiyorlardı. Derken Iustinianus doğru dürüst bir ordu toplamayı becerdi (552). Orduyu artık eskisi kadar parlak olmayan Belisarius'a değil, Narses'e teslim etti. Narses meslek hayatına arşivci olarak başlayan, sonra usta taktisyen haline gelen bir Ermeni hadımdı. Askerlerini Dalmaçya'dan geçirdi, burada 5000 Lombard paralı askerini kiralayarak ordusunu güçlendirdi. Ravenna ile Roma arasındaki yolda yer alan Butsa Gallorum'da ana Got ordusuyla karşılaşp bire kadar kırdı. İtalya nihayet yeniden imparatorluğa katılmıştı. Kısa bir süre sonra, 554'te İspanya'da çıkan iç savaş, Romalılara Vizigot Krallığı'yla eşit koşullarda savaşma fırsatı verdi. Derhal bu fırsatı kullanıp ülkenin güney kesimlerini kan dökmeden fethettiler.

Müthiş bir zaferler listesidir bu. Iustinianus batının büyük bir kısmını yeniden elde etmişti, üstelik doğuda Perslere karşı savaşırken. Ama doğuda bütün başarısı, zaten vasalı olan İberya'yı ilhak etmek oldu. Yeniden ele geçirdiği eyaletler kendi kendilerini savunamaz durumdaydı, yani askeri anlamda bir yarar sağlamamış, sadece yükümlü-

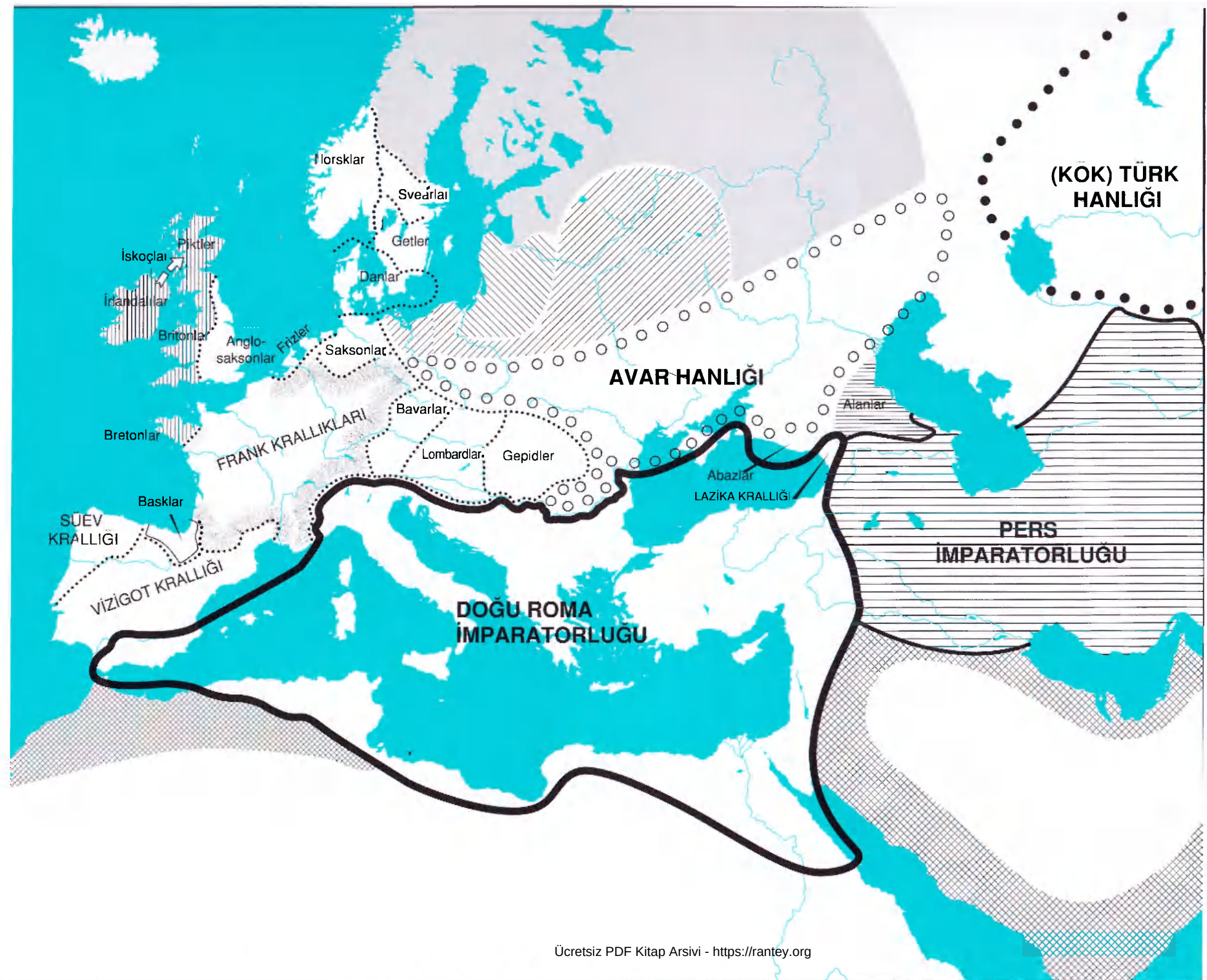
lük getirmişlerdi. Ayrıca taşra eyaletlerinin refaha kavuştuğu da söylenemezdi. İtalya'da uzun süren savaşlar kentlerin yıkılmasına, kırsal nüfusun perişan olmasına yol açmıştı. Kuzey Afrika'da da bütün çabalara rağmen Berberilerin Roma denetimi altındaki bölgelere sızması önlenemiyordu.

Yine de, Iustinianus'un hükümrانlık dönemi, zamanı geri döndürmek için beyhude bir çaba olarak bir kenara atılmamalı. Iustinianus, kısa bir süre için de olsa, Akdeniz uygarlığının haysiyetini ve kendine güvenini yeniden kazanmasını sağlamıştı. İmparatorun fetihleri gelip geçici oldu, ama San Vitale'nin mozaikleri ve Aya Sofya'nın kubbesi, çağının ideallerine ve ihtişamına tanıklık ediyor.

Batıda, Clovis'in dört oğlu babaları gibi Frank ülkesini genişletmeyi sürdürüyordu. Thüringlerin ülkesi ilhak edilmiş (531), Burgonya dize getirilmiş (534), Provence ile Orta Alpler artık zayıflayan Ostrogotların elinden çekilip alınmıştı (536). 558'de Clovis'in oğullarından biri hariç hepsi ölmüş, böylece ülke yeniden birliğe kavuşmuştu. Ama sağ kalan oğul da krallığı dört oğluna bıraktı (561), kardeşler birbirleriyle mücadeleye girince de Frank genişlemesinin ilk dönemi sona erdi.

Haritanın diğer kısımlarındaki en önemli değişikliklere yol açan olay ise çerçevemizin dışında vuku bulmuştu: Yuan-Yuan Moğol İmparatorluğu'nun yıkılışı (552). Yenilen Moğollar batıya, Hazar Denizi'ne doğru kaçarken galip gelen taraf olan Türkler onları kovalıyordu. Maverayennehir'de Türkler Ak Hunlarla karşılaştı. Onları da yendiler ve İran'ın doğusundaki topraklarda Ak Hunların egemenliği sona erdi. Büyük bir gürültüyle galibiyetin kendilerine ait olduğunu ilan eden Persler sınırlarını Ceyhun'a kadar genişletirken, Ak Hunlar Hazar'ın kuzeyinde Yuan-Yuan artıklarına katıldılar. Türkler onları tekrar yenince hem Ak Hunlar hem de Yuan-Yuanlar paldır küldür Avrupa'ya girdiler ve burada Avarlar diye tanındılar. Iustinianus bu kaçak güruha Rus bozkırlarından Balkanlara akınlar düzenleyen Hunlara ve Slavlara saldırımları için para verdi. Bu yeni gelenlerin Hun ve Slavların ilerlemesine engel olacağını umut ediyordu. Avarlar daha iyisini yapıp Volga ile aşağı Tuna arasındaki bütün kabileleri dize getirdiler (559-61). Sonra daha da batıya doğru ilerleyerek Thüringya'da Franklara kök söktürdüler (562). Attila'nın gölgesi, Avar Hanı'nın bedeninde yine Avrupa'nın üzerine çökmüştü.

Ostrogot Krallığı yıkılınca Bavarlar ve Lombardlar Tuna'nın hemen güneyindeki eyaletleri ele geçirdiler; Bavarlar bir ölçüde Frank üstbeyliğini kabul etti. 523'te İrlandalılar İskoçya'nın batısında yerleşimler kurmaya başladı. Başlangıçta İrlandalılara verilen başka bir ad olan İskoç terimi sadece bu yerleşimciler için kullanılmaya başlandı; sonunda da kuzeyde kurulan krallık bu adı aldı.

Avarlar Orta Avrupa'ya ilk girişlerinde Karpatlar'ın kuzeyinden geçmişlerdi. Ama liderleri çok geçmeden ihtiyaçlarına en uygun alanın dağların güneyindeki bozkır olduğunu fark etti. Burası Büyük Macaristan Ovası, yani o sırada Lombardlar ile Gepidler arasındaki savaşın sebebi olan Alföld idi. Lombardlarla ittifak yapan Avarlar bu savaşa müdahale edip öyle bir zafer kazandılar ki Gepidler bağımsız bir kavim olarak varolmayı sürdüremediler. Daha sonra Avarlar Lombardlara hayatı zorlaştırmaya başladılar. Lombardlar, Avarlarca hırpalanmaktansa İtalya'ya gitmeye karar verdiler; Narses'in ordusunda hizmet verirken bu ülkeyi tanımışlardı. Kavimler göçünün bu son aşamasında Doğu Alpler'i geçip Po vadisine indiler, Alföld de Attila'nın olduğu gibi Avar İmparatorluğu'nun da yurdu oldu (568).¹

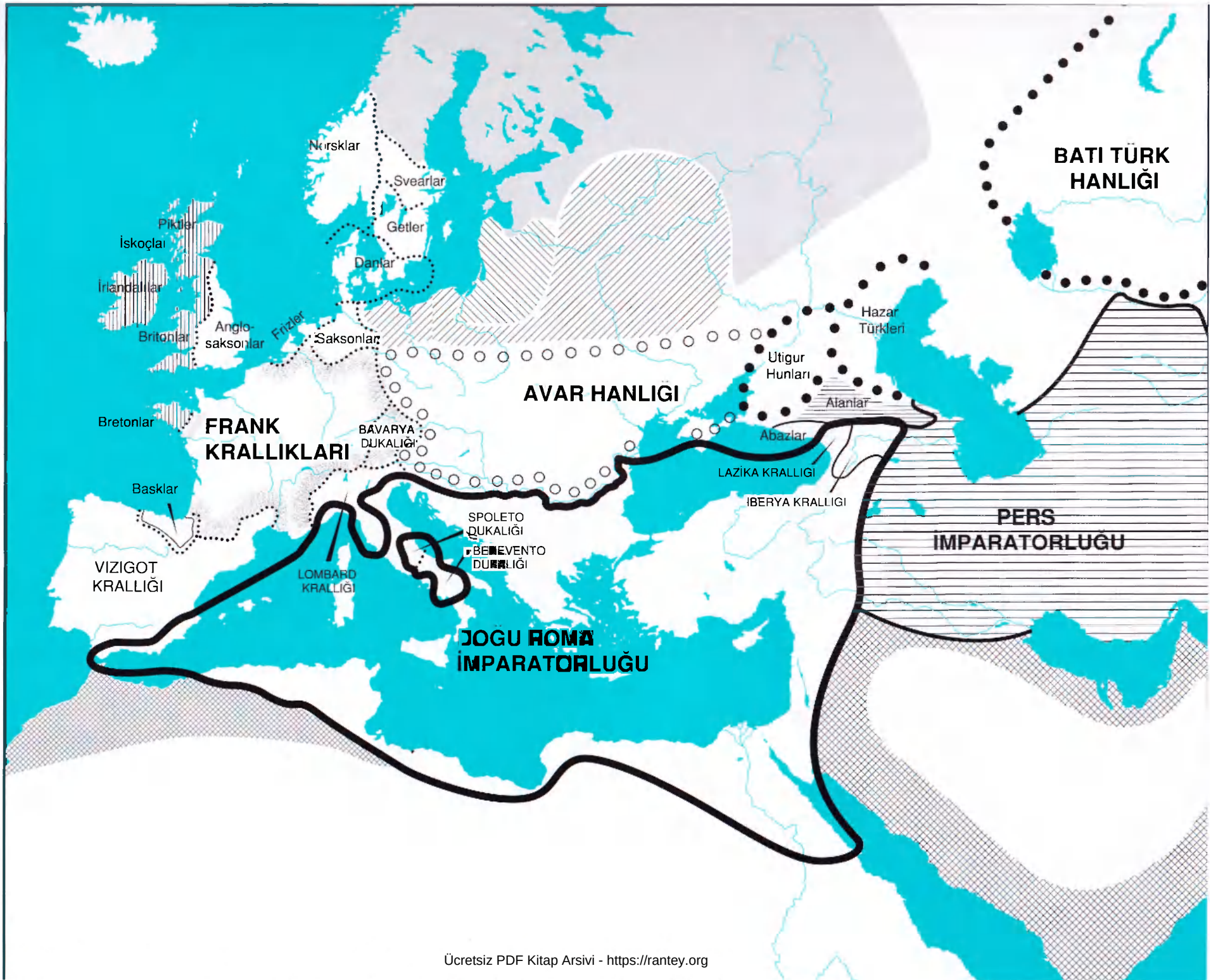
İtalya'da Romalıların bir muharebe meydanında Lombardlarla karşılaşabilecek ordusu yoktu. Bütün yapabildikleri kentlere sığınıp istilacıların kendilerinden önce yiyeceksiz kalmalarını ummaktı. Bütüne bakıldığında, bu strateji kıyılarda iyi sonuç verdi, çünkü gemilerle erzak getirebiliyorlardı. Ama iç kısımlarda sonuç bir felaketti; Lombardlar Po vadisinin büyük kısmını, Toscana'nın tamamını ve ülkenin dağlık belkemiğini ele geçirdiler. 600 yılına gelindiğinde geçici bir denge kurulmuştu. Romalılar Cenova, Ravenna, Roma ve bu kentlerin hemen yakınındaki eyaletleri, ayrıca Napoli ile yarımada'nın burnu ve topuğundaki çeşitli bölgeleri ellerinde tutuyorlardı. Geri kalanı Lombard dukalarının elindeydi ve bu dukaların kuzeydeki yirmi kadarı Pavia'daki kralın yetkisini tanımaktaydı. Güneydeki Spoleto ve Benevento dukalıkları ise böyle bir yetki tanımamıştı; dolayısıyla Lombard kralının işlerine burnunu sokmasına engel oldukları sürece Romalıların Roma ile Ravenna arasındaki yolu kontrol etmelerine izin vermeye hazırlardı.

İtalya'nın büyük kısmının kaybedilmesi, Romalıların sindirmek zorunda olduğu tek kötü haber değildi. İspanya eyaleti 570'lerin sonunda artık sadece kıyıdaki bir şeritten ibaretti; yeniden canlanan ve Süev Krallığı'nın ilhakından beri (584) yarımada'nın neredeyse tamamını kontrol eden Vizigot monarşisi, bu şeridi de ortadan kaldırmaya niyetli görünüyordu. Avarlar Balkanlar'ı tehdit ediyordu, ancak Attila'ya verilen haraç kadar büyük miktarlar sayesinde onları durdurmak mümkün oluyordu. Doğuda Persler Roma mevzilerini azar azar da olsa başarıyla geriletmekteydi. Neyse ki bu bölgede Romalıların şansı yaver gitti. İmparatorlukta çıkan iç savaş yüzünden II. Hüsrev Romalılara sığındı. İmparator Mavrikios ona bir ordu verdi, Hüsrev de bu orduyla tahtını geri aldı, karşılığında İberya'yı ve Ermenistan'ın neredeyse tamamını verdi (591). Bu zaferden sonra artık Roma birlikleri Avrupa'ya dönebilir, Tuna savunma hattını yeniden kurabilir, hatta hattın ötesine geçip Avarları kendi yurtlarında cezalandırabilirlerdi.

Avarlar Orta Avrupa'daki konumlarını pekiştirirken Kafkaslar'daki hegemonyaları Türklerce tehdit ediliyordu. Daha önceki yenilgilerini hatırlayan Avarlar bu müdahaleye karşı çıkmaya kalkışmadılar, ama Türkler de çok ileri gitmediler. Batıda Kırım'a kadar bir sefer düzenledikten sonra Maveraünnehir'e döndüler, Orta ve Batı Kafkasya kavimlerinin, yani Alanlar ve Utigur Hunlarının, başkaları sayesinde elde ettikleri özgürlüğün keyfini çıkarmalarına izin verdiler. Türklerin hepsi yurtlarına dönmedi; Hazarlar kabilesi Hazar Denizi'nin yakınında kaldı. Bu, Türklerin bölgeyle ilgilenmeye devam ettiklerini gösteriyordu. Ne var ki, Köktürk Hanlığı'nın doğu ve batı olmak üzere ikiye bölünmesiyle bu ilginin fiiliyata geçme şansı kalmadı (582).

¹ Lombardlar Avar egemenlik alanından çekilen tek Germen kabilesi değildi. Saksonlar Elbe Irmağı'nın batısına çekilmişler, Franklar doğu Thüringya'yı, Bavarlar da Bohemya'yı terk etmişlerdi. Onların boşalttıkları toprakları derhal Slav

kabileleri işgal etti, böylece iki kavim arasındaki sınır yine batıya kaydı. Bunun etkisi bu haritada değil, bir sonrakinde daha iyi görülebilir.

602 yılında, Avarlarla savaşan Roma askerleri Tuna'nın öte yakasında kışlama emrine karşı isyan ettiler ve Konstantinopolis'e yürüyüp İmparator Mavrikios'u öldürdüler. Hiç de yakışık almayan bu davranış bir dizi felakete yol açtı. Avar Hanı'nın fırsat bu fırsattır deyip Balkanları yağmalaması kimseyi şaşırtmamıştı, ama Slavların geniş bir bölgede ilerlemesini kimse beklemiyordu. Slavlar Avar Hanı'nın dümen suyundan gidip yarımada yerleştiler. Birkaç yıl içinde Balkanlar'ın iç kesimleri imparatorluğun egemenlik alanından çıkmıştı. Aynı anda, hanedan kavgalarından kâr sağlamayı Romalılardan öğrenmiş olan Pers Kralı II. Hüsrev, güya hâmisî Mavrikios'un intikamını almak amacıyla savaş meydanına çıktı. Bu iki büyük güç arasında eskiden önemsiz bir takım avantajlar sağlamak için yapılmış kısır savaşlar cereyan etmişti. Hüsrev'in bu kez hedefi daha büyüktü; Ahamenîş İmparatorluğu'nu, yani artık Roma'nın elinde olan Asya topraklarını, o büyük kralların imparatorluğunu yeniden yaratmak istiyordu. İlk adım, Roma Mezopotamya'sındaki kaleleri almaktı; dört sefer yaparak bu işi halletti (607-610). İş bittiğinde, Persler ilerleyerek Suriye (611-613), Filistin (614) ve Mısır'ı (616) fethettiler.

Bu sırada, Mavrikios'un tahtını gasp eden cahil askerin yerine daha saygın bir aday, Afrika valisinin oğlu Heraklios geçmişti (610). Başlangıçta selefi gibi yenilgi dalgasına kapıldı, hatta bir ara ciddi ciddi Afrika'daki malikânesine dönmeyi düşündü. Ama aklını başına devşirip, sermayesini de bir araya getirip, 623'te bir karşı taarruza geçebilecek kadar asker toplamayı başardı. Roma'nın bu son ordusunu, elden çıkmış eyaletleri tekrar ele geçirmek için yapılacak yıpratıcı savaşlara sokmayı reddedip Ermenistan yoluyla (burada Hazarlardan epeyce yardım gördü) Pers sınırlarına geldi ve yoklamaya başladı. Persler de aynı şekilde cevap verip Avarlarla birlikte Konstantinopolis'e yürüdüler (626). Roma donanmasının hâlâ Boğaz'a egemen olduğunu unutmışlardı. Avrupa yakasına geçemeyen Persler, Avarların kentin kara surlarına hiçbir etkisi olmayan saldırılarını seyretmekle yetindiler. Bu arada Heraklios doğuda üstün gelmişti. Ertesi yıl Romalıların Ninova'da kazandığı zafer Persler arasında kavga çıkmasına ve bu uzun sa-

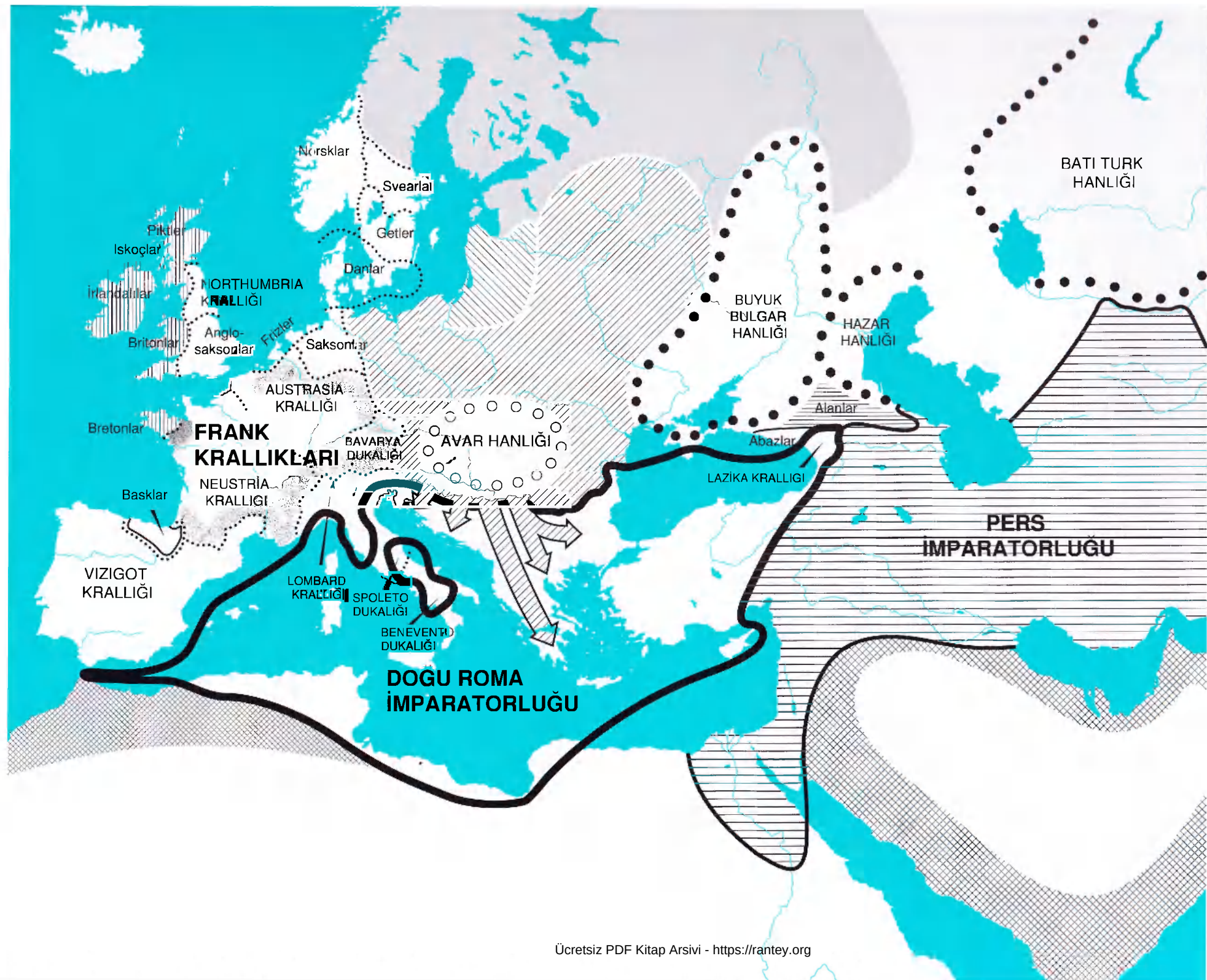
vaşın hiç beklenmedik bir şekilde sonuçlanmasına yol açtı. Pers soyluları Hüsrev'i tahttan indirip öldürdüler, sonra da, doğunun yarısı ellerinde olduğu halde barış yapmak istediler. Mısır, Filistin ve Suriye'deki işgalci Pers orduları geri çekildi; böylece 629'da Roma'nın doğu sınırları yine eskisi gibi sağlamdı. Heraklios bundan sonra imparatorluğu baştan aşağı yeniden yapılandırmaya girişti; artık bu imparatorluğun kimliği Latin değil, Yunan'dı. Tarihçiler bu değişimi belirtme amacıyla Heraklios'un kurtardığı devlet için Bizans terimini kullanırlar; terim Konstantinopolis'in altındaki ilk Yunan kenti olan Bizantion'dan gelir.¹

Bu uzun savaş Persler gibi Avarlar için de iyi sonuç vermedi. Slavlar Balkanlar'a yayılmakla zaten Avar denetiminden kurtulmaya yaklaşıyorlardı. 626'da Avarlar Konstantinopolis önünde başarısız olunca, Bohemya ve Yunanistan'daki kabilelerin çoğu tam bağımsızlıklarını elde ettiler. Hunlar da çekildi ve bir araya gelen Utigurlar ile Kutrigurlar Azak bölgesinde bir birleşik hanlık kurdular. "Hun" sözcüğü bırakılıp yerine Bulgar sözcüğü benimsendi ve bu yeni ülke Büyük Bulgar Hanlığı diye tanındı.

Batı Avrupa'da daha küçük çapta olaylar cereyan ediyordu. 613'te yeniden birleşen Frank Krallığı bu kez sadece soy açısından değil, coğrafi açıdan da geçerli bir bölünmeye uğradı: 623'teki bölünmede tanımlandığı gibi Neustria (Yeni Yurt) ve Austrasia (Doğu Yurdu, Anayurt) krallıkları, birbiriyle ilişkili olmayan ve durmadan değişen eski bölünmelerden farklı olarak süreklilik kazandı. İspanya'da ise, Vizigotlar nihayet son Bizans karakollarını da ortadan kaldırdılar (621).

İngiltere'nin Anglosaksonlarca fethedilmesi ağır ilerleyen, ama tam ve eksiksiz bir süreçti; sadece güneydeki birçok küçük kral bu süreci aksatmıştı. Kuzeyin istilası daha sonra olmuş, ama çok daha hızla ele geçirilmişti. İlk hatırı sayılır Anglosakson krallığı da burada kuruldu: Northumbria. Kontrol ettikleri bölgeleri batıya doğru genişleten Northumbrialılar kuzeydeki Britonlar (Strathclyde) ile merkez (Galler) arasına bir mızrak başı gibi girdiler. Galler grubu, zaten Dyrham'de Saksonların zafer kazanmasıyla (577) Cornwall ve Devon'daki kardeşlerinden kopmuşlardı.

¹ "Bizanslılar"ın bu terimi hiç kullanmadıklarını belirtmek gerekiyor; sonuna kadar imparatorluklarına Roma dediler. Batılılar imparatorluğun adı konusunda onlarla hemfikiridiler ("Romania") ama sakinlerine Grek dediler. Grekler de bütün batılılara Frank [Frenk] derlerdi.

Bizans ve Pers imparatorlukları çok pahalıya mal olan beyhude bir savaşı sürdürürken, Arap dünyasında bir devrim oldu. Hazreti Muhammed, o zamana kadar ülke sakinlerinin dini dürtülerini tatmin eden pagan, Yahudi ve Hristiyan unsurları reddedererek yeni bir din ilan etti. Allah'tan başka tanrı yoktu ve tek kurtuluş umudu Allah'a boyun eğmek, İslamiyeti kabul etmektir. Muhammed 622'de doğduğu kent Mekke'yi terk etmek zorunda kaldı; bu tarih daha sonra İslamiyet çağının ilk yılı olarak kabul edildi [Hicri tarih]. Muhammed Mekke'nin kuzeyindeki Medine'de kendini hem güvenlikte hissetmiş, hem de birçok taraftar bulmuştu. 630'da Mekke'ye dönüp Kabe'deki putları yıktı. İki yıl sonra öldüğünde, öğretisi bütün Arap yarımadasında kabul edilmişti.

Romalılar ve Persler muhtemelen Hz. Muhammed'i önemli bir tehdit olarak görmişlerdi. Askeri açıdan Araplar sadece bir baş belası olmaktan öteye geçmiyorlardı. Her yıl ödenen bir miktar para karşılığında büyük kabileler küçük kabileleri zapturapt altında tutuyordu. Ama İslamiyet bütün bunları değiştirdi. Hz. Muhammed'in takipçileri 634'te Medine'den yola çıktıklarında o kolayca dağıtılabilen Arap yağmacılara benziyorlardı belki, ama hiç de öyle değillerdi. Fethetmeye çıkmış savaşçılardı onlar. Üç yıl içinde Bizanslıların ve Perslerin gönderdiği en iyi alayları tuzağa düşürüp ortadan kaldırdılar. Şeria Irmağı'nın kollarından biri olan Yermuk'ta yapılan muharebede, İmparator Heraklios'un onları Filistin'den çıkarmak için gönderdiği orduyu kesin kes yenilgiye uğrattılar (636), sonra da Mezopotamya'yı savunan Pers ordusunu Kadisiye'de yok ettiler (637). Bizanslılar Anadolu'ya çekildi, muzaffer Müslüman ordusu da Suriye ve Mısır'a girdi (640). Persler ise İran yaylasına çekildi ama Nihavent'te korkunç bir yenilgiye uğramaktan kurtulamadılar (642). Yeniden düzene girmek için kısa bir ara verdikten sonra Arap orduları İran'a girip 650'de Persepolis'i, 651'de de Ceyhun Irmağı kenarındaki eyalette yer alan Merv'i ele geçirdiler. Muhammed'in ölümünden sonraki yirmi yıl içinde Araplar Roma'ya rakip bir imparatorluk kurmuşlardı.

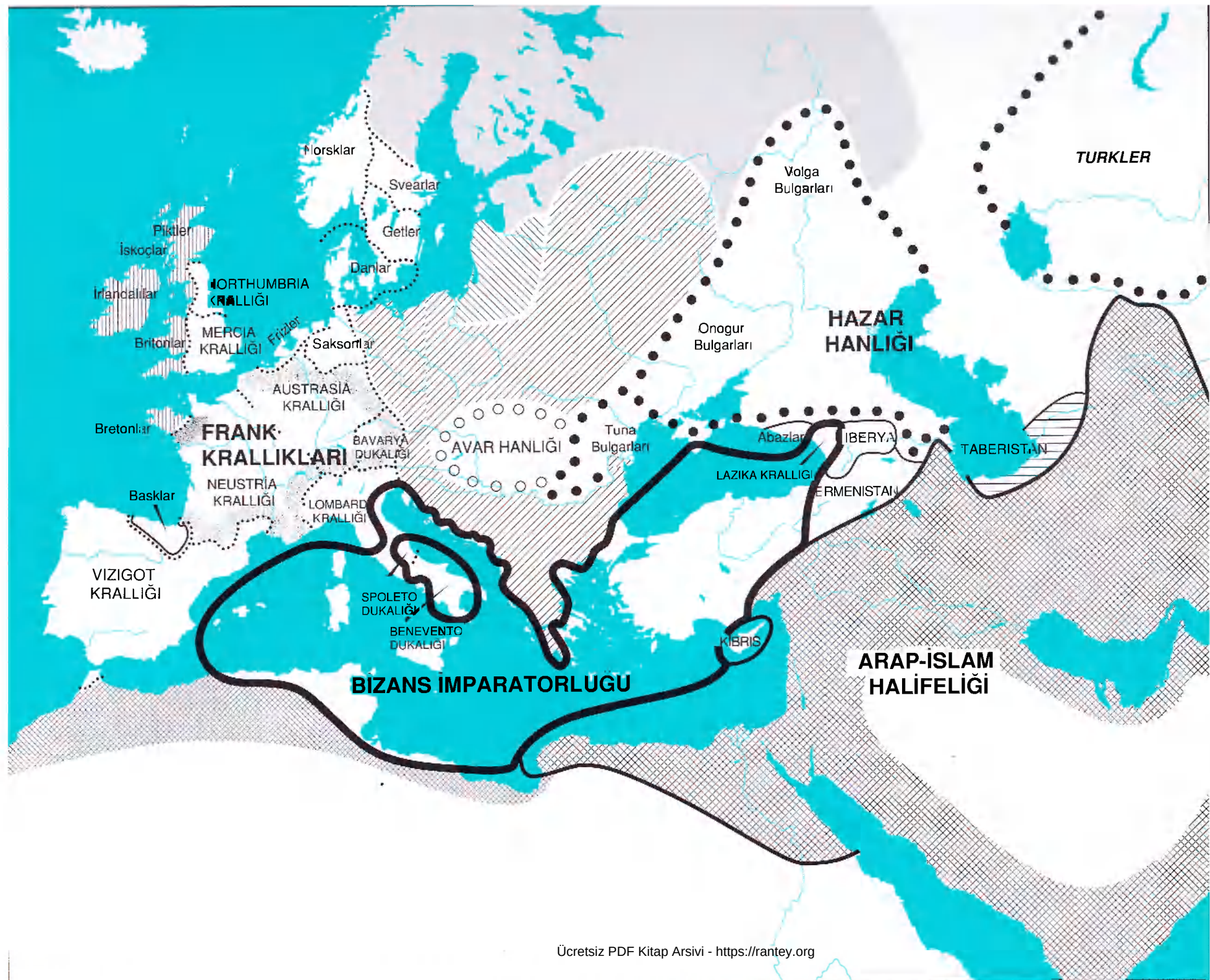
İnsan, o kadar sıkıntı çekerek Perslerden geri aldığı eyaletleri bu kez Araplara kaptıran İmparator Heraklios'a üzülmeyen edemiyor. Ama en azından rakibi Pers kralı II. Yazdigerd'den daha iyi durumda olduğunu belirtmek gerek; Yazdigerd, Araplar Merv'e

yaklaştığında Merv satrapı tarafından öldürülmüştü. O sırada Pers İmparatorluğu'nda işgal edilmedik pek az yer kalmıştı: Elburuz dağları ile Hazar kıyıları arasında kalan Taberistan; Kafkasya'da imparatorluğa bağlı İberya ve Ermenistan (buralarda Araplar, Bizanslılar ve Hazarlar arasındaki üç köşeli bir savaş kesin bir sonuca ulaşmamıştı). İberyalılar ve Ermeniler kimsenin sahiplenemediği bu topraklarda birkaç yıl bağımsızmış gibi davranabildiler. Hem Araplara hem de Bizans'a haraç vermek zorunda kalan Kıbrıs da benzer şekilde ne olduğu belirsiz, mutsuz bir devlettir.

Hazarlar da bu sırada hızla yayılmaktaydı. Alanlara otoritelerini kabul ettirdiler, Bulgar Hanlığı'nı parçalayıp bu hanlığı oluşturan kabilelerden birini Volga'nın yukarısına, iki kabileyi de Tuna'ya sürdüler (burada yeni bir Bulgar Hanlığı ortaya çıktı). Hazarların doğusundaki bozkırda önemli bir olay, Batı Türk Hanlığı'nın parçalanmasıydı. Bu sayede Araplar kolayca Ceyhun Irmağı'na kadar ilerleyebildiler.

Haz. Muhammed'in halifeleri hem imparatorların yetkisine sahipti, hem de en yüksek dini merci idiler. Halifeler önceleri peygamberin yakın arkadaşları arasından seçiliyordu, ama bu sistemin fazla uzun sürmeyeceği belliydi. Ufukta görünen sorun, halifelerin müminlik derecesine göre seçimle mi başa geçecekleri, yoksa bu görevin kalıtsal mı olacağıydı. Üçüncü halife Osman (644-656) soylu Emevî ailesindendi ve yaygın akraba kayırcılığına dayanan kalıtsal halifelikğin temelini attı. Ne var ki çoğunluğa göre, eğer bir halife hanedanı olacaksa bunun adayı Peygamber'in damadı Ali'ydi. Nitekim Ali halife seçildi, ama imparatorluğu Emevîlerin pençesinden söküp alamadı. Ali'nin ölümüyle (661) Emevîler halifelikği tekrar ele geçirdiler ve bir yüzyıl boyunca bırakmadılar. Bu çekişmenin sonuçları bir hanedan savaşının ötesine geçmiştir, çünkü Ali ve soyunun peygamberin asıl mirasçısı olduğu fikri, Emevîlere muhalefet edenlerce de beslenerek, muazzam bir dini dogmaya dönüştü. Ortodoks Müslümanlar (Sünniler) ile Ali taraftarları (Şiiler) arasındaki ayrılık, Emevîlerin unutulmaya yüz tuttuğu günümüzde bile çok önemlidir.

Britanya'da üstünlük Northumbria Krallığı'ndan Mercia Krallığı'na geçti. İtalya'da Lombardlar Cenova ile İtalya yarımadasının topuğunu ele geçirdiler.

İslamiyetin ilk kabarması 651'de sona erdi; Arap orduları sınırları kurcalamaya devam etseler de sonraki 30-40 yılda eskisi gibi destansı ölçekte fetihler olmadı. Sınırları artık biraz küçülen Bizans Toroslar'da karşı saldırıya geçti, Afrika'yı elinde tutmaya çabaladı. Doğuda Arap egemenliğinin sınırları Ceyhun'a ve Afgan dağlarına dayanmıştı. Derken, 700'den hemen önceki ve sonraki yıllarda İslamiyet'in ikinci kabarması başladı, bir dizi görkemli seferle batıda ve doğuda önemli eyaletler ele geçirildi.

İlk büyük zafer Kuzey Afrika'da kazanıldı. Araplar Tunus'un güneyindeki Kayrevan'da 670'te kurulan bir karargâhı üs olarak kullanarak, bazen başarılı bazen başarısız seferler düzenliyorlardı. 698'de nihayet Kartaca'yı aldılar, ama bundan daha önemlisi iç kesimlerde yaşayan Berberilerin fethedilişi ve Müslümanlığı kabul etmesiydi (702). Bu olay Araplara -ve yeni Müslümanlara- öyle bir ivme kazandırdı ki Kuzey Afrika'nın geri kalan kısmını da ele geçirip İspanya'ya girdiler. Cebelitarık'ı (Tarık'ın dağı; Tarık Arapların komutanıydı) geçtikten sonra Vizigotlara karşı kazandıkları zafer kuzeyde küçük bir şerit hariç¹ bütün yarımada hâkim olmalarına yol açtı (711). Galya'nın Vizigotlara ait köşesini de ele geçiren Araplar burayı Frank krallıklarına yaptıkları akınlar için üs olarak kullandılar.

Arap halifeliği doğuda da çok önemli zaferler elde ediyordu. Kuzeydoğuda özellikle çalışkan bir emir 704-715 arasında Maverâünnehir ile Harezm'i (Ceyhun deltası) fethetmeyi başardı; ayrıca Seyhun Irmağı'nın öte yakasındaki Taşkent'i işgal etti. Güneybatıda (haritada görünmüyor) yapılan bir seferle daha da dikkate değer bir başarı elde edildi. Hindistan'a giden kıyı yolu ele geçirildi, bugünkü Pakistan'da yer alan Sind eyaletine boyun eğdirildi (712/713).

Ortadaki cephede ilerleme daha ağır cereyan ediyordu, sonuçlar pek o kadar çarpıcı değildi. Kafkasya adım adım da olsa fethedildi (Ermenistan ve İberya 653'te, Lazika 696'da, Abazya 711'de ve Hazar kıyısındaki Şirvan eyaleti 737'de). Arap güçleri sonra Hazarların yurdunu istila edip başkentlerini, yani Volga kıyısındaki kervan kenti İtil'i yağmaladılar. Bu saldırı Hazarların gücünü kırdı, bir daha asla Kafkasların güneyine adım atmadılar.² Ancak, Bizans hâlâ Toros hattını elinde tutuyordu ve Arapların denizden dolaşıp bu hattı aşma çabaları sonuç vermedi. Nitekim 674-680'de ve yine 717'de Konstantinopolis'e denizden yapılan belli başlı seferler başlangıçta başarılı gibi gözükse de yenilgiyle sonuçlandı. Bizans'ın hâlâ donanması vardı, üstelik bu donan-

ma yeni bir silah kullanıyordu: Rum ateşi, yani bir pompayla püskürtülen bir petrol bileşimi. Ateş fırlatan bu ilkel silah sayesinde Bizans Konstantinopolis'in ayakta kalmasında hayati önemi olan deniz savaşlarını kazanabildi.

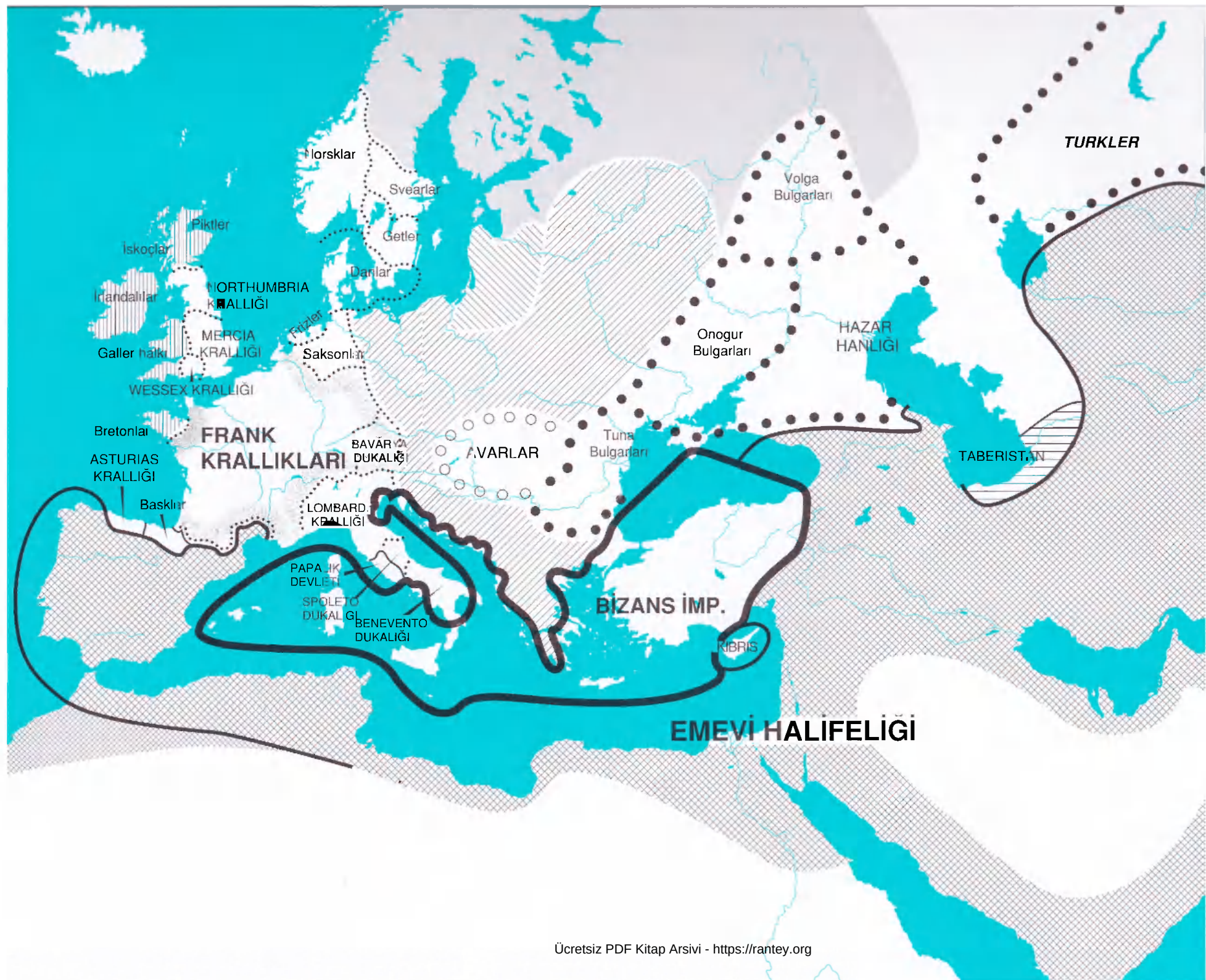
Bizans başka yerlerde bu kadar başarılı değildi. İtalya yarımadasında artık ellerinde birkaç kıyı cebinden başka bir yer kalmamıştı: Venedik lagünündeki köyler, Ravenna kenti, çizmenin topuğunun ucu, burnunda biraz daha geniş bir bölge, Napoli körfezinde ve yakınında birkaç yerleşim ve en önemlisi de Napoli kenti. Roma ve hinterlandı artık imparatorluğun denetiminde değildi; buraları, Bizanslıların ellerinde tutamadıkları otoriteyi yavaş yavaş üstlenen Papa yönetiyordu.

Frank dünyasında ise hiç değişmeyen törensel sahnenin ardında önemli değişiklikler meydana gelmekteydi. Geç 7. yüzyılda Clovis soyundan gelen krallar, zavallı, kısa ömürlü kuklalar haline gelmişti. Hem Austrasia'da hem de Neustria'da asıl önemli kişi kral değil, saray nazırıydı. Beklenebileceği üzere, bu makama genellikle yerel baronların en büyüğü ve en cüretkârı geçiyordu. Bu türün en etkileyici örneklerinden biri Charles Martel'di, nam-ı diğer Çekiç Charles. Martel bu makama 717'de Austrasia'da yükselmiş, sonra da 719'da Neustria'yı eline geçirmişti. Lakabını 732'de Poitiers yakınında bir hafta süren bir muharebede, batı Fransa'yı işgal eden Arap ordusunu un ufak ederek kazanmıştı. Avrupa'nın özlediği zaferdi bu; Arap tehdidini sona erdirmese de -nitekim birkaç yıl sonra Araplar bölgeyi ikinci kez istila edeceklerdi- İslamiyet'in batı Avrupa'daki zaferler dizisinin sonuna işaret ediyordu. Ayrıca Charles'a, Frank devletini güçlendirmesi için bir fırsat sağladı. Hristiyanlığı kurtaran adam olarak, kiliseyi muazzam topraklarının bir kısmından feragat etmeye zorlayabilmişti. Bu toprakları, hizmetlerinin sürmesinin karşılığı olarak maiyetindeki şövalyelere verdi. Bu sözleşmeyle, şövalyeler kralın kişisel takipçileri olmaktan çıkıp haleflerinin de kullanabileceği bir savaş aracına dönüşmüş oluyordu; bu da yeni bir askeri örgütlenme biçiminin başlangıcı oldu. Henüz mükemmeliyetten uzaktı bu örgütlenme, ama eski savaş çeteleri sisteminden daha iyiydi.

Britanya'da, Northumbria Krallığı Anglosaksonların önderliğini yeniden ele geçirdi (655), Strathclyde'daki Galler halkını (artık Britonlara böyle deniyordu), Piktleri ve İskoçları vasaal statüsüne indirdi. Ama bu canlanma kısa sürdü, hatta Piktler ve İskoçlar Northumbria'nın boyunduruğundan kurtulmadan önce (695), diğer Anglosakson krallıkları Mercia'nın yanına geçmişlerdi (679).

¹ Bu şeritte bağımsızlıkları kaçınılmaz olan Baskların yanı sıra Asturias Krallığı vardı. Bu krallık Vizigotların mirasçısı olduğunu inatla iddia ediyordu.

² Hazarlar, Rusya bozkırı ve yukarı Volga'da kendilerine haraç ödeyen Bulgarların denetimini de kaybettiler.

Suriye, Ermenistan ve Mısır Konstantinopolis'in egemenliğinden hiç memnun olmamalılar ki hepsi kolayca Perslerin eline geçti. Heraklios bu ülkeleri yeniden imparatorluğa kattığında ülke halklarının Monofizit inancına karşı uzlaştırmacı bir doktrin olan Monotheletizm'i yürürlüğe koydu. Monotheletizm'e göre, Tanrı ile İnsan'ın İsa'daki birlikteliği, her iki bileşen de kimliğini yitirmediği halde, kendini tek bir ilahi-insani enerji halinde dışa vurmasına yetecek kadar tamdı. Bu cayırtılı sözler *skhizma*'cı eyaletleri yatıştırmaya yetmedi; zaten dini ayrılıkçılıkları daha derindeki bir hoşnutsuzluğun belirtisinden başka bir şey değildi. Monotheletizm sadece papayı sinirlendirdi. Sonunda Araplar bu sorunu Monofizit bölgeleri imparatorluktan çıkararak çözdüler. Böylece Monotheletizmin yararı kalmıyordu, Konstantinopolis de biraz direndikten sonra vazgeçti.

Bu sorunun çözülmesi Konstantinopolis ile Roma'nın kavgasına bir son vermedi. Papalık doktrin konularında birinci merci olduğunda, imparatorlar da son sözü söylemeye hakları olduklarında ısrar ediyorlardı. Tartışmada önceleri imparatorlar üstün geldi. Örneğin İustinianus otoritesine karşı gelen bir papayı tutuklatıp değiştirdi; II. Konstantius bir yıl sonra aynı şeyi yaptı. Ama 7. yüzyılın sonunda imparatorluğun Roma'daki varlığı böyle üstünlük taslamaya yetmeyecek kadar sönüktü. Bir keresinde papayı tutuklamak üzere gönderilen bir görevli sonunda çareyi papanın yatağının altına saklanmakta bulmuştu. Papalık kendi payına gerçek bir eyleme girişmeksizin siyasi bağımsızlık elde etmişti.

Durum artık tehlikeliydi; hem Roma, hem de Konstantinopolis nihai yetkiyi ele geçirmeye kararlıydı, ama hiçbir iradesini diğerine kabul ettiremiyordu. Eninde sonunda

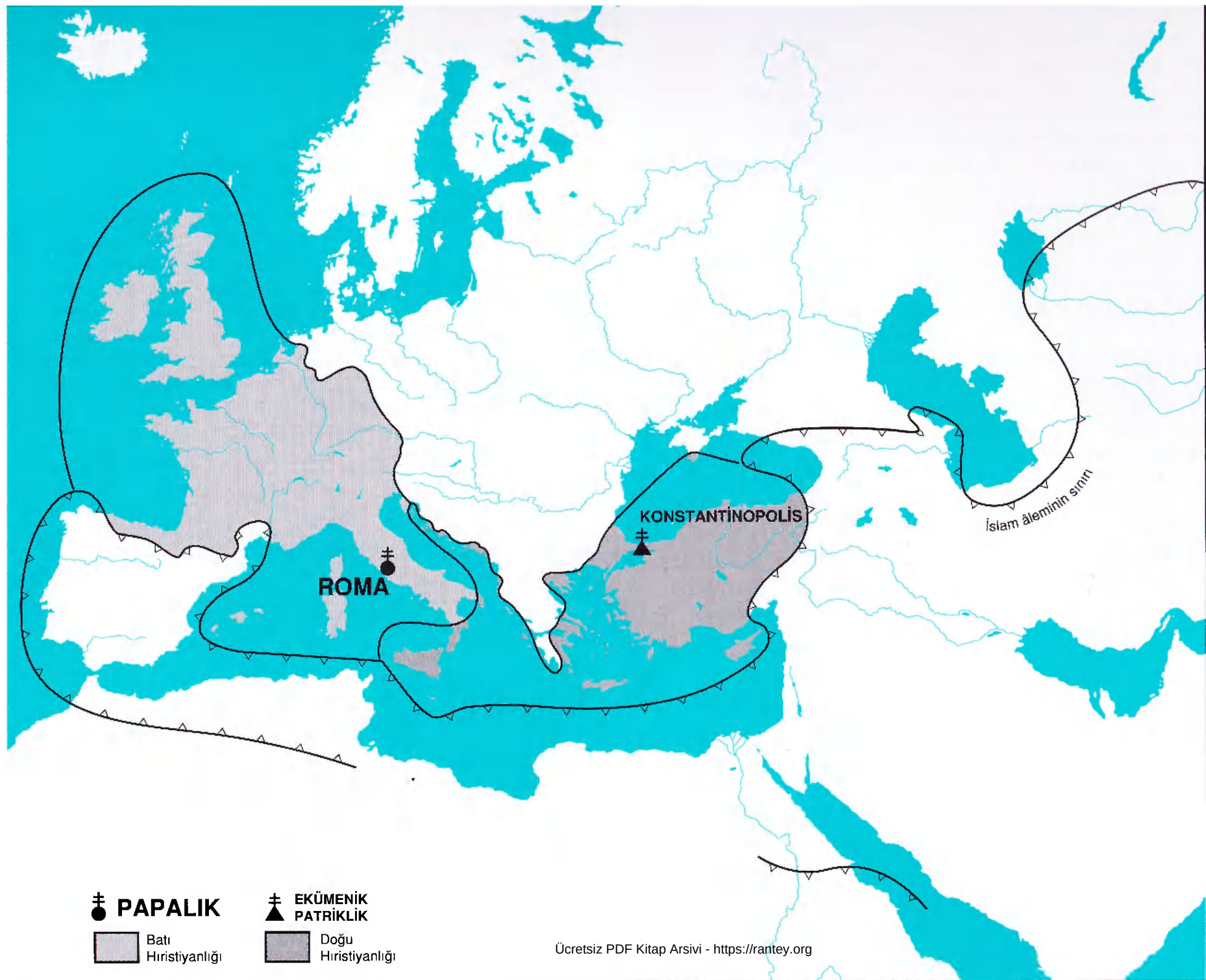
kavgaya tutuşacak bir şey bulacaklardı; nitekim 726'da İmparator III. Leon o şeyi sağladı: İkonoklazm, yani put kırıcılık. İkonalar, yani dini resim ve heykeller doğuda öyle çoğalmıştı ki neredeyse çoktanrıçılığın idollarıyla yarışır hale gelmişlerdi. Tektanrı ve dini tasvir düşmanı İslamiyet'le karşılaştırılmaktan utanç duyan Leon hepsinin yok edilmesini emretti. İkona taraftarı papazlar papaya başvurdu, o da bütün tasvirleri koruması altına aldı.

Papa daha da ileri gidip hem imparatoru, hem de patriği aforoz etti. Leon'un cevabı Sicilya, güney İtalya ve Balkanları papalığın yetki alanından çıkarıp patriğe vermek oldu. Artık iki kilise arasındaki ayrılık tamamlanmıştı. Bir yanda imparatorun koruması altındaki ekümenik patriğin başkanlık ettiği Doğu Hristiyanlığı vardı (Ortodoksluk), diğer yanda ise papanın hükmettiği Batı Hristiyanlığı (Katoliklik).

Bu *skhizma* (ayrılık) ve Hristiyanlığın egemen olduğu alanların genelde küçülmesi bu haritanın en göze çarpan özellikleridir. Yine de Hristiyanlık âleminin kâr zarar cetvelinde birkaç olumlu madde vardı. Ariusçuluk kâh fetih yoluyla (Vandallar ve Ostrogotlar), kâh inanç değiştirme yoluyla (Vizigotlar 589, Lombardlar 653) ortadan kaldırılmıştı. Kilise hiyerarşisi basitleşmişti: Antakya, Kudüs ve İskenderiye patriklikleri artık Arap dünyasında yer alıyor, dolayısıyla kilisedeki iktidar mücadelesine katılamıyorlardı. Bazı ilerlemeler de kaydedilmişti. Frank fetihleri sayesinde Hristiyanlığın mesajı Thüringlere ve Bavarlara, İrlanda ve Roma misyonerleri sayesinde de Piktler (6. yy) ve İngiltere'deki Anglosaksonlara (7. yy) ulaştırılmıştı. Ama bunlar Suriye, Mısır, Kuzey Afrika ve İspanya'nın kaybını dengeleyebilecek kadar önemli başarılar değildi.¹

¹ Bu ve bundan sonraki haritalarda Hristiyan Âlemi, Hristiyanların hükmü altındaki bölgeler olarak tanımlanmıştır. Geneline bakıldığında, Doğu ve Batı Hristiyanlığını ayıran çizgi aynı zamanda siyasidir de, ama bu haritada durum o

kadar açık seçik değildir. Bizanslılar, çok isteseler bile kiliselerinin otoritesini İtalya çizmesinin topuğu ile burnundan öteye ya da Sicilya'nın batısındaki adalarda kabul ettiremiyorlardı.

Roma İmparatorluğu'nun nüfusu, en parlak zamanı olan İS 2. yüzyılda, aşağı yukarı 45 milyondur. Bu nüfus daha sonra ağır ağır azalmaya başladı. Batı imparatorluğu çökmeden hemen önce nüfus beşte bir oranında azalmış, yaklaşık 36 milyona düşmüştü. Bu düşüş imparatorluk sisteminin çöküşünün sorumlusu olamaz, zira Romalılar hâlâ barbar düşmanlarına karşı sayıca 2'ye 1 üstündü; ama bunun faydası olmadığı kesindir. İmparatorluk temelde bir tarım devletiydi ve 5. yüzyılın başlarından beri tarım faaliyeti iki yüzyıl öncesine göre çok daha küçük bir ölçekte yürütülmekteydi.

Bu küçülme sonraki iki yüzyıl boyunca aynı hızla sürdü. İlk bakışta, Batı imparatorluğunu çökerten, Doğu imparatorluğunu da dize getiren istilalar ve yakıp yıkmaların nüfusun sürekli azalmasını sebebi olduğu açık gibidir. Ama nüfus azalması daha önce başlamış, yani bir kalıp oluşmuş olduğu için ek bir sebep aramak gereksizdir. Ayrıca, bu dönemde Akdeniz'i meydana getiren topluluklarda doğum ve ölüm oranları daima yüksekti, dolayısıyla kayıplar hemen telafi edebilirdi. Her neler oluyor idiyse, daha temelden bir değişikliğin ortaya çıktığı belliydi.

İS 400 ile 600 arasındaki yüzde 20'lik azalmayı da hesaba dahil ettiğimizde, toplam nüfus kaybı üçte bire varmaktadır. 7. yüzyılın Akdeniz dünyası klasik çağdaki öncülüğünün yanında pek zavallı kalıyor, kendini düşmanlarına karşı savunmakta gitgide daha çok güçlük çekiyordu.

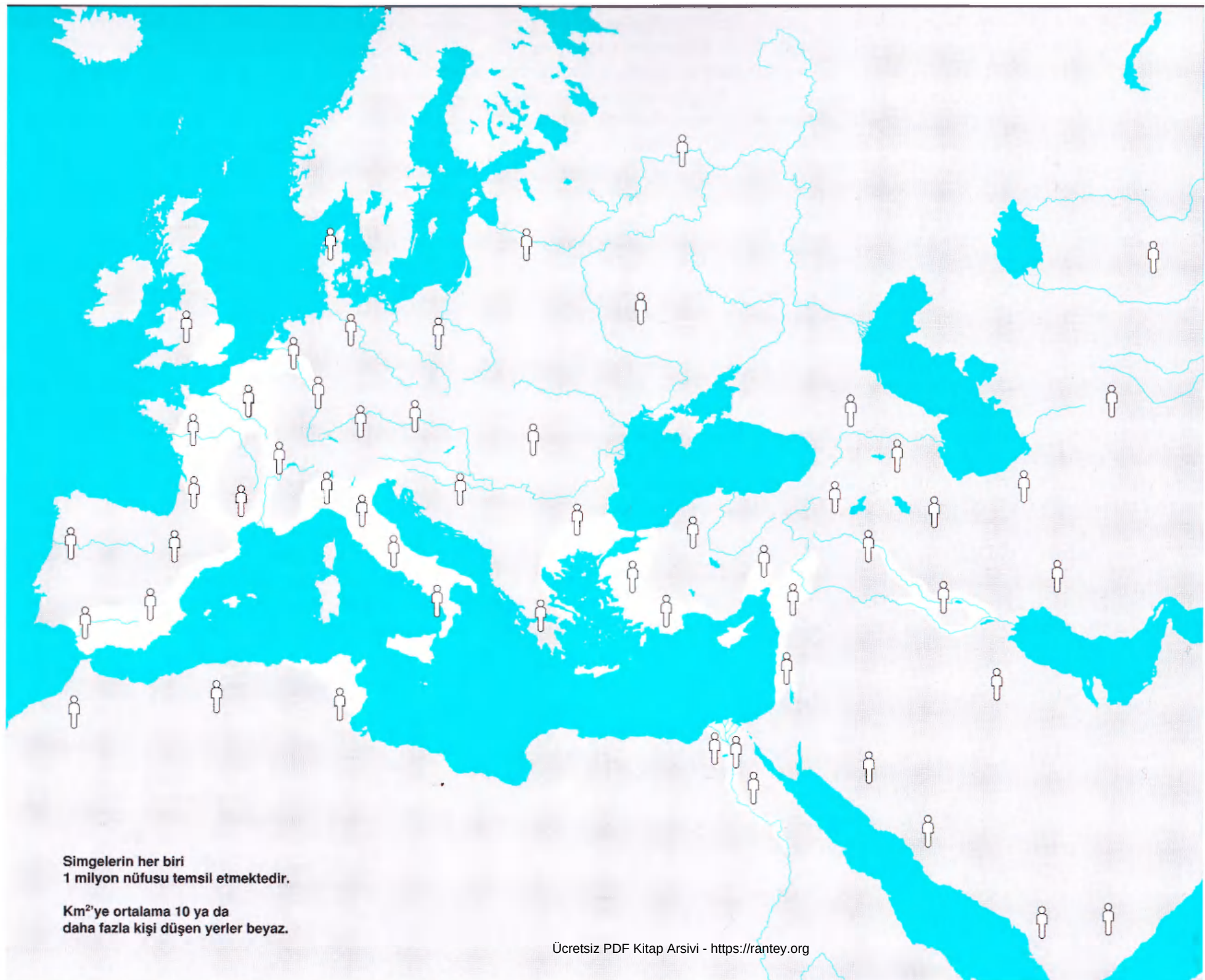
Rekabet gücünün azaldığının bir işareti bozkır ile ekili arazi arasındaki sınırın geri çekilmesi idi. Augustus döneminde göçebeler kenarda köşede yaşayan topluluklardı; kimsenin istemediği topraklara itilirler, dönemlerinin tarihine pek katkıları olmazdı. Tarım gerilemeye başlayınca göçebelerin konumu düzeldi. Onlar için çok doğal olan vur-kaç biçimindeki savaş yöntemleri "süvari çağı"na giren bir dünyaya uyuyordu; dolayısıyla 4. yüzyıla gelindiğinde, eskiden tarlaların terk edilmesini sabırla bekleyen göçebe klanları, köylüleri hâlâ ekilip biçilen topraklardan atmaya başladılar. Daha önce Roma imparatorlarının aklına bile gelmeyen uç bölgeler artık sorun çıkartıyor, ülkenin zaten kıtlamış olan kaynaklarını tüketiyordu. Kuzey Afrika'da Roma'nın denetimi altındaki alanlar yavaş yavaş elden çıktı. Suriye'de sınır kısaydı, dolayısıyla 7. yüzyılda eski düzen çökene kadar buralar savunulabilirdi. Ama daha sonra Araplar bütün doğuya bir çığ gibi akıp yeni bir imparatorluk kurdular; bu, en azından ilk evrelerinde, göçebe yaşam biçimi için çarpıcı bir zafer anlamına geliyordu.

Araplar Roma İmparatorluğu'nun demografik çöküşünden sorumlu olmayabilirler, ama varlıkları muhakkak ki bu çöküşü hızlandırmıştı. Doğu'nun önemli bir kısmı bin yıl öncesinin yaşam biçimine döndü; nüfusu da bin yıl öncesinden pek fazla olmayan bir rakamda sabitlendi. Ama yine etki ile tepkiyi birbirinden ayırmalıyız. İstilacılar çiftçi de olsa göçebe de, nüfus azalıyordu. Germen göçleri Akdeniz dünyasının çöküşünü durdurmayı başaramamıştı. Çok daha temelden bir şey değişmişti. Yaşam, her nedense, artık çok daha zor sürdürülebiliyordu.¹

¹ İşin nasıline dair bir tahmin yürütmeden bu konuyu bırakmak biraz korkaklık olacak. Yaşamın zorlaşmasının bir sebebi iklimdeki değişiklikler olabilir. Eğer bu dönemde dünya biraz soguduydu ya da yağışlar biraz arttıysa, eğer ekinlerin büyüme mevsimi biraz kısaldıysa ya da daha kötü koşullar ortaya çıktıysa, o zaman tarımla yaşayan nüfus azalacaktır. Roma İmparatorluğu'nun sıkıntılarının başladığı tarihlerde bu tip bir değişiklik olduğunu düşünmek insana çekici geliyor, belki bir gün geçmiş zamanların iklimlerini yeterli bir kesinlikle analiz edebilir ve nüfusun azalma sebebinin iklim olduğunu ya da olmadığını ispatlayabiliriz. Ama bugün bunu yapamıyoruz; tek söyleyebileceğimiz, sebep iklimse bile, bu dönemdeki birkaç gelişmenin bu çerçeveye pek de uymadığıdır. İS 8. yüzyılda çevrelerindeki zorluklara rağmen çoğalan toplumlar varsa, bunlar tarımın görece daha kolay koşullarda yapıldığı yerlerde değil, son derece zor olduğu yerlerde yaşıyorlardı: Ilıman iklimin egemen olduğu bölgelerde değil, Avrupa'nın kuzey uçlarında; Fransa'da ya da Lombardiya'da de-

gil, İskandinavya ile Rusya'da. Nüfusun en düşük seviyesine indiği dönem Vikingler ve Varenjlerin çağına tekabül eder, bu halkların yoğun faaliyetleri, bir bütün olarak Avrupa'da 500 yıl öncesine oranla daha az nüfus olsa bile, İskandinavya ve Rus sayısının daha çok olduğuna işaret etmektedir.

Başka bir olasılık hastalıktır. Üst üste gelen veba salgınlannın nüfusun üçte bir oranda azalmasına yol açabileceğini biliyoruz, zira 14. yüzyılda tam da böyle olmuştur. Bir veba dalgasının 2. yüzyılda, Marcus Aurelius zamanında başladığını, bir ikincisinin de 6. yüzyılda Iustinianus zamanında ortaya çıktığını biliyoruz. Bu iki salgın dalgası nüfus kaybının sebebi olabilir. Ama arada kalan upuzun zaman insanı kuşkuyla sevk ediyor: Avrupa 14. yüzyıldaki Kara Ölüm'de ve hemen sonrasındaki salgınlarda kaybettiği nüfusu 150 yılda tekrar kazandı, oysa Karanlık Çağlar'dan çıkabilmesi yedi-sekiz yüzyıl aldı ki bu bir hastalığın yol açtığı döngü için fazla uzun görünüyor.

İslamiyet, en azından başlangıçta, Roma İmparatorluğu büyüklüğündeki bir alana birlik ve barış getirmişti. Ama coğrafya çok farklıydı. Roma imparatorluğu Akdeniz ve çevresinde kurulmuşken, halifeliğin merkezi Yakındoğu kara kütlesiydi; yaşam hatları denizden değil, çöllerden geçiyordu. İlk kurulan ağ, halifeliğin merkezi olan Medine'den Mısır, Suriye ve Irak'taki, bu ülkeleri fetheden orduların üslendiği kamplara giden yollardan oluşuyordu. Daha sonra başkent kuzeye, Şam'a taşındığında, ana hat bu askeri üsleri yeni başkente bağlayan yollar oldu. Bu kamplardan Irak'ta Küfe ve Basra, Mısır'da Fustat (bugün Eski Kahire) önemli kentlere dönüştü; Suriye'deki kamp Şam'ın gölgesinde kaldı ve çok geçmeden unutuldu. Bu yerleşimlerin hiçbiri deniz kıyısında değildi ve hepsi Arap yönetimi altında gerilemeye yüz tuttu. Bazıları da Filistin'deki Kaysâriye [Caesarea] gibi tamamen terk edildi.

Arap gemileri elbette Kızıldeniz ve Basra Körfezi'nde yelken açmayı sürdürüyordu, ayrıca bu bölgedeki deniz trafiği epeyce artmıştı. Mısır'ın buğday fazlası artık Mekke'ye gönderiliyordu. Ama Akdeniz'deki deniz ticareti hiç kuşkusuz gerilemişti; gemiler küçülmüş, deniz yolculuğu tehlikeli olmuştu, fazla uzaklara gidilmiyordu. Karayollarındaki kervanlar ise büyümüş, düzenli hale gelmişti. Dokuma, madeni eşya, şeker, baharat, halı, mücevherat ticareti yapılıyor, kervanların geçtiği kentlerin ürünleri ve uzak pazarlardan alınan ürünler alınıp satılıyor. Kervanlar hacıları kut-sal Mekke ve Medine'ye götürüyordu. Kervanlarla köle ticareti yapılıyor: Eritre'den Habeşiler, Nübye ve Somali kıyılarından siyahlar, Ceyhun'un ötesinden Türkler ve Kafkaslardan Çerkesler getiriliyordu. 19. yüzyıla kadar sürüp gidecek bir ticaret tarzı ortaya çıkmıştı.

Arap kervanlarının yük hayvanı deve idi; deve bir damla su olmayan uzun çöl yollarında mal taşıyabilen tek hayvandı. Kuzey Afrika'da kervanların karşısında çok zor bir yol uzanıyordu, o zamana kadar Sahra'yı geçen olmamıştı. Bu geçit vermez çöl, Nil vadisi ile Eritre ve Somali kıyılarının Sahra altı bölgesiyle iletişimini kısıtlıyordu. Arap

fetihlerinden hemen önce, bu engel batıdan aşıldı. Berberi deve sürücüleri uzun süredir çölde daha uzak noktalara kadar gidebilmişler ve nihayet bu kum denizinin öteki kıyısındaki "Sahil" denen çalılık ve yarı çöl şeride varmışlardı. Burada Ghana Krallığı ile ilişki kurdular; bu krallık sakinlerinin tuza ihtiyacı o kadar büyüktü ki, bir kilo tuza bir kilo altın tozu veriyorlardı. Berberiler tuz temin etmekte hiç zorluk çekmediler; çölü keşfederken kayatuzu yataklarına rastlamışlardı, yol üstündeki bu tuzu hemen çıkarıp götürebilirlerdi. Bu bölgede düzenli bir kervan trafiği oluştu, Bilâdu's-Sudan (Siyahların Ülkesi) İslamın en önemli altın kaynağı haline geldi.

Arap ekonomisine bakıldığında genelde artan bir faaliyet görülmekteydi, oysa Bizans'ın görünümü insanı umutsuzluğa sürüklüyordu. Perslerle savaş sırasında birçok kent yanmış yıkılmış, pek azı yeniden inşa edilmişti. Arapların verdiği zarar daha da fazlaydı; her yeri yağmalamışlar, imparatorluğun bazı eyaletlerini tamamen ellerine geçirmişlerdi. Konstantinopolis'in buğday ambarı Mısır, bunlardan biriydi. Dolayısıyla Konstantinopolis'in nüfusu o kadar hızla azaldı ki, sanki Yeni Roma da eskisinin akıbetine uğrayacaktı. Ama birkaç alanda gelişme vardı. Biri yerli ipek sanayinin gelişmesiydi. Rivayete göre 6. yüzyılda Çin'e giden iki keşiş giysilerinin arasına kozaları saklayıp Bizans'a getirmişlerdi. Bir diğer gelişme Hazarlarla ilişkilerin güçlenmesiydi. Hazarlar güney Rusya'nın ticari potansiyelini geliştirmeye çalışıyorlardı. Kuzeyden gelen kürk ile sınırlardan gelen köleler ticaretin ana kalemleriydi. Çoğu Konstantinopolis'e gönderiliyor, ama bir kısmı ters yönde, Maveraünnehir'den geçen İpek Yolu'nun kervan menzillerine gidiyordu.

Bizans sıkıntı içindeydi, yine de batının uğradığı ekonomik çöküntüden yakasını sıyrabilmişti. Batıda Hristiyanların elinde kalan birkaç kent ha yıkıldı ha yıkılacaktı. Bunların en büyüğü, imparatorluğun merkezi Roma, çöp dolu tarlalarla birbirinden ayrılan dağınık köylerden ibaretti. Bir zamanlar Augustus'un 200.000 kişilik bir ordu beslediği kentte Papa yüz kişiye yiyecek bulmakta zorlanıyordu.

Emevi yönetimine duyulan hoşnutsuzluk 747'de açık isyana dönüştü. Emevilerin eski rakipleri Abbasilerin yönettiği ayaklanma İran'ın doğusunda başladı. İran'ın emellerine yakın düşecek bir yönetim isteyen yerel ileri gelenler ile Ali soyundan bir halife isteyen Şiiler ayaklanmayı destekledi. Ama peygamberin amcası Abbas'ın soyundan gelen Abbasiler ne Ali'yle ne de İran'la ilgileniyorlardı, ayaklanmayı da baştan sona kontrol altında tuttuklarından, Emevilerin alaşağı edilmesi sonuçta bir hanedan değişikliğinden başka bir şey olmadı. Emeviler katledildi, herkes bu katliama şevkle katıldı ve hayat eskisi gibi sürüp gitti.

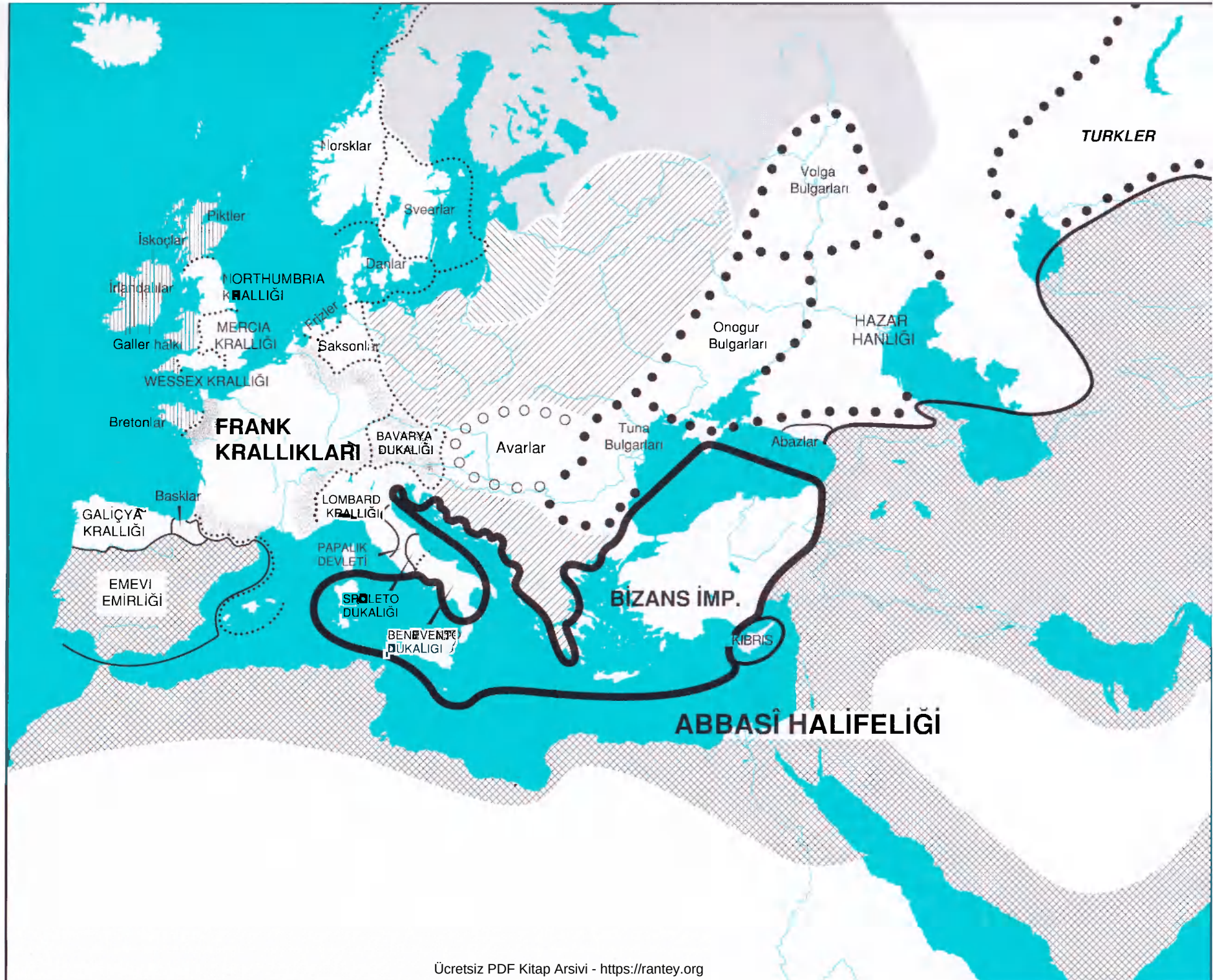
Ama halifeliğin uç kesimlerinde işler başkaydı. En önemli gelişme Abbasilerin İspanya'da tutunamaması oldu. Emevilerden sağ kalan birkaç kişi burada bağımsız bir emirlik kurdu (756). Ama daha önce çıkan iç savaşta, Asturias Hristiyanları yarımada'nın kuzeybatısını yine ellerine geçirmeyi başardılar ve Galiçya denen bu bölgede kralıklarını bu kez daha sağlam bir temel üstüne kurdular. Abbasiler daha yakındaki Abazya'yı yitirdiler, ama Emevilerin ele geçiremediği Taberistan'ı fethettiler (759-761). İslam topraklarının kalbinde ise Bağdat'ın kurulması (763) imparatorluğun ağırlık merkezini doğuya kaydırды. Uzun vadede bu durum önemli olacaktı, çünkü İranlıların uzun süredir özledikleri daha yüksek konuma ulaşmalarını kolaylaştırıcaktı.

Hristiyan aleminde dikkatler İtalya'ya çevrilmişti; Lombardlar 751'de Ravenna'yı aldı. Bundan sonra atacakları adımın, hiç de istemediği halde bağımsız hale gelmiş olan, çaresizliği aşikâr Papalık Devleti'nin aleyhine olacağı açıktı. Papanın oynayabileceği tek kozu vardı: Franklara başvurup dünyevi topraklarını korumalarını istedi. Charles Martel'in oğlu saray nazırı III. Pepin bu isteği kabul etti, Papa da karşılığında Clovis hanedanından son kukla kralın tahttan indirilip Frank tahtına Pepin'in çıkmasını kutsadı. Pepin Lombardları yendi, Papalık Devleti'ni Frankların korumasına aldı. Papa onu Papalık Devleti'ni eski Bizans eyaleti kadar büyötmeye ikna etti (756-759). Pepin

bu dönemde Arapları Fransa'nın Vizigotlardan tevarüs ettikleri köşesi olan Septimania'dan da çıkardı.

Şimdiye kadar İskandinavya'daki siyasi olaylarla hiç ilgilenmedik, çok da iyi oldu, çünkü bu konuda hemen hemen hiçbir şey bilmiyoruz. Elimizde sadece çeşitli halkların isimleri var. Bunlardan ikisi bu haritanın gösterdiği dönemde ortadan kaybolmuştu: Jütler kesin olmayan ama erken bir tarihte (bkz. IS 451 dipnot 1) Danlar tarafından yerlerinden edilmişler ya da massedilmişlerdi; Getler de 6. yüzyılın ortaları ile 8. yüzyılın ortaları arasında bir tarihte Svearlara boyun eğdiler. Böylece İskandinavya şimdi-kine çok benzer biçimde bölünmüş oluyor: bir yanda Norsklar (Norveçliler), bir yanda Danlar (İsveç'in güneyini ellerinde tutuyorlar), diğer bir yanda da Svearlar. 8. yüzyıldaki tarihleri hakkında yine neredeyse hiçbir şey bilmiyoruz, ama bu dönemde bir tarihlerde onları Avrupa tarihinin ön sıralarına çıkartacak bir şeyi geliştirdiler: kuzey tarzı yelkenli gemi. Çok şaşırtıcı olsa da, Kavimler Göçü çağı'nın Tötonları deniz seferlerinde kürekle çekilen gemiler kullanmışlardı. Örneğin Anglosaksonları Britanya'ya taşıyan tekneler otuz kırk kürekçinin yer aldığı açık kadirgalarđı, yelkenleri yoktu. Bu tekneler amaca uygundu, ama temelde kıyı tekneleri oldukları için kimse bunlarla bir yerleri keşfedemezdi. Açık denizlerde yol alabilen gerçek yelkenli gemilerin ortaya çıkmasıyla bu durum değişti. İskandinav denizcileri etraflarındaki suları keşfetmeye, yeni topraklar, yeni fırsatlar araştırmaya başladılar. Rotalarından biri kuzeye, Norveç kıyılarına kadar uzanıyordu; burada Laplar'dan kürk ve deri alıyor, mors ve balina avlıyorlardı. Başka bir rota Baltık Denizi'nin ötesinde Kurland'dı, burada Svearlar ticaret karakolları kurmuşlardı.

Küçük çapta ama önemli bir olay da Bavarya [Bavyera] Dukalığı'nın doğu sınırlarındaki Slavları koruması altına almasıydı; böylece güney Slavları ile asıl Slav kütlesi arasına bir mızrak başı girmiş olacaktı (758).

Pepin'in oğlu Charlemagne [Carolus Magnus; Şarlman] 771'de Frankların tek kralı oldu ve uzun süren saltanatı boyunca sürekli saldırgan bir siyaset izledi. Kuzeydoğuda Frizlerin kalan topraklarını, zorlu bir seferden sonra da Saksonya'yı ele geçirdi (782-804). Güneydoğuda Bavarya'yı Frank topraklarına kattı, Bavarya'nın yakındaki Slavları korumaya alma siyasetini sürdürdü. Bu yüzden Avarlarla çatıştı, Bulgarların yardımıyla onları da dize getirdi (796). İtalya'da, yine papanın topraklarını kemirmeye başlayan Lombard Krallığı'nın yanı sıra Spoleto Dukalığı'nı ilhak etti (774; Benevento Dukalığı daha sonra kendini prensliğe yükselterek bağımsızlığını vurgulayacaktı). İspanya'da bu kadar başarılı olamadı. İlk istila girişimi Araplarca püskürtüldü, geri çekilirken de ordusunun gerisini koruyan birlikleri Basklar tuzağa düşürdü. Daha sonra iyice yüceltilen bu olay, ortaçağ trubadurlarının repertuarındaki en sevilen destanlardan biri olan *Chanson de Roland*'ın [Roland'ın Şarkısı] ana konusunu oluşturdu. Ama herhalde o zaman kimse göz kamaştırıcı bir olay diye görmemişti bu yenilgiyi. Ne var ki, daha sonraki seferlerde merkezinde Barselona olan mütevazı bir İspanyol eyaleti ele geçirilebildi, Basklardan da kuşkulu bir itaat sözü alındı. İspanya bir yana bırakılırsa, etkileyici bir başarı vardı ortada, bu da Charlemagne'in 800'de Roma'da imparator unvanını almasına yetti. Bizanslılar 12 yıl sonra Charlemagne'i Batı'nın Roma İmparatoru olarak resmen tanıdılar ki bu gerçekten de övgü sayılırdı.

Charlemagne imparatorluğunun tabii ki eski Roma İmparatorluğu'yla ilgisi yoktu. Coğrafi olarak bile benzemiyordu. Ancak, Avrupa'nın batısına kabul ettirdiği düzen gerçekten de yeni bir temel çizgiyi temsil eder, bunu da haritamıza yeni kurallar getirerek gösteriyoruz. Frank imparatorluğunun sınırları artık çift çizgiyle çiziliyor, oysa batı Avrupa'daki diğer krallıkların basit tek çizgisi var. Eskiden bütün Germen halkları için kullandığımız küçük noktalar şimdi sadece İskandinavları, diğer bir deyişle Töntonların hâlâ fokurdamakta olan tek kolunu gösteriyor.

İskandinavların o dönemde batıdaki seferleri doğudakilerden daha iyi belgelenmiştir. Batı yönünde ilk adımı Shetland Adaları'na attılar (yaklaşık 790); oradan kısa bir yolculukla Britanya adasına varılabiliyordu, nitekim birkaç yıl sonra Norsklarla dolu tekneler Northumbria açıklarında görülmeye başlamıştı. Aynı sıralarda daha batıdaki İskoç Faroe Adaları'na keşif gezileri yapıyor, İrlanda Denizi yoluyla İrlanda'ya gidiyorlardı. Doğuda, Kurland'a gitmenin zor olduğunu fark eden Svearlar gözlerini Finlandi-

ya Körfezi ve Ladoga Gölü'ne dikmişlerdi. Muhtemelen 9. yüzyılda gölün güney kıyısındaki bir yerleşimden, Rusya ırmak sistemine girmeyi başardılar. Burada hızlı ilerlemiş olmalı, çünkü 839 yılında Karadeniz'den geçerek Konstantinopolis'e varmışlardı. Bu ana kadar ne Vikingler (İskandinav maceracılar batıda verilen isim), ne de Varenjler (doğudaki isimleri) geçtikleri ülkelerin halkları için bir tehdit oluşturacak sayıda değillerdi. Ama anayurtlarında kalabalıklaştılar, bildikleri havattan daha iyisini bulmak için sabırsızlanıyorlardı. Bu da bela demekti.

8. yüzyılın sonuna doğru, Abbasiler batı eyaletlerinin denetimini yitirmeye başladı. Fas'ta Şii İdrisi Halifeliği kurulmuştu; başkenti ilk İdrisi tarafından kurulan Fez kentiydi. Tunus'un Bağdat'tan ayrılışı daha yumuşak oldu; Aglebî emirleri yavaş yavaş hükümrانlık elde ettiler, kendilerine iyice güvenince de Abbasilerin yörelerinden tamamen çıktılar. Kafkasya'da Abazlar eski Lazika Krallığı'nın topraklarına tekabül eden bir alanı ellerine geçirdiler (788). Aslında Abbasiler Müslümanlığı yayma konusunda pek bir şey yapmıyorlardı, bu alanda asıl başarıları imparatorluğun dışındaki gruplar kazanmıştı. İspanya'daki Müslümanlar İbiza'yı ve Girit'i almış (798 ve 823'te), Aglebîler Sicilya'yı ele geçirmeye başlamışlardı (827). İlginç olan şu ki bütün bunlar denizden elde edilen başarılarıydı. Oysa önceleri Araplar denizlerde pek başarılı değillerdi.

Arap Halifeliği gerilemenin ilk belirtilerini gösterirken, Bizans yeniden canlanmaya başlıyordu. 8. yüzyılın sonunda Trakya Slavların elinden kurtarılmıştı; 9. yüzyılın başında da İmparator I. Nikeforos Yunan yarımadasını yine imparatorluğun hükümrانlık alanına kattı. Nikeforos daha sonra dikkatini Bulgarlara çevirdi. Bulgarları dize getirmek Slavlardan daha zor olacaktı; bunu bilen imparator, benzeri uzun yıllardır görülmemiş güçlü bir ordu topladı. Ama çok geçmeden bu ordunun yeteri kadar güçlü olmadığı anlaşılabilecekti. Bulgar Hanı Krum, Bizanslıları iki imparatorluğu ayıran dağlarda kısıtlayarak yok etti. Ölenler arasında Nikeforos da vardı; içki tasına dönüştürülen kafatası Krum'un yemek sofrasını süslüyordu artık.¹

İngiltere'de belirtmeye değer bir olay, Wessex Krallığı'nın yükselişidir. Bu krallık Cornwall bölgesindeki Galler halkını ve Mercia'nın güneydeki topraklarını ele geçirip (825), kısa bir süre için de olsa hem Mercia hem de Northumbria'ya boyun eğdirdi (829). Manş Denizi'nin öte yakasında Bretonlar 825'te Frankların otoritesini kabul etmeye mecbur oldular. Bu, Charlemagne'in beceriksiz oğlu Dindar Louis'nin nadir başarılarından biri oldu (814-840).

¹ Rus bozkırında Onogur Bulgarları artık Macarların gölgesinde kalmıştı; Macarlar Volga ile güney Urallar arasından yola çıkan bir Fin kavmiydi, Türklerin yaşam tarzını benimseyip ağır ağır batıya doğru ilerlemişler, bu haritanın gösterdiği tarihte güney Rusya otlaklarının egemen halkı haline gelmişlerdi. Ama Onogurlar hâlâ varlık gösteriyorlardı. Macarların yaşadığı alanı çevreleyen yuvarlaklar buradaki göçebelerin çoğunluğunun Fin kökenli olduğunu göstermek üzere gri ise de, Onogurlar bu yeni kavme belirgin bir Türk rengi vermişlerdi. Bu nokta önemlidir, çünkü bu kavmin çoğu üyesi kendisine Macar dese de bazıları Hungar (Onogur'un bir başka yazılışı) diyor. İşte bu yüzden, Macarların eninde sonunda yerleştikleri ülkeye (Batı dillerinde) Hungary, La Hongrie, Ungarn vb adı verildi.

Frank İmparatorluğu 843'te Charlemagne'ın üç torunu arasında bölüştürüldü; sonraki 40 yıl boyunca Karolenjlerin çöküş ve canlanışlarını yansıtan, birbirinden çok farklı bir dizi ayrılma ve birleşme görüldü. Tarihçiler bu bölünmeleri günümüz sınırlarıyla çakışırca önemli bulur, çakışmazsa da tipik hanedan sorunu diye damgalar. Ne var ki 885'e gelindiğinde bir dizi tesadüf sonucunda imparatorluk yeniden bütünleşmişti; kesin bölünme 887-888'de meydana geldi. İmparatorluktan Fransa, Almanya ve İtalya'daki krallıklar doğdu; aralarındaki boşluklara da hırslı soylularca küçük Provence ve Burgonya krallıkları sıkıştırıldı. Sınırlardaki alanlarda Frank otoritesi ortadan kalktı. İspanya'da Barselona ve Aragon kontlukları bağımsız devletler haline geldi; Basklar geleneksel bağımsızlıklarını yeniden elde ettiler. Doğu sınırında, Charlemagne'a sadece simgesel olarak biat etmiş olan Çekler kendi krallıklarını, yani Büyük Moravya Krallığı'nı kurdular. Güneyde, daha önce Frank sisteminin üyeleri olan Hırvatlar yeniden özgürlüklerine kavuştular.

Aynı dönemde Abbasî Halifeliği'nin çöküşü sürmekteydi. Doğudaki emirlikler İran kökenli, dolayısıyla İran geleneklerini tercih eden hanedanların eline geçti; bunlar Herat Saffarileri (867'den itibaren) ile Buhara Samanileri'ydiler (874'ten itibaren). Şii'lere yakınlık duyan Saffariler, Pers canlanmasının bir başka örneği olan Taberistan'daki Ali Evlâdî Emirliği'ni koruyorlardı. Mısır, Tulûnî emirlerinin yönetimi altında (868'den itibaren) bağımsız oldu. Halifelerin elinde sadece merkezdeki eyaletler kalmıştı, orada bile bazı güçlü emirler çoğu kez buyrukları kulak ardı edebiliyordu. Halifenin birer tâbi Hristiyan devlet olan Ermenistan (885) ve İberya'ya (888) neden yeniden krallık statüsü verdiğini buradan anlayabiliriz: Azerbaycan emirinin, yani bütün Kafkaslardan sorumlu olan kişinin burnu fazlaca büyümüşü, bu kâfir krallıklar sayesinde emeline kavuşması önlenebilirdi.

Akdeniz'in merkez bölgelerinde İslam dünyasının işleri iyi gitmekteydi. Aglebîler hemen hemen bütün Sicilya'yı fethetmişti, gemileri İtalya kıyılarında dilediği gibi dolaşıyordu. 846'da Roma'yı yağmaladılar, ertesi yıl çizmenin topuğundaki Bari'yi ele geçirdiler; bu kent denizden ve karadan giriştikleri akınlar için üs görevi gördü. Hiçbir yerel güç onları durduramıyordu. Bizans'ın elinde topu topu birkaç kent kalmıştı, Benevento Prensligi parçalanıyordu (Salerno 849'da prenslikten, Capua da 860'ta Salerno'dan ayrıldı). En sonunda papanın yalvarmalarına kulak veren o dönemin en kıdemli Karolenj hükümdarı II. Louis müdahale ederek Bari'yi yeniden almayı başardı (871). Ancak Louis'nin varlığı Frank üstbeyliğinin tanınması anlamına geliyordu, oysa Lombardlar buna razı değildi; Louis'yi tanımaktansa Bizanslıları çağırdılar (873). Bari kendilerine sunulunca, Bizanslılar da bunu güneydeki konumlarını pekiştirmek için kullandılar. Ama otoritelerini bölgenin her yerinde kabul ettirecek kadar güçlü değillerdi. Böl-

gede hâlâ yarım düzine hükümrân devlet vardı: üç Lombard prensliği, Bizans eyaleti, bir de o zamana kadar Bizans'ın olan, ama şimdi fiilen bağımsız hale gelen Gaeta ve Napoli limanları.¹

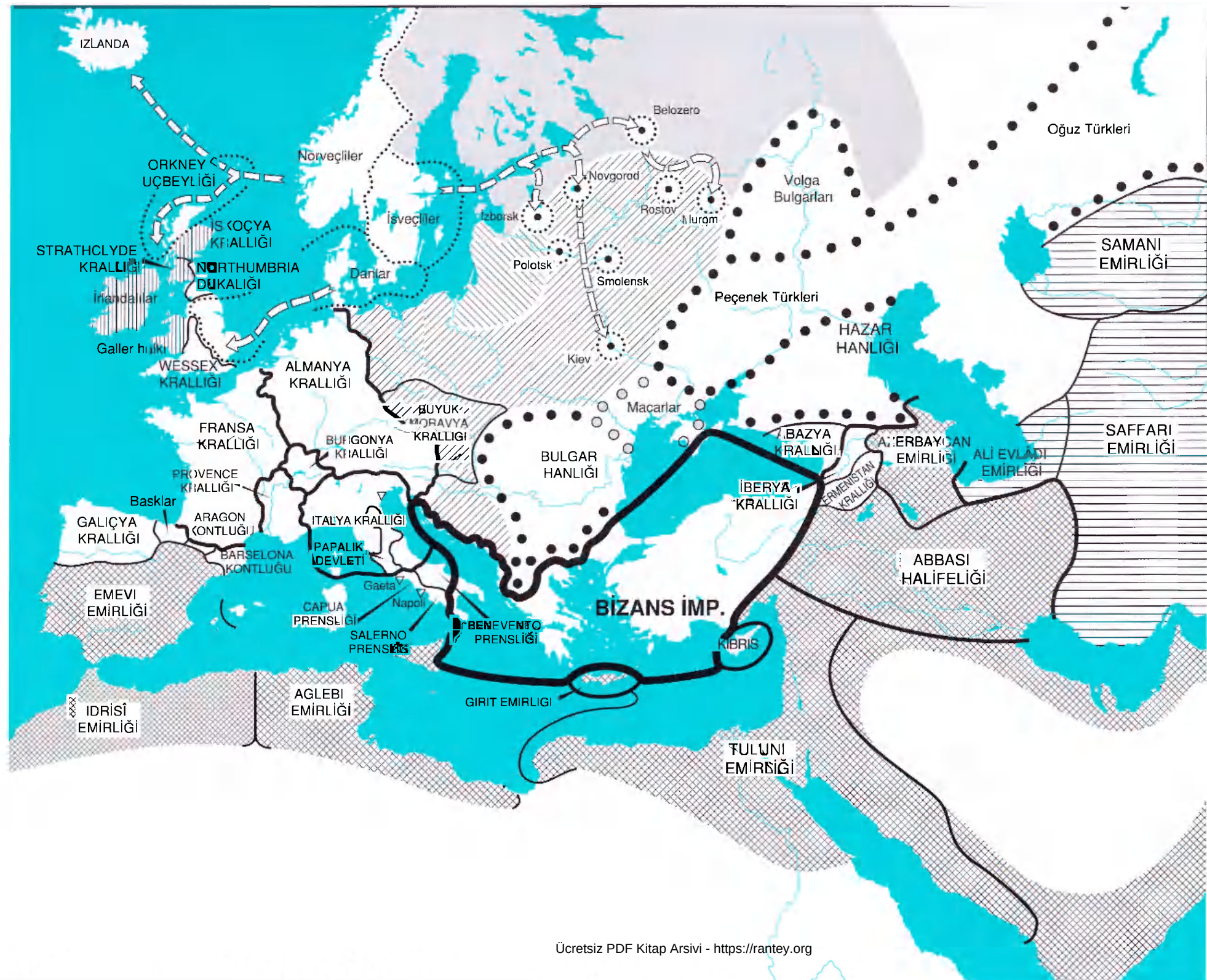
İskandinav'da 9. yüzyıldan beri gümbürtüsü işitilen fırtına, nihayet 840'larda patladı. Norveçli akıncılar İskoçya ve İrlanda'yı acımasızca talan etti; Danlar İngiltere'yi yağmaladı, ayrıca Somme, Seine ve Loire ırmaklarının ağzında kurdukları kamplardan yola çıkarak Fransa'yı boydan boya tırpanladılar. Vikingler mümkün olduğu yerlerde akınlarını fethe çeviriyorlardı; dolayısıyla İskoçya'nın kuzey ve batı adaları (Orkney Uçbeyliği) ve İngiltere'nin doğusu, İskandinav egemenliğine geçti (İngiltere'nin doğusuna Dan Kanunu'nun geçerli olduğu yer anlamında "Danelaw" dendi). Ama Vikingler Britanya adalarındaki belli başlı rakiplerini, yani İskoçya Krallığı (844'te Pikt Krallığı'nı yutmuştu) ile Wessex Krallığı'nı (burada Büyük Alfred İngiltere'nin o zamana kadar gördüğü en etkin monarşiyi kurmakla meşguldü) ortadan kaldıracak kadar kalabalık değillerdi. Eğer İzlanda'yı keşfetmeselerdi (yaklaşık 870), Norveçliler daha başarılı olabilirdi; zira bu tarihten sonraki otuz-kırk yıl boyunca bu bomboş topraklarda (bir de Norveç'in içlerindeki Jamtland'da) yerleşim kurmakla uğraştılar, dolayısıyla da başka yerlerde ipin ucunu bıraktılar. Vikinglerin dikkatlerini başka yere çevirmelerine özellikle İrlandalılar şükran duymuş olmalılar.

Rusya'daki İskandinav girişimleri, en az batıdakiler kadar canla başla yürütülüyordu. Varenjler 860'larda kuzey Slav halklarının alanlarında üç müstahkem kasaba kurdular: İzorsk, Belozero ve üçünün en önemlisi olan Novgorod ("Yeni Kent"). Böylece bu kalelerden kalkarak güneye ve doğuya indiler ve on yıl içinde başka kaleler de inşa ettiler; bunlar Dinyeper kıyısındaki Smolensk, Polotsk ve Kiev ile yukarı Volga'daki Rostov ve Murom'du. Kiev'den yola çıkan korsan akınları çok geçmeden Bizans'ı sarsmaya başladı. Novgorod Prensi Oleg bütün Varenj "gorod"larını egemenliği altında toplamaya başlayınca yağma tehlikesi daha da beter hale geldi. Bütün bunların sonucunda, bir sonraki haritada görebileceğiniz, ama gölgesi burada bile fark edilen ve Pripet bataklıkları ile Yukarı Volga arasındaki bütün Slav kabilelerini kucaklayan tek bir Rus prensliği ortaya çıktı.

Bu Rus devletinin güney sınırları belirsizdi, çünkü yeni bir Türk grubu, Peçenekler, doğudan gelmiş ve bozkırın hakimiyetini ele geçirme mücadelesinde Macarlar ve Hazarlara rakip çıkmıştı. Varenjler bu rakip göçebe gruplar arasından süzülüp Konstantinopolis'e ulaşmak zorundaydılar. Kuşkusuz büyük Rus ırmaklarının aşağı bölgeleri üstünde kalıcı bir egemenlik kurma umudu besliyorlardı, ama epeyce boşuna bir umuttu bu: Vikingler gibi Varenjler de girişimciydi, ama sayıları azdı. Bu kadar büyük bir bölgede yayılarak fazla seyreleşmişlerdi.²

¹ Bizans'ın yörüngesinden çıkan bir diğer İtalyan limanı Venedik'ti. Charlemagne'ın zamanında Lagün halkı hâlâ kendilerini Bizanslı diye tanımlıyordu, ama 886'da düzenledikleri bir seferle rakip Commachio limanını ele geçiren Venedik'in artık bağımsız davrandığı açıldı.

² Göçebeler bozkırın sınır boylarında yaşayan Slav kabilelerinden düzenli olarak haraç alırlardı, Varenj devletinin kuruluşundan sonra da yıllar boyu almayı sürdürdüler.

910'a gelindiğinde Wessexliler İngiltere'deki Danların hakkından gelmişti; sonraki on yıl boyunca Humber Irmağı'nın kuzeyindeki kısım hariç Danelaw'un her yanını fethettiler. Beklentiye göre, kalan kısım da onların olacaktı, ama Wessex kuzeye doğru genişlerken Norveçliler de güneye doğru yürümekteydi. İrlanda'da Dublin ve diğer kıyı kentlerine, İngiltere'nin kuzeyinde de York'a yerleştiler. Wessex Krallığı'nın İngiltere Krallığı'na dönüşmesi birkaç yıl gecikecekti.

Manş'ın öte yanında Danlar daha iyi bir fırsat yakaladılar. Fransa kralı 911'de Viking Reisi Rollo'ya Seine Irmağı'nın ağzında büyük topraklar bağışladı, karşılığında Rollo yurttaşlarını bu sınırlar içinde tutacaktı. Anlaşılan reis sözünü tutmuştu, çünkü 924'te kendisine başka topraklar da verildi. Bu topraklar sonraları Normandiya adını alacaktı, yani "Kuzeylilerin Ülkesi." Bu *fief*'te Rollo'nun soyundan gelenler önce kont, sonra dük olarak hüküm sürecek, yavaş yavaş Fransızlaşacaklardı. Viking çağı Britanya adalarında değilse de kıtada artık kapanmıştı.

Avrupa'da sarsıntıların sona erdiği anlamına gelmiyordu bu. Vikinglerin ateşi sönerken, sahneye başka bir çapulcu grubu çıktı: Macarlar. Don Irmağı'nın batısındaki bozkırda Peçeneklere yenilen Macarlar (892) Macaristan'a kaçtılar.* Burada Alföld [Büyük Macaristan Ovası] yaşam biçimleri için gerekli otlakları sağlıyordu. Bulgarlar Tuna'nın güneyinde güçlüydü ama Alföld'ü tam denetleyemiyorlardı. Dolayısıyla Macarlar çok geçmeden burayı ele geçirdi. Germen Kralı Arnulf'la da dostluk kurdular; Arnulf, düşmanı Büyük Moravya Krallığı'nın burnu sürtülsün istiyordu, bunu da Macarlar yapabiliyordu. Aslında daha da iyisini yaptı Macarlar; 10. yüzyılın ilk yıllarında çeşitli seferler düzenleyerek Büyük Moravya'yı tamamen ortadan kaldırdılar. Macar süvarileri denizdeki korsanlar gibi hızlı, kapsamlı ve vahşi akınlar düzenliyorlardı. En ağır darbeyi Almanya ve İtalya aldı; ama Macar süvarileri batı Avrupa'da istedikleri gibi at koştururken Fransa, Burgonya ve Provence da zarar gördü. Bu durumdan kârlı çıkan -Macarların dışında tabii- Germen kralı oldu. Çeklerin krallığı Büyük Moravya'nın mirasına konan Bohemya Dukalığı daha baştan Germen üstbeyliğini tanımak zorunda kaldı.

Batı Hristiyanlık âlemi, filolarıyla Akdeniz'deki hâkimiyetlerini sürdüren Müslümanlardan da epeyce tokat yedi. Emevîler Mayorka ile Minorka'yı fethetti, Fatımîler İtalya kıyılarını talan etti, ikisi birlikte Korsika (resmi olarak İtalya Krallığı'nın parçasıydı) ile Sardinya (kâğıt üstünde hâlâ Bizans'ındı, ama uzun süredir kendi başının ça-

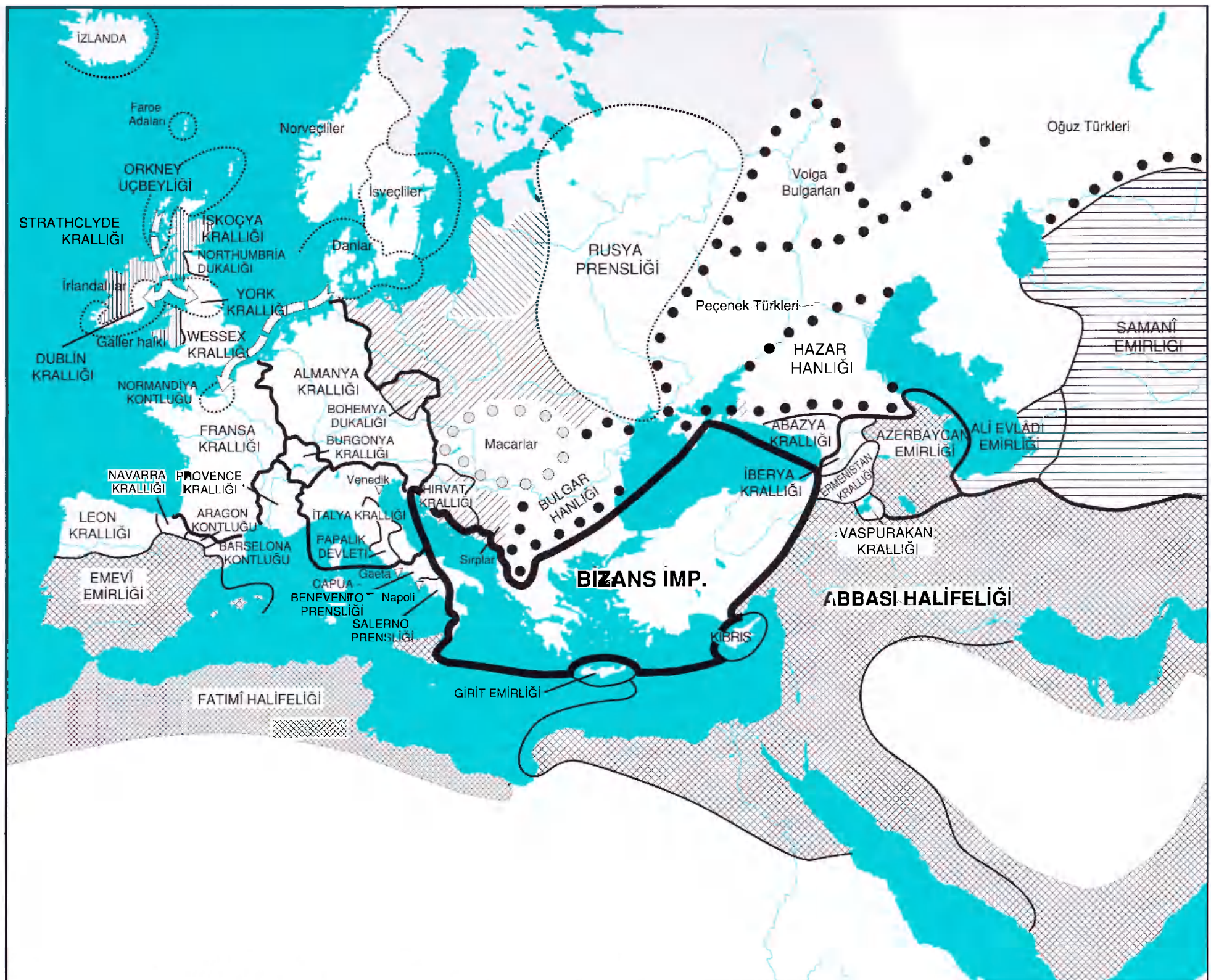
resine bakıyordu) sakinlerine kötü günler yaşattılar. Korsanların en cesurları kıyılarda üsler kurdular. İtalya'nın ayağındaki bir üs 25 yıl varlığını sürdürdükten sonra Papa, Spoleto Dükü ve bir Bizans filosofunun ortak harekâtıyla yıkıldı. St. Tropez'nin yukarısında, Provence kıyılarındaki bir diğer üs yüzyılın büyük kısmında ayakta kaldı.

İslam dünyasındaki en önemli olay Kuzey Afrika'da Fatımî Halifeliği'nin doğuşuydu. Soylarını Hz. Muhammed'in kızı Fatma'ya dayandıran Fatımîler elbette Araptı, son olarak Suriye'de ikamet ediyorlardı. Kayrevan Aglebilerini alaşağı etmeyi başaran Şii taraftarı Berberiler tarafından Afrika'ya çağırılmışlardı. Bu yeni devleti kuran Berberiler olduğundan, haritada ona göre gölgelenmiştir. Tarihin cilvesine bakın ki, batıda Fez'den doğuda Trablus'a kadar bütün Mağrip'i kucaklayan bir imparatorluğa dönüşen Berberi başarısı, Fatımîleri pek de heyecanlandırmamıştı; Fatımîler öncelikle İslam dünyasının kalbini ele geçirmek istiyorlardı. Kayrevan'a geldikten sonra on yıl içinde Fatımîlerin ilk halifesi Mısır'a iki çok önemli sefer düzenledi. İkisi de önceleri başarılı olduysa da sonuçta yenilgi getirdi. Taraftarlarınca Mehdi ("Kurtarıcı") adı verilen halife, ancak o zaman Kuzey Afrika'daki imparatorluğuna kalıcı bir başkent inşa etmeye karar verdi. Kayrevan'ın yakınındaki kıyıya kurulan bu yeni kente Mehdiye (Kurtarıcının Kenti) adı verilmesinin uygun düşmediği söylenemezdi.

Bu dönemde Fatımîlerin düşmanı Abbasîlerin işleri yine yaver gitti. Doğuda Şii taraftarı Saffarîlerin ortodoks ve itaatkâr Samanîlerce alaşağı edilmesi işlerine yaramıştı (900). Batıda Mısır'ı Tulûnîlerden almayı (905) ve Fatımîlere karşı savunmayı (914, 919) başardılar. Daha merkezde, Azerbaycan emiri yine burnunun doğrultusunda gitmeye devam ediyordu, ama Ermenilerle uğraşmaktan başka şeye dikkat edemiyordu. Emir 908'de Abbasîlere bir çalım daha atıp ikinci Ermeni krallığı olan Vaspurakan'ı kurdu. Eski ve yeni devletler arasındaki şiddetli rekabet sayesinde, Ermenileri katletme gibi kuşkulu bir meşgaleye Ermenilerin kendileri de katılmış oldu.

Sözünü etmeye değer gelişmelerden bazıları da şunlardır: İspanya'nın Hristiyan kesiminde Galiçya Leon Krallığı oldu (adını başkentinden almıştı) ve Basklar örgütlenip Navarra Krallığı'nı kurdular. İtalya'da Bizanslılar Adriyatik kıyısında adım adım ilerlediler, Capua Benevento'yu fethetti (899). Balkanlar'da 912'de Hırvat Krallığı kuruldu. Rusya'da Oleg'in kurduğu muazzam Varenj Prensligi'nin tahtına oğlu Igor oturdu (912).

* IS 830 bölümünün dipnotuna bakınız -y. n.

Hristiyan âlemi için 10. yüzyıl hiç de parlak geçmedi. Kuzeyde Vikingler, güneyde Müslümanlar, arada da Macarlar olunca zarar görmedik hemen hemen hiçbir topluluk kalmamıştı. Birçok kişi 1000 yılında dünyanın sonunun geleceği fikrine kapılmış olsa gerek. Ama yıllar geçtikçe işler düzelmeye başladı: Hristiyan âlemi düşmanlarının saldırısına daha az uğradı, zaten saldırılar da o kadar şiddetli olmuyordu artık. Hayat biraz daha kolay, epeyce de güvenliydi. Binyıl çıkageldiğinde hiçbir şey olmayınca çoğu insan işine gücüne devam etmekten mutlu oldu.

Düşmanlardan birinin fena halde burnu sürtüldü. 955'te Almanya Kralı I. Otto Bavarya'daki Augsburg yakınlarında, Lech Irmağı kıyısında savaşa tutuştuğu Macarları öyle bir yendi ki Macarlar bir daha Macaristan'dan dışarı çıkamadılar. Eh, doğuda Bizans'a birkaç akın düzenlediklerini belirtmek gerek, ama yağmayla yaşayan bir halk olmaktan çıktılar. 1000 yılında, Macar Dükü Stefan Arpad, Papanın taç ve asa armağanlarını kabul ettiğinde, Hristiyan Macar Krallığı rüyasının gerçekleşeceği açıktı.

Otto, Lechfeld zaferi sayesinde büyük itibar kazanmıştı, böylece kendini bir ömür boyu sürecek olan eserine, yani Charlemagne imparatorluğunu yeniden kurmaya adanmıştı. Asıl adımı atması kolay oldu: 961'de İtalya Krallığı'nı ilhak etti, ertesi yıl Roma'ya girip imparatorluk tacını Papanın ellerinden aldı. Başka başarılar da kazandı, özellikle de Slavlara karşı. Bohemyalılar sayesinde Moravya imparatorluğa katıldı; Otto'nun babasının 928'de fethettiği Lusaty'a da yerleşimler kuruldu. Ama Baltık kıyılarına yayılma girişimi felaketle sonuçlandı (983), yeni ortaya çıkmakta olan Polonya devletinin biat edişi ise laftan ibaretti.

Bizans'ın durumu bu dönemde oldukça iyiydi. Sicilya'daki küçük toprağını yitirmişti gerçi, ama Girit'i (961) ve Kıbrıs'ı (965) yeniden ele geçirerek bunu telafi etti. 969'da Antakya'yı ve Ermenistan'ın yakın kesimlerini alarak doğu sınırlarında önemli ilerlemeler kaydetti. Ama işini kolaylaştıran bir etmen vardı: İslamiyetin siyasi bölünmüşlüğü. Nitekim bu dönemde Gürcüler, Ermeniler ve Kürtler gibi görece zayıf azınlıklar bile bağımsız devletler kurabildi. Kürtler haritada ilk kez görünüyor: Arran, Azerbaycan ve Diyarbakır uçbeylikleri, İran'inkine benzer çizgilerin daha dar bir biçimiyle gösteriliyor.

Rusya'da bir dönüm noktasına gelmiş bulunuyoruz, yani Igor'un oğlu Sviatoslav'ın saltanat dönemine. Prens Sviatoslav hiç kuşkusuz eski Varenjlerin gezginci güdülerine sahipti; Hazarlara (965), Volga Bulgarlarına (966) ve aşağı Tuna'daki Bulgar Hanlığı'na karşı seferler düzenlemişti. Ama denizler konusunda cahildi, adının da işaret ettiği gibi, bu Rus prensliği artık tam anlamıyla Slav karakterdeydi. Bu durumu göstermek için haritada diyagonal Slav çizgileri kullanılıyor, ama Ruslar ile diğer Slavlar arasındaki far-

kı belirtmek için kesikli. Haritada Sviatoslav'ın hükümrانlık dönemine dair gösterecek başka bir şey yok, çünkü kazandığı toprakları elinde tutamadı. Bizans onu Balkanlar'dan söküp atmıştı, bozkır bölgesinde de Taman yarımadasından başka bir yerde tutunamadı. Sviatoslav'ın feci sonu Peçeneklerce tuzağa düşürülmek oldu (972). Ama Hazarlar ile Tuna Bulgarlarına çok zarar vermişti, bu iki halk bundan sonra pek bir varlık gösteremedi. Balkanlar'daki ilk Bulgar devletinin yerine kurulan Batı Bulgar İmparatorluğu, Bulgar'dan ziyade Slav'dı, dolayısıyla Rusya gibi, etnik bileşimine uygun diyagonal gösteriliyor.

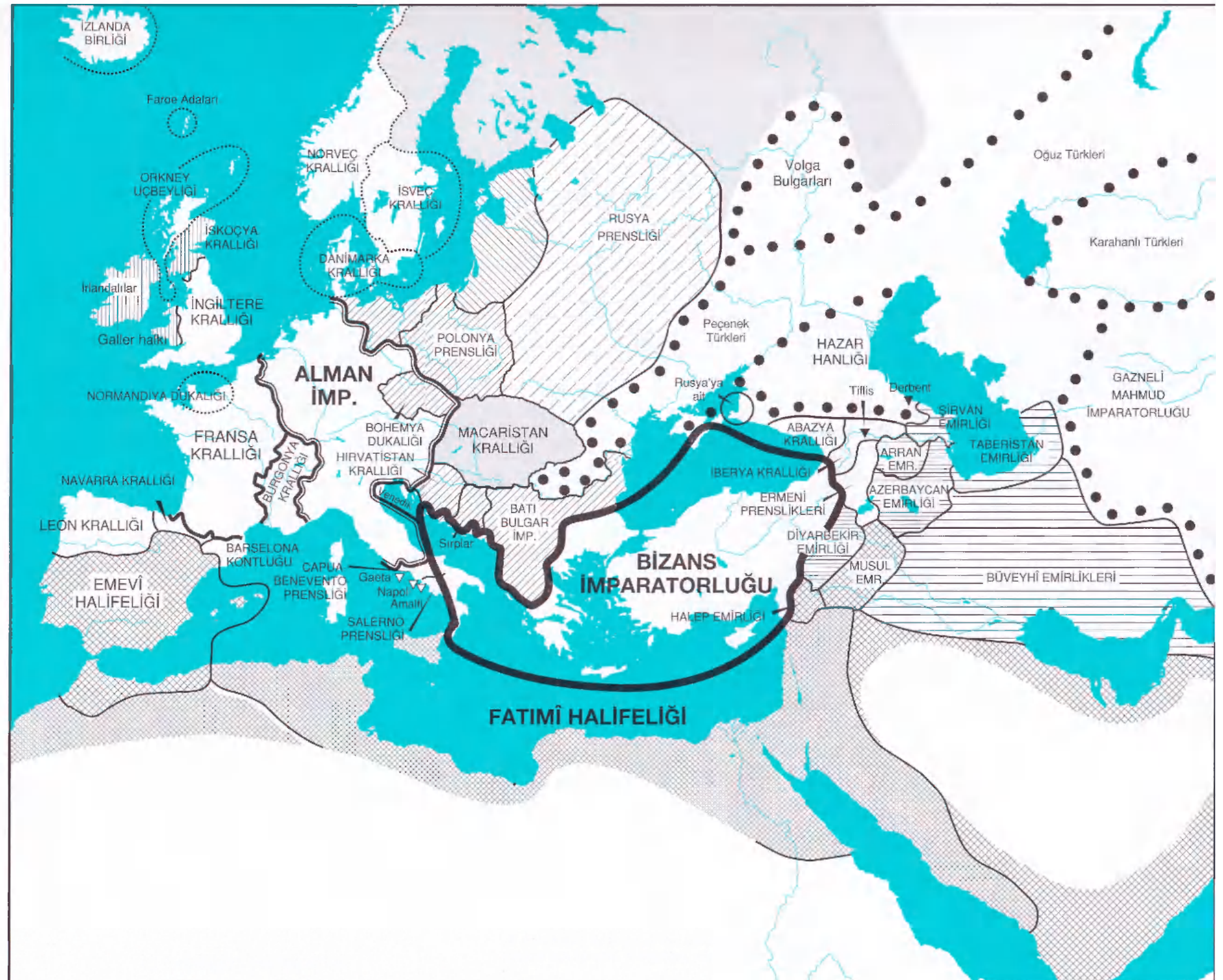
İskandinav kabarması batıda da dinmekteydi. Son Norveçli kralın ölümüyle (927) İngilizler York'u ilhak edip İskoçların ve Dublin Norsklarının taarruzuna karşı korudular. Böylece Wessex Krallığı, İngiltere Krallığı oldu. Daha sonra, 945'te, İngilizler Cumbria'yı İskoçlara verdiler, Norveç akınlarına karşı bu bölgeyi İskoçların daha iyi koruyabileceği düşünülüyordu. Böyle bir önleme gerek yoktu aslında; kısa bir süre sonra İrlandalılar Dublin'i yeniden ele geçirdiler. Britanya adalarındaki tek Norveç mülkü artık Orkney Uçbeyliği idi.¹ İskandinavya'da görece barışçıl Norveç, Dan ve İsveç krallıklarının ortaya çıkmasıyla yeni bir çağ başlamıştı. Eskiden de kralları vardı, ama isimlerinden başka haklarında bir şey bilmiyoruz. Oysa artık Danimarka'da Forkbeard ve Norveç ile İsveç'teki Olaf'lerden başlayarak hem isimlerini, hem de tarihlerini biliyoruz.

969'da Fatımiler uzun süredir hayal ettikleri işi, Mısır'ın fethini başardılar. Derhal Mehdiye'den Kahire'ye taşındılar; zaferlerini kutlamak için yeni başkentlerini inşa ettiler ve bütün dikkatlerini imparatorluğu daha da doğuya doğru genişletmeye yoğunlaştırdılar. İhmal edilen Fas, İspanya'ya bağlılığını ilan etti; burada Emevî hükümdarları Fatımilerden aşağı kalmamak için 929'dan beri kendilerine halife diyorlardı. 10. yüzyılın sonunda Emevî devleti her zamankinden daha güçlü görünüyordu, vezir el-Mansûr halifenin ordularıyla -artık Araplardan çok Berberilerden oluşuyordu- kuzeydeki Hristiyan topraklarına akın üstüne akın düzenliyordu.

Doğudaki İslam dünyasına Büveyhiler egemendi; bu maceracı askerler İran'ın kuzeybatısındaki yurtlarından başlayarak yavaş yavaş yaylanın denetimini ele geçirmişlerdi. Irak'a da üstünlük sağladılar, Abbasi halifesinin dünyevi iktidarını devirdiler, ama manevi otoritesine saygı gösterdiler. Daha doğuda, İranlıların durumu pek parlak değildi. Samanî devletinde bir süredir Türklerin rolü artıyordu; bunlardan biri olan Alptekin 961'de Samanîlerin elindeki Afganistan'ın başına geçirilmişti, dirliğinde yarı bağımsız bir komutan olarak hüküm sürüyordu. 998'de Samanî İmparatorluğu tamamen yıkıldı; toprakları, imparatorluğa son darbeyi indirmiş olan Karahanlı Türkleri ile Alptekin'in torunu Gazneli Mahmud arasında paylaşıldı.²

¹ Aslında Cumbria teknik olarak Strathclyde'a verilmişti, ama bir zamanların bu Briton krallığı 10. yüzyılın başından beri İskoç tahtının bir çeşit umarıydı.

² Batıda Burgonya Provence'ı (948), Navarra Aragon'u (970) yuttu, Amalfi Napoli'den ayrıldı (yak. 950) ve Venedik İstria kıyısı ile yakındaki Dalmasya adalarını ilhak etti (1000). Kafkaslar'da, Müslümanların geri çekilişi yüzünden Tiflis Emirliği yalıtılmış kaldı; Hazar Geçidi'nin muhafızı Derbent, Şirvan'dan ayrıldı.

İS 1000'DE BATIDA BİLİNDİĞİ KADARIYLA DÜNYA

Avrupa açısından Viking çağı sona ermiş olabilir; ama İskandinav dünyasının bir köşesinde, yani İzlanda'da eski yaşam tarzı sürüyordu. İzlandalıların ekip biçtikleri çiftlikleri vardı, ama hâlâ bilinmeyene doğru yolculuklara çıkmayı sürdürüyorlar, yeni topraklar, talan edilecek yeni yerler, ya da basitçe macera arıyorlardı. Kızıl Erik de bu maceraperestlerden biriydi; batıda, çok uzaklarda, elli yıl önce rüzgârdan dolayı rotasından çıkan bir kaptanın gözüne çarpan büyük bir ada olduğunu duymuştu. 982'de bu adayı bulmaya karar verdi; buldu, adına Grönland ["Yeşil Ülke"] dedi ve güney ucunda yerleşim kurulabilecek bir yer keşfetti. Sonra eve dönüp bir grup İzlandalıyı bu adanın tam da yeni bir koloni kurulabilecek yer olduğuna ikna etti. Bu "Yeşil Ülke"nin yüzde 99'unun buzla kaplı olduğunu anladıklarında İzlandalıların ne dediği kayda geçmemiş; ama orada kaldılar ve koloni yaşadı. On yıl sonra batı kıyısında bir yerleşim daha kurdular.

Erik'in oğlu Leif aile geleneğini sürdürdü. 1000 yılı civarında Grönland'dan batıya destansı bir yolculuğa çıktı. Helluland ("Taşlı Ülke"; muhtemelen Baffin Adası) ve Markland'ın ("Ormanlar Ülkesi"; muhtemelen Labrador) çetin kıyılarından geçerek daha dost bir kıyıya ulaştı, buraya Vinland dedi. Vinland demekle neyi kastettiği, bu ülkenin neresi olduğu hâlâ tartışılır. Şu anda herkes Vinland'ın "Çimenli ülke" anlamına geldiğinde ve Newfoundland'ın kuzey ucunda ya da uca yakın bir yerde olduğu konusunda hemfikir. Her neresi idiyse, Leif burada yaşamının mümkün olduğuna inanıyor ve fikrini döndüğünde Grönlandlılara anlattı.

Bir iki yıl sonra, Leif'in kardeşi Thorvald bu yeni toprakların bir sakıncası olduğunu anladı: Burada zaten birileri yaşamaktaydı. Norveçlilerin Skraeling dediği yerlilerin tavrı çoğunlukla düşmancaydı, nitekim Markland'da Thorvald'ı onlar öldürdü. Daha sonra, üç gemi dolusu İzlandalı Vinland'a yerleşmeye çalıştı, ama onlar da Skraelinglerle -ya Algonkiler ya da daha büyük bir olasılıkla İnuitler- çatıştı ve üç yıl sonra Yeni Dünya'da yerleşim kurmaya girişen bu ilk Avrupalılar vazgeçip evlerine döndüler.

Grönlandlılar muhtemelen kereste için Markland'a arada bir yolculuk yapmayı sürdürmüşlerdi, ama artık kimse batıya doğru bir maceraya girişmedi.

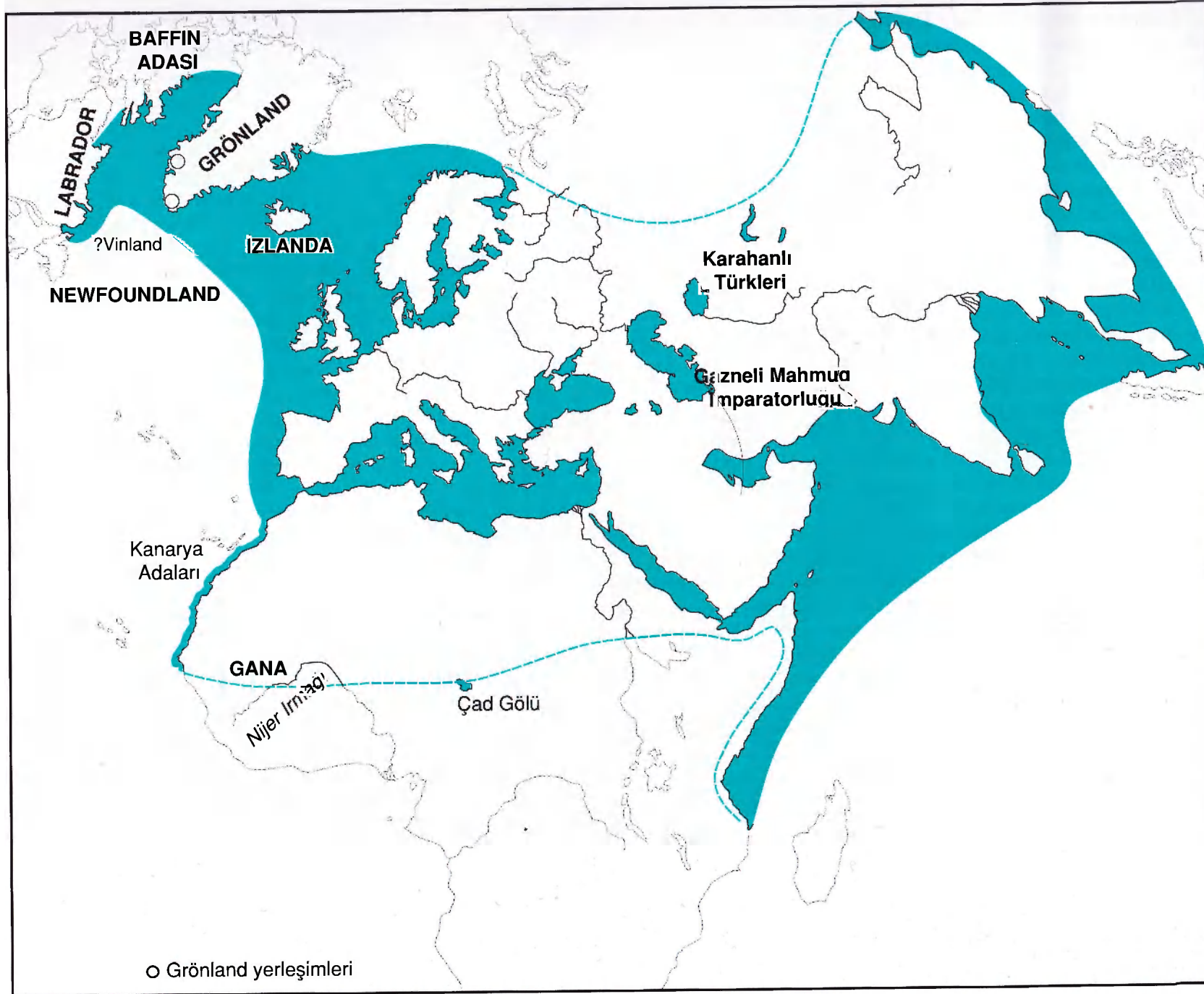
Norveçlilerin Atlantik destanı böylece tatsız bitiyor. İskandinav gemicileri Avrupa dünyasına kocaman yeni bir dünya eklemişlerdi, ama bu dünyada kurşuni denizler, buz ve boşluktan başka bir şey yoktu. Pek bir işe yaramamıştı.

Erken ortaçağda batılı gözlerin önüne serilen bir başka bölge de Sahra'ydı, ama o da bomboştu. Ancak, bu kum denizinin ta ötedeki, Sahil denen kıyılarında, ardında daha büyük ve daha tatmin edici topraklar olduğunu gösteren özellikler vardı. Gana krallarının satacak altını vardı, ama bu altını kendi egemenlik alanlarında bulmamışlar, daha güneyde bir yerlerden getirmişlerdi. Sahil'de bir kavis meydana getiren Nijer Irmağı'nın da daha ilginç bölgelere doğru aktığı aşıkardı. Acaba güneye, Okyanus'a doğru mu gidiyordu, Çad Gölü'ne doğru mu kıvrılıyordu, yoksa bütün Sahil'i aşıp Yukarı Nil'e mi kavuşuyordu? Kervanlar bu soruyu yanıtlayacak bir şey getirmiyordu, ne yazık ki Sahra altı dünyası hakkındaki bilgiler Batı Afrika kıyılarıyla sınırlı kaldı. Kitanın kıyılarında hiçbir keşif yapılmadı. Mağrip ile Biledü's-Sudan, yani Siyahların Ülkesi arasında hiçbir gemi dolaşmadı. Hatta ilkçağ coğrafyacılarının çok iyi bildiği Kanarya Adaları'na bile kimse gitmedi, buraları kimse hatırlamadı. Dolayısıyla bir kez daha, Berberi devecilerinin dünya haritasının hatırı sayılır ölçüde genişlemesini sağlayan başarıları, tam da büyük ilerlemelere yol açabileceği anda, söndü gitti.

Aslında bu harita, Atlas'ın girişindeki İS 4. yüzyıl için verilen haritadan daha geniş değil. Norveçliler İskandinav yarımadasının anahatlarını tamamlamış, İzlanda'yı, Grönland'ın güney yarısını ve pek o kadar kesin olmasa da Baffin Adası ile Labrador'u eklemiş durumdalar. Afrika'nın Atlas Okyanusu kıyıları biraz daha fazla biliniyor; asıl ilerlemeler Berberilerin Batı Sahra'yı fethedip Sahil'e birazcık da olsa girebildikleri iç kısımlarda. Asya'da ise Batlamyus'un sentezi hâlâ geçerli; bu atlasın baz haritasının doğu kenarının, yani Karahanlılar ile Gazneli Mahmud dünyasının ardındaki her şey, o dönemde Batı için muğlaklı.¹

¹ Burada İzlanda'yı keşfedenlerin Norveçliler olduğu anlatılıyor, aslında genellikle adaya ilk ayak basanların 8. yüzyıl İrlandalıları olduğu kabul edilir. Ama bu keşfi iyi kullanamadılar. Norveçliler geldiğinde İzlanda'nın nüfusu yarım düzine keşişten ibaretti.

İS 1000'DE BATIDA BİLİNDİĞİ KADARIYLA DÜNYA

Papalığın 8. yüzyıldaki başlıca işi Lombardların Roma'yı ele geçirmesini önlemek olmuş, bunun için Franklara başvurmuştu. Ama Papalığın bir bedel önemesi gerekiyordu. "Patricius" unvanının teklif edilmesi Charles Martel'i yerinden bile kıpırdatmamıştı; Pepin ise yalnızca Papa ona Clovis'in tahtına oturmasını, hatta oturması gerektiğini söylediğinde harekete geçmişti. Hatta ilk kutsama mektubu (750) bile yetmemiş, Papa II. Stephanus'un Alpleri aşır Pepin'e ayinde kendi eliyle kutsal yağ sürmesi gerekmişti (751).

Bütün bunlara bakıldığında, ipler Frankların elindeymiş gibi görünüyor, oysa aslında papanın mühürlü onayını kabul etmekle Pepin bu onaya ne kadar ihtiyacı olduğunu yarı yarıya itiraf etmiş oluyordu. Charlemagne Roma'da imparator ilan edildiğinde (800) bu yorumun doğru olduğu anlaşıldı. Anlaşılan imparator unvanını sadece papa bahşedebiliyordu. Öyleyse Hristiyanlığın başında kim vardı, imparator mu, papa mı?

İşte böyle bir soru ortaçağ insanının aklını kurcalıyordu, bir süre sonra da imparator ile papanın birbirlerinin boğazına sarılmasına yol açacaktı. Ama 9. yüzyılda bu soru bir imadan öteye geçmedi, çünkü tartışma alevlenmeden hem imparatorluk, hem de papalık çöktü. Charlemagne'in halefleri imparatorlukta düzeni sağlayamadılar, papalık da Papalık Devleti şöyle dursun, Roma'yı bile yönetemedi. Bir iktidar merkezi olmak bir yana, Aziz Petrus'un tahtı yerel çetelerin oyuncacı oldu, bu çeteler beğenmedikleri papaları çoğu kez değiştirdiler, hatta sık sık da öldürdüler. Ancak 11. yüzyılın başlarında yeniden canlanan imparatorluğun yardımıyla papalık kendini kentin siyasi patronlarının pençesinden kurtarıp evrensel din iddialarına yaraşır bir itibar kazanabildi.

Kötü yönetilmesine rağmen Katolik Kilisesi geliyordu. Charlemagne'in o çok etkili kılıcıyla din değiştirttiği Saksonlardan başlayarak Avrupa'nın kuzeyi ve ortasındaki pagan halklar Hristiyanlığı kabul etmişti. Ardından daha nazik misyoner faaliyetleri sayesinde 9. yüzyılın sonunda Bohemyalılar ve Hırvatlar, 10. yüzyılın sonunda da İskandinavlar, Polonyalılar ve Macarlar Hristiyan oldu. Din adamlarının niteliği de düzeldi, önceleri yavaş yavaş, ama 10. yüzyılın sonuna doğru hızla. Nitelikteki bu hızlı değişim Cluny manastır reformuna bağlanır; genel olarak manastırlar hakkında birkaç söz söylemek için burası uygun bir nokta.

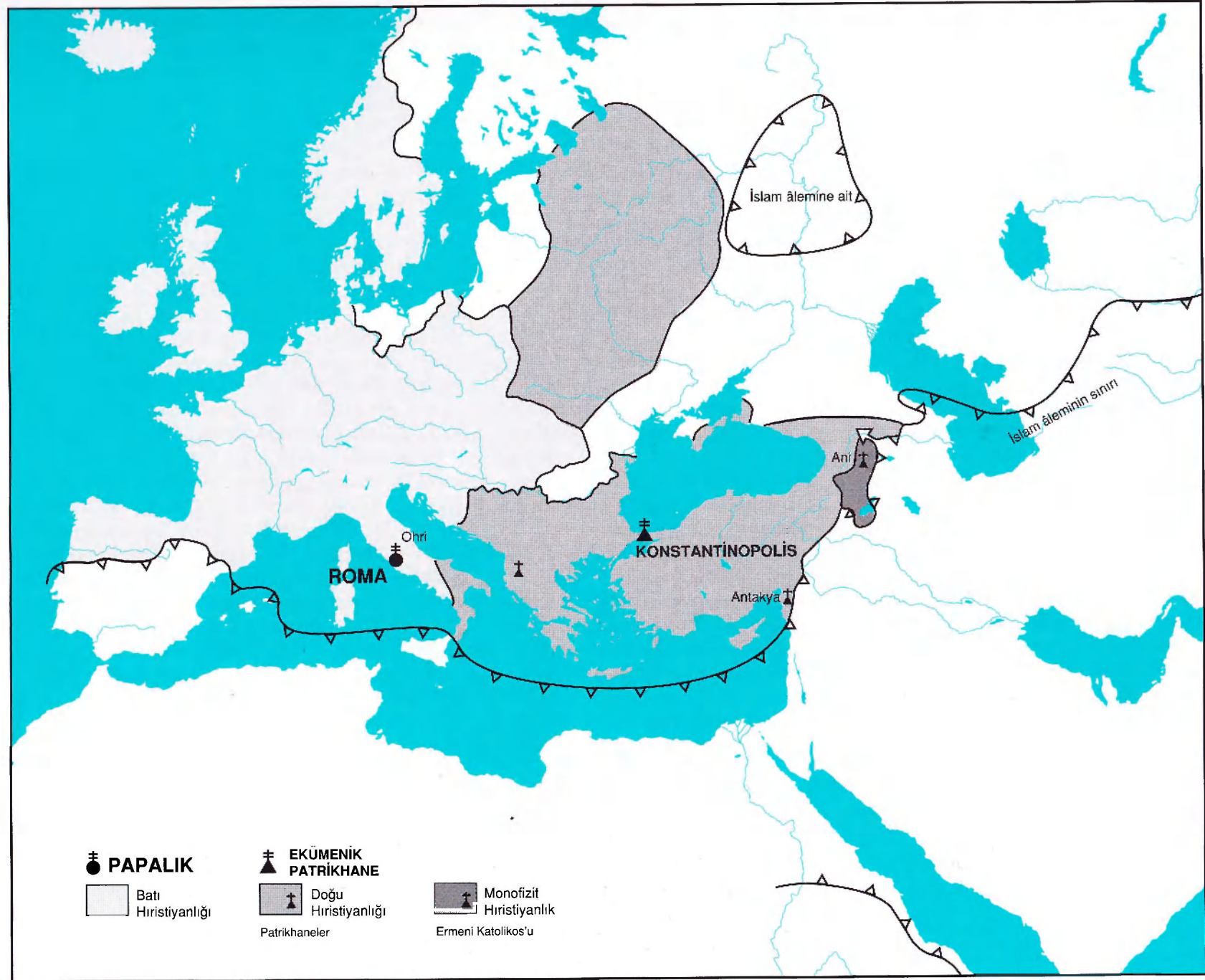
Hristiyanlık gibi manastır hayatının da kökleri doğuydu; keşişler doğuda her zaman itibar görmüşler, çoğu kez gıpta edilmişlerdi. Tek keşişten keşiş kolonilerine, koloniden de yerleşmiş kuralları olan manastıra geçiş doğal bir süreç oldu. Aziz Simeon Stilites sütununun tepesinde oturmuş, müritleri aşağıda toplanmıştı; Simeon ölünce burası ünlü bir manastır cemaatinin merkezi oldu. Aynı şey batıda da görüldü, ama doğuda kendi başına bir amaç haline gelen çileci yaşam tarzı batıda o kadar aşırıya varmadı. Hatta zaman geçtikçe tamamen söndü gitti. Bunun bir iyi yanı vardı: Manastırlar iyi toprak sahipleriydi; mülklerinin uzun vadedeki çıkarlarını gözetiyorlar, yani tar-

haların akaçlanması, kuyu açılmasını ve değirmenler inşa edilmesini sağlıyorlardı. Kö-tü tarafı ise sık sık gürültülü âlemler yapan keşişlere saygı duyanların azalmasıydı. Dolayısıyla manastırın kuralları ve düzeni olmalıydı.

Batıda en önemli manastır 6. yüzyılda Aziz Benedictus tarafından kuruldu. 10. yüzyıla gelindiğinde zorlu kurallar gevşemiş, çoğu Benedikten manastırı Hristiyan inancına itibar sağlamaktan çok köstek olmaya başlamıştı. İşte bu noktada, bugünkü Burgonya'daki Cluny manastırının başrahibi Odo soruna el attı. Cluny manastırı yeni ve başarılıydı, Odo da nüfuzlu ve enerjik. Cluny doğrultusunda reform yapmak moda oldu ve bu hareket 10. yüzyıl sonunun iktisadi canlanmasından ivme alarak halktan kişilerin bağışlarının, dolayısıyla kilise inşaatlarının çıkışı gibi büyümesine aracılık etti; böylece Latin Hristiyanlığı, bir kronik yazarının deyişiyle, "geçmişin yükünü sırtından atarak kilisenin ak cüppesini giydi." Reformların din dışındaki sonuçları da önemliydi; hareket, daha iyi bir düzen hedeflenmesini teşvik etti ki bu da Hristiyanlığın ikinci bin-yılının başladığını müjdeliyordu.

Bu dönemde Doğu kilisesi de sakin sulara ilerliyordu. İkon kırıcılık terk edilmiş, böylece Batı kilisesiyle gerçekten dostça olmasa bile daha iyi ilişkiler kurulabilmişti. Kimin daha çok kişiyi Hristiyan yapacağı rekabetinde Doğu kilisesi kendi payına düşeni doğrusu çok iyi yerine getirmişti. Tek yenilgisini Bohemya'da aldı; bu bölge sonunda Katolik kilisesine katıldı, ama yine de Doğu kilisesinin çabaları boşa gitmemişti, çünkü misyon lideri Aziz Kirillos'un oluşturduğu "Kiril" alfabesi daha sonra Slav dillerinin standart yazısı oldu. Genellikle Slavlar Katolik kilisesinden ziyade Ortodoks kilisesine girdiler. 879'da Bulgarlar Ortodoksluğa geçti; çünkü bu tarihte papa Bulgar kilisesine sadece başpiskoposluk vermiş, oysa Konstantinopolis patriği Bulgarların da bir patrikleri olmasına izin vermişti. Bu taviz hiç de pahaliya mal olmamıştı; Konstantinopolis'in bir bütün olarak Doğu kilisesindeki üstünlüğü -kilise dilinde ekümenik statüsü- bu dönemde genel kabul görüyordu. Sırlar da 870'lerde Doğu kilisesinin ayin usulünü benimsediler. Ama Ortodoksluk en büyük başarısını, bir yüzyıl sonra Rusya'da elde etti. Kiev Prensi Vladimir halkına en uygun Hristiyanlık biçiminin ne olduğunu saptamak üzere batıya elçiler gönderdi. Elçiler batının törenlerinden etkilenmemişler, "görmekli" bulmamışlardı. Ama Konstantinopolis'e gidip Aya Sofya'ya götürüldüklerinde ağızları açık kaldı. Geri döndüklerinde Vladimir'e şöyle dediler: "Yerde miydik, gökte mi, anlayamadık. O güzelliği hiç unutamayacağız." Rusya inancını bulmuştu.

Bu haritada özellikle belirtilmesi gereken bir özellik, başında bir *katolikos* olan Ermeni kilisesinin ortaya çıkışıdır. Ermeniler ülkeleri Arapların işgali altındayken moda olan Monofizit inancına girmişlerdi; Hristiyanlık âleminin geri kalan kısmının unuttuğu bu ayrım, Bizans bölgeyi yeniden ele geçirdiğinde Ermeni kilisesinin Ortodoks inancı tarafından yutulmaya direnmesini sağladı.

Bu haritada görülen yeni özellik, Vikingler ve Varenjlerin açtığı deniz ve ırmak yolları ağıdır. En önemli olmasa da en çarpıcı olanı, Atlas Okyanusu'nun kuzeyinde İzlanda'ya, Grönland'a ve geçici olarak Kuzey Amerika'ya giden rotalardır. Bir başka rota ise İskandinav yarımadasından kuzeye doğru çıkıyor, Kuzey Burnu'nu (haritanın dışında) dolaşıp Beyaz Deniz'e (ucu görünüyor) varıyordu. Daha çok Danlar tarafından kullanılan üçüncü rota Almanya kıyılarından dolaşıp Manş Denizi kanalıyla Atlas Okyanusu'na ulaşıyordu. Bu deniz yollarının kat ettiği mesafelerin bir eşi, doğuda açılan aynı uzunluktaki tatlısu yollarıydı. Karadeniz ve Hazar Denizi'ne yaptıkları yolculuklarda Varenjler Rusya'nın ırmak ve göllerini kullanıyorlardı. Neva Irmağı sayesinde Ladoga Gölü'ne giriyor, Volhov yoluyla İlmen Gölü'ne gidiyorlardı. Buradan Lovat ve Yukarı Dvina boyunca ilerleyip Dinyeper'e giriyor, orta Dinyeper'in çavlanlarından geçerek Donetz'e, Azak Denizi'ne ve Taman yarımadasına ulaşıyorlardı. Batı ve doğu rotalarının aştığı toplam mesafe 100 derecelik hayranlık uyandırıcı bir boylamdır; belki tek bir kişi bu ağı bir ucundan diğer ucuna kadar gitmemiştir, ama bir yıl Britanya Adaları'na yelken açan bir kuzeylinin ertesi yıl İstanbul Halici'ne demir atması hiç de olağan dışı değildi.

İskandinavlar bu yolları ticaret ve yağma için kullanıyorlardı, yağmacılık asıl tercih ettikleri faaliyetti. Önce karşılarında nasıl bir güç olduğunu tartıyorlardı. Ödeme yapmak gibi bir sorunla karşılaşmadan gemilerine yükleyebilecekleri bir mal var mıydı? Eğer cevap hayırsa, eğer yerli halk kendini savunacak güce sahipse, üstelik savunmaya hazırsa, o zaman Viking kaptanı kendi mallarını sergilemeye tenezzül ediyordu. En çok köle satardı; ani saldırılarla kapıp kaçırdığı insanları yolda fırsat buldukça satıp defederdi. Köleden başka kürk satardı. Kürk, Kuzey Denizi'nin altındaki bölgelerde oturan halklardan, kuzey İskandinav'daki Laplar ve Finlerden, Rusya'nın kuzeyindeki Ruslardan haraç diye alınırdı. Sonra, kolayca taşınabilen tarım ürünleri gelirdi: bal, bal mumu, donyağı ve deri; dokumalar, tabak çanak ve silah gibi mamul mallar, bir de her ortaçağ tacirinin torbasında bulunan incik boncuk, değerli taşlar ve mücevherler. Bunların karşılığında istif edebilecekleri şeyleri, yani altın, gümüş ve ipek alırlardı.

İskandinav'da bulunan muazzam miktardaki yabancı sikkeye bakılırsa, Kuzeyliler yabancı ülkelerdeki girişimlerinde çok para kazanıyorlardı. Bu paranın ne kadarı zorbalıkla elde ediliyordu, bunu söylemek zor. İngiltere'den fidye olarak gasp edilen

miktarlar ticaretten kazandıklarından çok daha fazla olmalı; öte yandan İslam sikkelerini (Gotland'da bulunan toplam sikkelerin yüzde 40'ı) barışçıl yollardan elde etmiş olmaları, zira Varenjler İslam ülkelerini talan edecek kadar güçlü değillerdi. Ama doğuda elde edilen kârlar da yol boyunca karşılaştıkları Laplar, Finler ve Ruslar gibi halklardan zorla aldıkları malların satışına dayanıyordu. İskandinavlar, rotalar hariç hiçbir şeyi kendileri üretmemişlerdi.¹

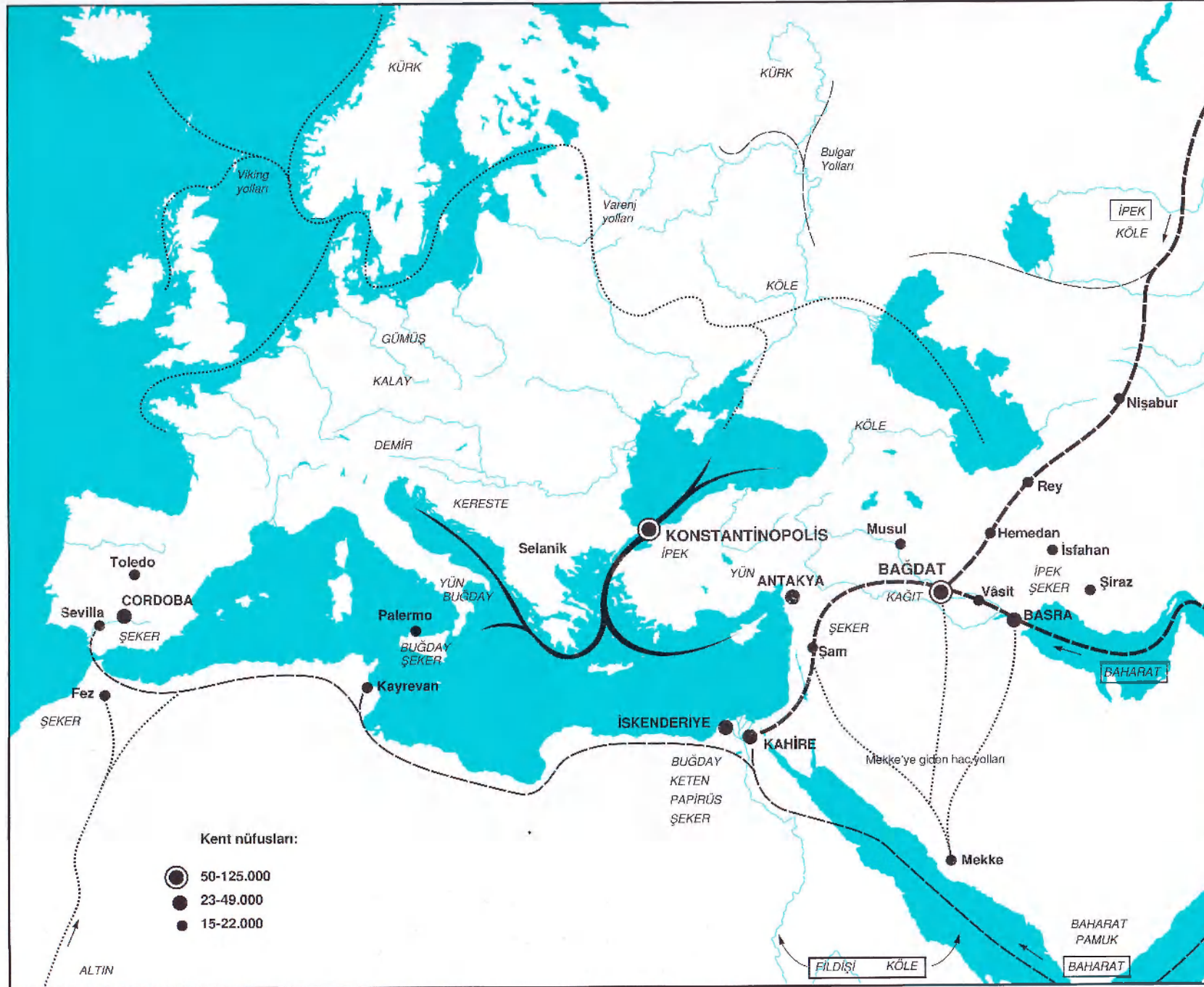
İskandinav'da ticaretin sınırlı oluşu yüzünden kuzeyde ticaret kentleri yoktur. Danimarka yarımadasının kıyıyla birleştiği yerdeki Hedeby ile Stockholm yakınındaki Birka genellikle ticaret kentleri olarak tanımlanır, ama aslında ikisi de olsa birer kasabaydı: Hedeby 24 hektarlık bir arazi üzerindeydi, nüfusu da 2000 civarında olmalıydı; Birka ise bunun yarısı kadardı. Aslında batı Avrupa'nın diğer kısımlarında da öyle övünülecek büyüklükte kentler bulunmuyordu. Aslında batının herhangi bir yerinde bu haritada işaret edilmeye değerlik bir nüfusu barındıran bir yer yoktu. En büyük kent herhalde Venedik'ti; bu lagün kenti Konstantinopolis'le (Bizans 992'da Venedik tacirlerine özel ayrıcalıklar vermişti), ayrıca İskenderiye ile uzun mesafe ticareti yapıyordu (rivayete göre iki girişimci Venedikli 992'de bu kentten Aziz Markus'un naaşını çalmışlardı). Yine de bu dönemde nüfusu 8-9 bini geçmiş olamaz, bu nüfusun büyük çoğunluğu da herhalde lagünden hiç dışarı çıkmamıştı.

Bu manzara hayal kırıklığı uyandırabilir; yine de bir yüzyıl öncesine oranla hatırı sayılır bir ilerleme görülüyor. İtalya'daki küçük kentlerin her birinin nüfusu birkaç bini geçmezdi belki, ama bu rakam, bu kentlerin çoğunun 10. yüzyılın başlarında sahip olduğu nüfusun iki katıdır. Kuzeyde ise, kayıtlara göre, geleceğin kentsel gelişmesinin tohumları atılmıştı bile. Felemenk Kontu Demir Kollu Baldwin 860'larda Brügge ve Ghent'te kaleler inşa etmişti, bu tarihlerde kale surlarının içinde düzenli olarak panayır kuruluyordu. 886'da İngiltere Kralı Alfred, 5. yüzyıldan beri terk edilmiş durumda olan Roma dönemi kenti Londra'yı yeniden iskân etti. 1000'de Londra yeniden krallığın başta gelen kenti olmuştu ve 1018'de yağmacı Danları uzak tutmak için ödenen toprak vergisi olan Danegeld'in yüzde 12'si Londra'dan veriliyordu. Aynı hikâye Fransa ve Almanya'daki kentler için de geçerlidir; yüzyıllarca bu kentler de çürümekte olan kiliselerin çevresindeki birkaç kulübeden ibaretti. Oysa artık toplum hayatı, yerel ölçekte de olsa, canlanıyordu. Karanlık Çağlar sona ermekteydi.

¹ İslam sikkelerinin İskandinav'da girişi 970'lerde birdenbire durdu. Bunun sebebi bozkır göçebelerinin üstünlüğü ele geçirip kervan yolunu kesmesi olabilir; bu durumda güney Rusya'da çizilen rota bu haritanın gösterdiği tarihte ortadan kalkmış olmalıdır. Ama belki de Varenjler gümüş değil ipek alıyorlardı, biz de gümüş ticareti

koşullarının bu dönemde birden değiştiğini biliyoruz. Samani darphanelerine gümüş sağlayan Pamir'deki madenler tükendikçe bu değerli maden Doğu'da küt hale geldi; aynı dönemde, Saksonya'da yeni maden ocaklarının açılmasıyla Avrupa'da bol bulunmaya başlamıştı.

İS 1000'DE KENTLER VE TİCARET YOLLARI

Cordoba'daki Emevî Halifeliği 1000 yılında sapasağlam ayakta idi, ama birden çöktü. Bu haritanın ait olduğu tarihte halifelik Müslüman İspanya'dan pay kapmak için kavga eden yirmi küçük hükümete dönüşmüştü, bir yıl sonra da tamamen ortadan kalktı. Kuzeydeki Hristiyan krallar yine kıpırdamaya başlamıştı, ama şimdilik ortak düşmanlarıyla uğraşmaktansa birbirleriyle savaşmaktan memnundular. Haritada kayda değer tek sınır değişikliği Navarra'nın Leon aleyhine genişlemesidir.¹

Emevîlerin çöküşü ve Fatımîlerin Mısır'a yerleşmesiyle Mağrip kendi kaderine terk edilmişti. Sonuçta Berberi hanedanları ortaya çıktı: Kayrevan'da Fatımîlerin atadığı Zirî hanedanından valiler fiilen bağımsız hale geldi; Kalat'ta Zirî soyundan bir hanedan Hammadi Emirliği'ni kurdu; Fez'de de başta Emevîlerin himaye etmiş olduğu Magrava Emirliği kuruldu. Kuzey Afrika'da günümüzdeki üçlü bölünmenin ilk ortaya çıktığı, ilginç bir görünümdür bu. İslam âleminin öteki ucunda ise Gazneli Mahmud'un orduları batıya doğru ilerlemeyi sürdürüyorlardı, ama o sırada asıl hedefleri doğuda Pencap'tı.

Kuzey Avrupa'da Kral Çatal Sakallı Sveyn, Vikinglerin rüyasını gerçeğe dönüştürmüş, İngiltere'yi fethetmişti (1012). Oğlu Knut bu ödülü elinde tutabilecek kadar başa-

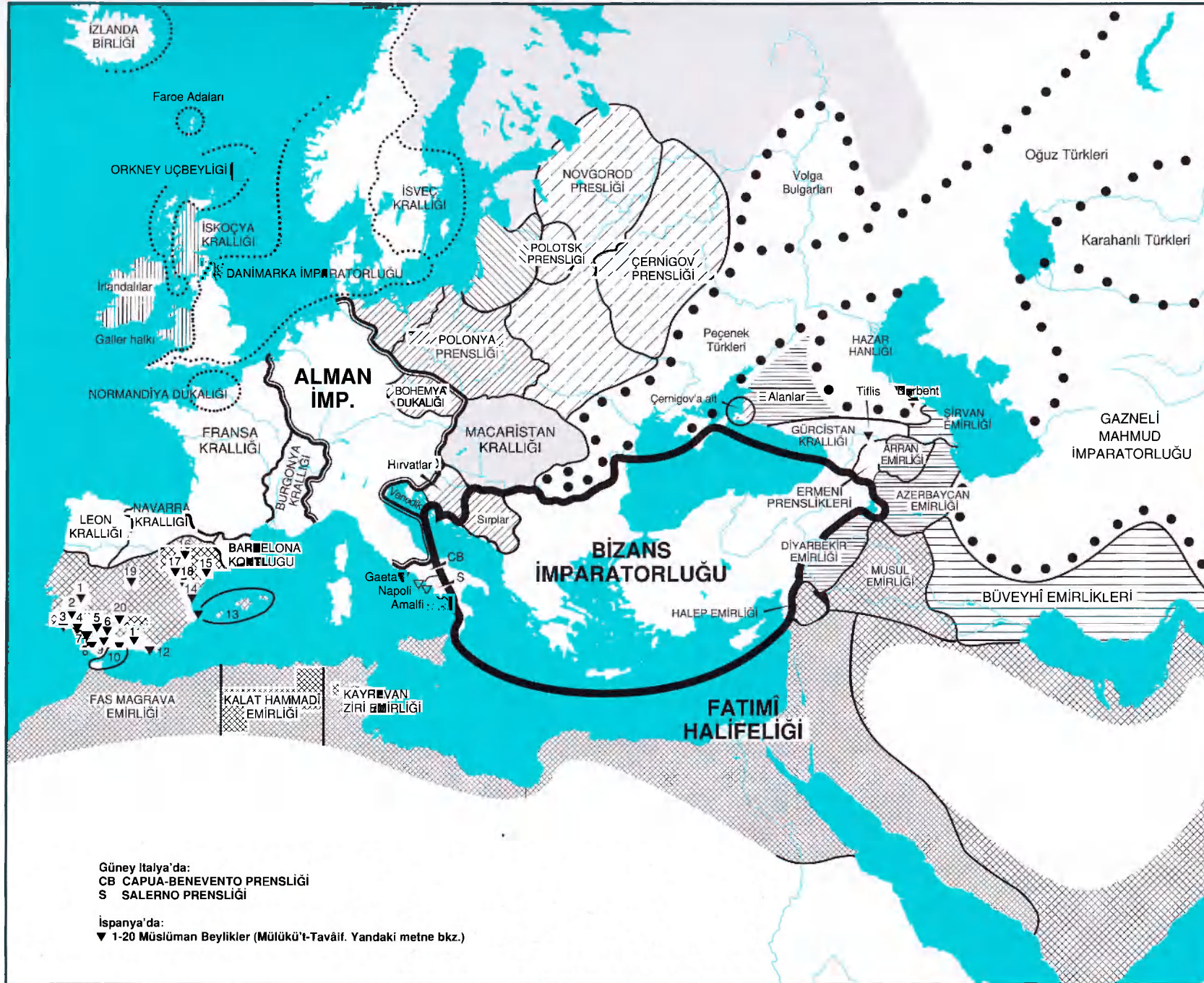
rılı bir devlet adamıydı, üstelik Norveç'e de boyun eğdirmeyi başardı (1028). Britanya Adaları'nın diğer kesimlerinde ise Viking dalgası geri çekilmeyi sürdürüyordu: Orkney uçbeyi Dublin'de başarısız bir darbe girişiminde bulununca (1014) İskoç anakarasındaki *fief*leri elinden alındı. Kısa bir süre sonra İskoçlar güney sınırlarını Tweed'e kadar genişlettiler (1018). Kıta Avrupa'sında en dikkati çeken kişi Polonyalı Cesur Boleslav'dı; dört bir yana saldırarak Lusaty'a'yı Almanlardan (1002), Galiçya'yı da Ruslardan alarak (1018) yeni kurulan Polonya devletine kattı.

Prens Vladimir ölünce (1015) Rusya'da iç savaş patlak verdi, çünkü haddinden çok oğlu vardı ve hepsine bir toprak parçası bırakmıştı. 1030'da bu oğullardan yalnızca üçü kalmıştı; biri ücra Polotsk Prensligi'ni yönetiyordu, diğer ikisi de ülkenin kalan kısmını paylaşarak başkentleri Novgorod ile Çernigov'da hüküm sürdüler. Güneyde, Kafkaslar'da Abazya ile İberya'nın birleşmesiyle Gürcü devleti kurulmuştu (1008).

Bu dönemde Bizans Batı Bulgar İmparatorluğu'nu ortadan kaldırıp (1018) Sırp'ları vasal konumuna indirgedi. Ayrıca Vaspurakan Ermeni Krallığı'nı ilhak etti (1022). Anlaşılan Bizans'ın yaşlı eklemleri rakiplerininkinden çok daha güçlüydü, zira bayağı iyi bir performans göstermişti.

¹ Navarra'nın ele geçirdiği Kastilya Kontluğu Navarra Kralı Sancho'nun oğlu Fernando için krallığa dönüştürüldü. Müslüman İspanya'nın küçük devletleri başkentlerine göre numaralandırılmıştır: 1. Badajoz, 2. Mertola, 3. Santa Maria del Algarbe, 4. Huelva, 5. Sevilla, 6. Carmona, 7. Niebla, 8. Arcos, 9. Moron, 10. Malaga (Septe ve Tanca

Malaga'ya bağlıydı), 11. Granada, 12. Almeira, 13. Denia (Balear Adaları'na da hükmediyordu), 14. Valencia, 15. Tortosa, 16. Zaragosa, 17. Albarracin, 18. Alpuente, 19. Toledo, 20. Cordo

İslam âleminde 11. yüzyıl büyük altüstlüklerle sahne oldu. Her yerde herkes hareket halindeydi: Berberiler Sahra'da, Araplar Kuzey Afrika kıyılarında, en önemlisi de Türkler doğuda. Türkler Batı Türkistan'ın Dokuz Oğuz, kısaca Oğuz kabilelerine mensuptu. Göç ederken iki kola ayrıldılar; biri batıya Rusya'ya doğru, diğeri de güneybatıya, İran'a doğru gitti. Rusya'yı istila eden gruplar Kumanlar diye tanındı ve bozkır bölgesinde kaldıkları için siyasi etkileri sınırlı oldu. İran'a giden dalga ise Yakınoğu'nun büyük kısmına yayıldı. Bu sonuncusu siyasi açıdan önemlidir, çünkü bu dalganın sonucunda ortaçağın geri kalan kısmında bölgeye egemen olacak bir dizi göçebe imparatorluğun ilki olan Selçuklu Sultanlığı ortaya çıktı.¹

Selçukluların sesi ilk kez 11. yüzyılın başında duyuldu; o sırada Aral Gölü'nün kuzeyinde ve doğusunda yaşayan birçok Oğuz klanından biriydiler. Güneye gittiklerinde Gazneli Mahmud'un hizmetine girdiler. Mahmud onlara Merv civarında toprak verdi. Mahmud ölünce Selçuklular kendi başlarına buyruk oldular; Mahmud'un oğlu Mesud onları hizaya getirmeye kalkıştığında öyle bir yenilgiye uğradı ki İran'daki Gazneli İmparatorluğu yıkıldı (1040). Bu başarı diğer Oğuz kabilelerinin Selçuklu bayrağı altında toplanmasına yol açtı. Gazneliler Afganistan'a doğru çekilirken Selçuklular İran ve Irak'ı adım adım ele geçirip 1055'te Bağdat'a geldiler. Kafkaslar'ın Müslüman yarısı 1060'larda Selçukluların eline geçti, 1070'te de kuzey Suriye ve Hicaz. 1070 yılı itibarıyla Selçuklu Sultanı Alp Arslan, Abbasilerin yükselme döneminden beri İslamiyet'in gördüğü en geniş imparatorluğa hükmediyordu.

Arap hareketleri daha küçük çaptaydı ve sahnede yalnızca iki kabile vardı: Beni Süleym ve Beni Hilal. Resmi hikâyeye göre bu iki kabilenin ipleri Fatımilerin elindeydi. 10. yüzyılın sonunda bu iki kabile Arabistan'da baş belası haline gelince Yukarı Mısır'a sürülmüşlerdi. 11. yüzyılın ortasında Fatımiler bu isyankâr kabileleri işe yarar kılmak için batıya, Kayrevan Zirîlerinin üstüne yolladılar; çünkü, söylenen o ki, Zirî emiri artık kendini Fatımî halifesine bağlı görmediğini ve Şii olmadığını -asıl hakaret buydu- ilan etmişti (1049). Bu açıklama doğru olsun olmasın -bu Arap kabilelerin hareketi öylesine büyütmeye yatkındı ki bu kadar kesin bir kontrol altına alınabilmesine inanmak zor oluyor- sonuçta iki kabilenin göçüyle Libya'nın Kyrenaika ve Trablus eyaletlerine Arap nüfus egemen oldu, Zirîler de şaşkına döndü. Muharebe meydanında yenilgiye uğrayan Zirîler kıyıya çekilip eski Fatımî başkenti Mehdiye'ye sığındılar. Kalat'ta, önceleri Hilalî kabilesini buyur etmiş olan Hammadîler de aynı şekilde Kalat'tan Bıca'ya sığındılar.

Bu göç hareketlerinin en çarpıcı olanı, sonuncusuydu. Büyük Sahra'nın derinliklerinde yaşayan Senhace kabilesi, Mağrip'teki Berberi kardeşlerinden farklı bir hamurdan yoğrulmuştu. Gururlu, korkusuz ve yokluklara dayanıklı bu "peçeli" adamlar -bugün-

kü Tuareglerin ataları- İslamiyeti yeni kabul etmişlerdi. Sahil'de bir yerde, nehir üstündeki bir adada bir "ribat" kurdular. Bu ribata bağlı olanlara el-Murabitûn dendi (Batı'da Almoravid diye tanındılar). Murabitlar yiğit askerlerdi. 1056'da Atlas Dağları'nın güneyindeki Sicilmese vahasını ele geçirdiler, 1060'ta Merakeş'te bir ordugâh kurarak burayı akınlarını başlattıkları üs olarak kullandılar. Sonraki on yıl boyunca bütün Fas'ı ele geçirip Marakeş'i başkent yaptılar.

Hristiyan âleminde bu yıllar Norman yıllarıydı. Normandiya'da Vikingler ile Frankların karışımı, olağanüstü sert insanların ortaya çıkmasına sebep olmuştu; savaş alanlarında cesur, para işlerinde inatçıydı Normanlar. Tarihte iz bırakan ilk Normanlar Tanc-red d'Hauteville adlı bir Norman soylusunun on oğluydu. Evde yapabilecekleri fazla bir şey yoktu, bu yüzden İtalya'ya gittiler. İtalya'da Lombardlar ile Bizanslılar arasındaki hiç bitmeyen sürtüşmeler, girişimci paralı askerlere servet yapma imkânı sunuyordu. 1040'ta en büyük oğul bu iki devlet arasında hiç kimsenin sahip çıkmadığı topraklardaki Melfi şatosunu ele geçirdi; yirmi yıl sonra altıncı oğul Robert Guiscard ("Kurnaz Robert") İtalya'daki Bizans eyaletini yavaş yavaş yutmaya başladı. 1071'e gelindiğinde Robert, daha sonra Apulia Dukalığı denecek olan bütün bölgeyi zaptetmiş bulunuyordu. Sicilya'da da bir üs ele geçirerek Lombardların Salerno Prensligi'ni sıkıştırmaya başladı. Gaeta ile Capua Prensligi ise bu arada başka bir Norman maceracının pençesine düşmüştü.

Normandiya Dükü Piç William da ünlü olmuştu. William'a miras olarak İngiltere tahtı üstünde bir hak iddiası kalmıştı. Knut ölüp Dan imparatorluğu dağıldığında bu miras işe yaradı, William İngiltere üstünde hak iddia etti. Ne var ki İngilizler kendi baronlarından birini, Harold Godwinson'u tercih ettiler (1066). İngilizlere pabuç bırakmayan William güçlü bir ordu toplayıp Manş Denizi'ni geçti. Hastings muharebesinde, Vikingler gibi piyade savaşan İngilizler, Fransızlar gibi at üstünde savaşan Normanlar tarafından kesin bir yenilgiye uğratıldı. Harold öldü, eski düzen yıkıldı. Ama bu muharebe sadece başlangıçtı. Yirmi yıl boyunca William (artık Piç değil "Fatih William") İngiltere'yi Avrupa krallıkları listesinin en sonundan en başına geçirdi. İşte ulusal, laik devletin tohumu bu 1066 efsanesiyle atılmıştır.²

Rusya bu dönemde ilginç bir gerileme yaşadı. Ağabeyi Çernigov prensi ölünce Polotsk hariç bütün Rusya'nın hükümdarı olan Novgorod Prensi Yaroslav, babasının izinden giderek her oğluna ayrı bir prenslik bırakmıştı (1054). Prensliklerin bir sıralaması vardı, Kiev Büyük Prensligi hepsinden daha önemliydi ve en azından kâğıt üzerinde diğerlerini bir ölçüde kontrol ediyordu. Tuhaflık "dikey" değil "yatay" olan veraset sistemindeydi: Prens A öldüğünde yerine küçük kardeşi B geçiyordu, boşalan B prensliği de Prens C'ye geçiyordu vb. Kuyruğun sonunda bir sonraki kuşağın prensleri vardı. ►

¹ William İngiltere'de hükümdardı, ama Fransa'da sadece bir fief sahibiydi, dolayısıyla haritada Normandiya bir İngiliz mülkü olarak gösteriliyor. Sınır çizgisindeki çift noktalar, doğrudan doğruya bir mülk değil, bir fief olduğuna ve İngiltere kralının bu fief için Fransa kralına biat etmesi gerektiğine işaret ediyor.

² Bu, feodalizmin dilidir. Bu sistem Charles Martel'in getirdiği toprak karşılığı şövalyelik hizmeti düşüncesinden ortaya çıkmıştır. Bu kavram sayesinde, kolay olmasa da, hiçbir geliri olmayan bir devletin işlemesi mümkün oluyor-

du. İşin hilesi şuydu: Feodal sistemdeki şövalyelerin verel lorda karşı hizmet yükümlülüğü vardı, bu lord ise krala karşı kendi yükümlülüklerini yerine getirirken bazı koşullar ileri sürebilirdi.

Haritada dikkat etmeniz gereken başka bir nokta var: Müslüman İspanya hâlâ Arap olarak gölgelendirilmiş, çünkü buradaki Zaragoza emirleri gibi küçük hükümdarların bir kısmı hâlâ Arap, çoğu da Berberi kökenli.

► Kastilyalı Fernando da ardından bölünmüş bir ülke bırakanlardandı; onun elde ettiği Leon ve Kastilya krallıkları öldüğünde üçe bölünmüştü (üçüncüsü olan Galiçya Krallığı Leon topraklarından kesilerek oluşturulmuştu). Bu bölünmenin, Hristiyanların bizzat Fernando'nun Atlas Okyanusu kıyılarında bazı ilerlemeler kaydederek başlattığı karşı taarruza hiç de yararı dokunmamıştı. Bu arada Müslümanlar on emirliğe bölünmüştü (1030'da yirmi emirlik vardı). Akdeniz'de Pisa önemli bir deniz gücü olarak ortaya çıkmaktaydı. Sardinya'yı Denia Emiri'nin pençesine düşmekten kurtarınca 1050'de papa ile imparator, adayı Pisa'nın korumasına verdiler. Almanya'da bir iki dikkate değer değişiklik olmuştu: Lusatya'nın yeniden alınması (1031) ve Burgonya'nın kazanılması (1032).

Bizans bu dönemde son kez ilerleme kaydetti: 1032'de Edessa'yı [Urfa], 1045'te Ermenistan'ın başkenti Ani'yi ilhak etti. Derken işler değişti. Yukarıda gördüğümüz gibi Güney İtalya'yı 1060'larda Normanlar ele geçirdi; aynı sırada Ermenistan Türklerin saldırısına uğradı. Alp Arslan bu ülkeyi ele geçirmeye niyetli değildi anlaşılan; amacı Fatimilerle karşılaşmadan önce cenahını korumaktı. Bizans İtalya'yı gözden çıkarabilirdi,

ama Ermenistan'ı savunmak zorundaydı, çünkü bu ülke imparatorluğun yüreği olan Anadolu'ya açılan kapıydı.

Bizans İmparatoru Romanos bu işi çok ciddiye aldı. Ana imparatorluk ordusunu toplayarak doğu eyaletlerinde ilerlemeye başladı. Haber Suriye'ye ulaştığında Alp Arslan haberleşme ağının kopmasından ürkererek Ermenistan'a döndü. İki ordu Van Gölü kenarındaki Malazgirt'te karşılaştı. Türkler olağan taktiklerini kullandılar: Atlı okçuları her Bizans saldırısında geri çekiliyor, kovalayanlar yavaşladığında aniden dönüp ok yağdırıyorlardı. Durmadan kayıp veren, sinirli ve yorgun Bizans ordusu dağılmaya başladı. Bu orduda tam disiplin altına alınamayacak kadar çok paralı asker vardı. Bunlardan bazıları Türktü ve soydaşlarına sığınmışlardı, diğerleri ise, bir Norman birliği dahil, çatışmaya nedense girmemişlerdi. Kalan birlikler mücadele etmeye çalıştı, birbirleriyle temaslarını kaybettiler ve eninde sonunda kendilerini üstün Türk güçleri tarafından kuşatılmış buldular. O gece imparator sultanın çadırına getirildiğinde, Konstantinopolis'ten yola çıkan ordudan geriye bir şey kalmamıştı.

İS 1092

Malazgirt muharebesi hiç kuşkusuz tarihin en belirleyici muharebelerinden biridir. Salt askeri açıdan bir o kadar ezici bir yenilgi olan Adrianapolis'in doğurduğu sonuçlar fazla önemli olmamıştı, oysa Malazgirt Bizans'ın topraklarının yarısına mal oldu. Anadolu eyaletlerinin hepsi Türklerin eline geçti; geri kalanlar Boğaz sayesinde kurtuldu.

Alp Arslan bu zaferin devamını getirmek için bizzat uğraşmadı, doğuya döndü; Karahanlılarla başı dertteydi. Buna rağmen Anadolu'nun fethi hızlı oldu: Türk klanları sürüleriyle Orta Anadolu yaylasına yayılarak köylüleri bu topraklardan sürdüler. Gücünü bu göçebelerden alan Selçuklu İmparatorluğu diğer yönlere doğru da aynı hızla genişledi. 1092'de Suriye ile Filistin (kıyı kentleri hariç; Fatimiler deniz güçleri sayesinde buraları elde tutabildiler), Arabistan'ın çoğu kesimi, Maveraünnehir'in çoğu kesimi ve batı ucu hariç Kafkaslar Selçukluların elindeydi.¹

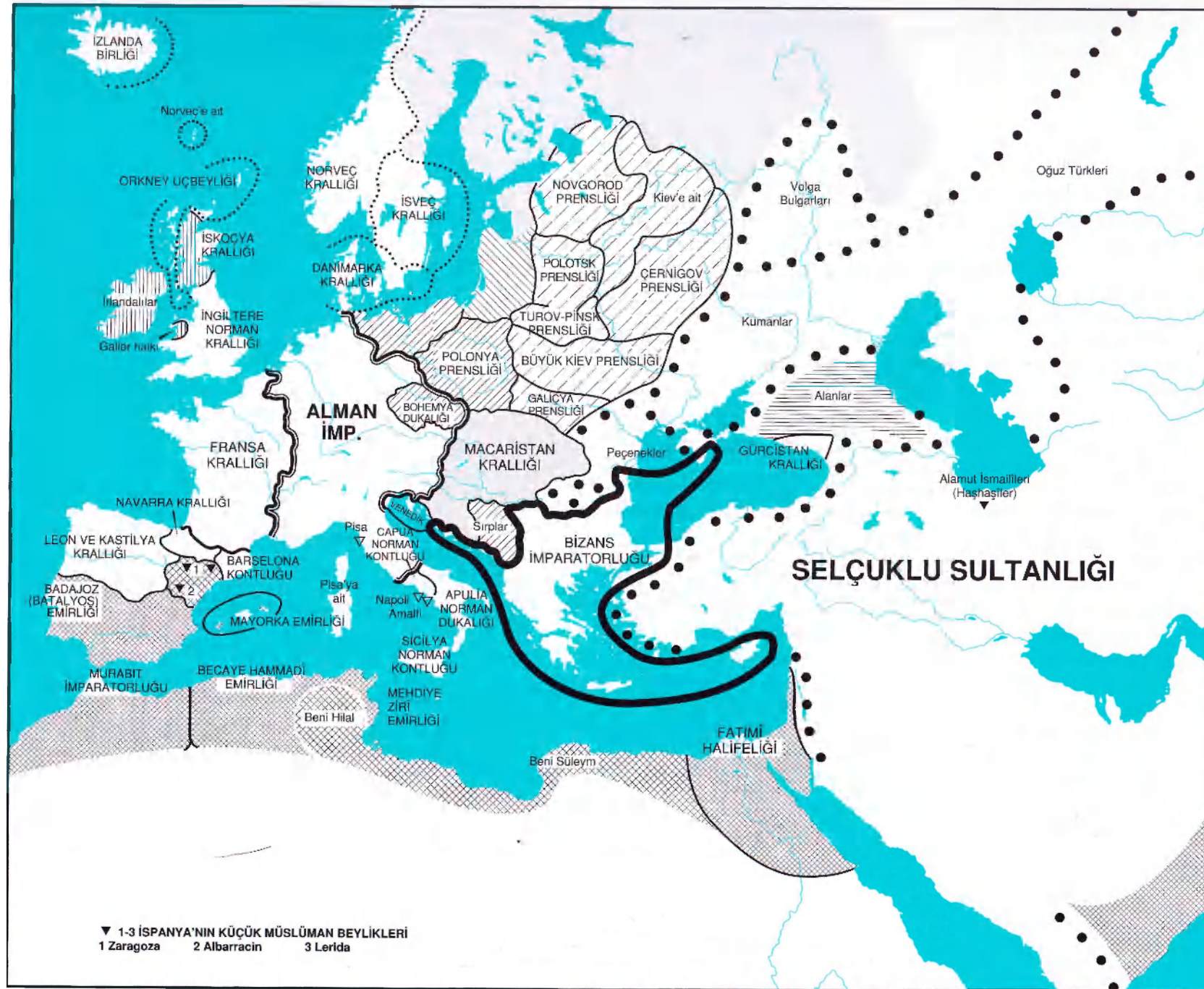
Bizans'ın Asya topraklarının fethi, İslamiyet için büyük bir zaferdi. Hristiyan âlemi bu zaferle aşık atamazdı, ama Akdeniz'in diğer ucunda 1085'te Toledo'yu [Tuleytula] zaptederek önemli bir zaferi kayıtlara geçirdiler. İspanya'daki Hristiyanlar artık kendilerini toplamaya başlamışlardı. Aragon Navarra'yı, daha da önemlisi, Leon Kralı VI. Alfonso Kastilya ile Galiçya'yı ele geçirdiğinde (1072-5) buradaki krallıkların sayısı al-

tıdan üçe indi. Müslümanlar ise tersine, kendilerine güvenlerini yitiriyorlardı. Artık Hristiyanlarla baş edemeyeceklerini düşünerek Murabıtları yardıma çağırdılar. Bu, kuzunun kurttan yardım dilenmesine benziyordu: 1090-92 arasında Murabıtlar İspanya'daki emirliklerin çoğunu yuttular. 1092'de hâlâ ayakta olan beş emirlikten Badajoz [Batalyos] üç yıl sonra dize geldi. Askeri açıdan ilaç iyi gelmişti: Murabıtların gelişi sınırlara bir kuşak boyu sürecek bir istikrar sağladı.

Hristiyanlar Orta Akdeniz'de de ilerleme kaydettiler; d'Hauteville kardeşlerden Roger Sicilya'nın fethini tamamladı (1091; Malta teslim koşullarına dahil edilmişti). Böylece güney İtalya'da Norman hegemonyası tamamlanıyordu; bu bölgenin üstbeyi Apulia düküydü. Daha küçük çapta değişiklikler de oldu: Sardinya *fief* inin sahibi Pisa güçlenmiş, Korsika'yı da alması için papa tarafından teşvik edilmişti (1077). Fatih William ölünce Normandiya Dukalığı ile İngiltere Norman Krallığı ayrıldı (1087); dolayısıyla Fransa'nın *fief* i olan bu dukalık haritadan siliniyor. Fatih'in oğlu William Rufus 1092'de Cumbria'yı ilhak edince İngiliz-İskoç sınırı da son şeklini aldı. Macarlar 1091'de Hırvatistan'ı ele geçirdi. Aynı yıllarda Kumanlar Rusları Taman yarımadasındaki mevzilerini terk etmeye zorladılar ve Peçenekleri neredeyse tamamen ortadan kaldırdılar.

¹ Selçuklu İmparatorluğu'nun sınırları içinde, ama Selçuklu denetiminin dışında Alamut kalesi vardı. 1090'da Şiiilerin bir kolu olan Haşhaşiler [Haşhaşin] Alamut'ta üslenmişlerdi. Haşhaşiler siyasi teknikleri sayesinde sayılarıyla orantılı olmayan bir nüfusa sahip olmuşlardı. Kullandıkları haşhaş onlara sözde cenneti "gösteriyor," müritler bu dünyayı, dolayısıyla eylemlerinin kişisel sonuçlarını umursamıyorlardı.

[Haşhaşiler batıda "Haşhaşin" kelimesinin bozulmuş şekli olan "assassin" adıyla tanınırlar ve bu kelime birçok Batı dilinde zamanla "suikastçı" anlamını kazandı. -ç. n.]

Papa II. Urbanus'un 1095'te kabul ettiği elçiler arasında, zor durumdaki Bizans'ın Türklere karşı savaşmak üzere gönüllü asker toplamak için yardım talep eden elçileri de vardı. Papa düşündü, daha iyisini yapmaya karar verdi. Doğu Hristiyanlığı sarsıntıda olabiliyordu, ama Batı yükseliyordu. Müslümanlar Sardinya ve Sicilya'dan atılmış, İspanya'da savunma konumuna geçmişlerdi. Papanın himayesinde toplanacak bir ordunun Doğu'yu kurtaramaması için sebep yoktu, hatta Kutsal Topraklar'a kadar gidilebilir, Kudüs bile kurtarılabilirdi. O yılın sonlarına doğru, titizlikle hazırlanmış, ama yine de duygu yüklü bir törenle Papa Urbanus Haçlı Seferi çağrısını yaptı.

Haçlı Seferi Bizans'ın istediği sınırlı yardımın çok ötesinde, bambaşka bir fikirdi. Papanın yaptığı çağrı, Latin Hristiyanlığının Müslümanları Anadolu, Suriye ve Filistin'den çıkarmak için bütün gücünü kullanmasına yönelikti. Gezgin vaizler papanın mesajını Fransa ve Almanya'nın köylerine iletiler; ne savaş tecrübesi, ne de silahı olan insanlar coşup yola çıktılar. 1096 yazında bu heyecanlı yığınlar Konstantinopolis'e ulaştı; işe koyulmak için sabırsızlanıyorlardı. İlk yenmeleri gereken düşman Rüm Selçuklu Sultanıydı (Rüm, yani Asya'daki Roma, yani Anadolu); sultan, dirliğini bağımsız bir krallığa çevirmeyi başarmış girişimci bir beydi. O da savaşmakta tereddüt etmeyince iki taraf Bizans-Türk sınırında karşılaştı. Muharebe katliama dönüştü. Haçlı Seferi'ne girişmiş 20.000 zavallının hepsi o günün sonunda ya ölmüş ya da köle pazarını boylamıştı. Türklerin neredeyse burnu bile kanamamıştı.

Ama bu Haçlıların sonu olmadı. Papanın çağrısı bazı daha sert yürekleri de harekete geçirmiş, daha kararlı hazırlıklar yapılmaya başlanmıştı. Doğuya yönelenlerin arasında artık İspanyol savaşlarında pişmiş bir Toulouse'lu Raymond, Fatih William'ın oğlu Normandiyalı Robert, Lorraine'li Godfrey ve Blois'lı Stephen de vardı. Hepsisi yanlarında maiyetlerinden oluşan küçük birer ordu getirmişti. Konstantinopolis'te onlara Robert Guiscard'ın en büyük oğlu, daha birkaç yıl önce Balkanlar'da Bizanslılarla çarpışan Bohemond katıldı. Epeyce sinirli geçen tartışmalardan sonra İmparator Aleksios ile batılı baronlar bir sefer planı üzerinde anlaştılar.

Küçük bir Bizans gücünün desteğiyle Haçlılar 1097 baharında Asya yakasına geçtiler. Dosdoğru Rüm Sultanlığı'nın başkenti İznik'e [Nikaea] gidip kenti kuşattılar. Sultan o sırada Haçlı hareketini gülünç diye niteleyip doğu sınırına gitmişti; derhal geri döndü, ama kuşatma ordusunun dikkatle düzenlenmiş saflarını aşmayı başaramadı. İstemeye istemeye geri çekildi, ama eğer Hristiyanlar Anadolu içlerine girecek olurlarsa intikam alacağına da söz verdi.

İznik düşünce Haçlılar derhal yola çıktılar. İki tümen halinde yürüyorlardı, Bohemond başı çekiyor, Toulouse'lu Raymond geriden geliyordu. Bohemond Eskişehir'e

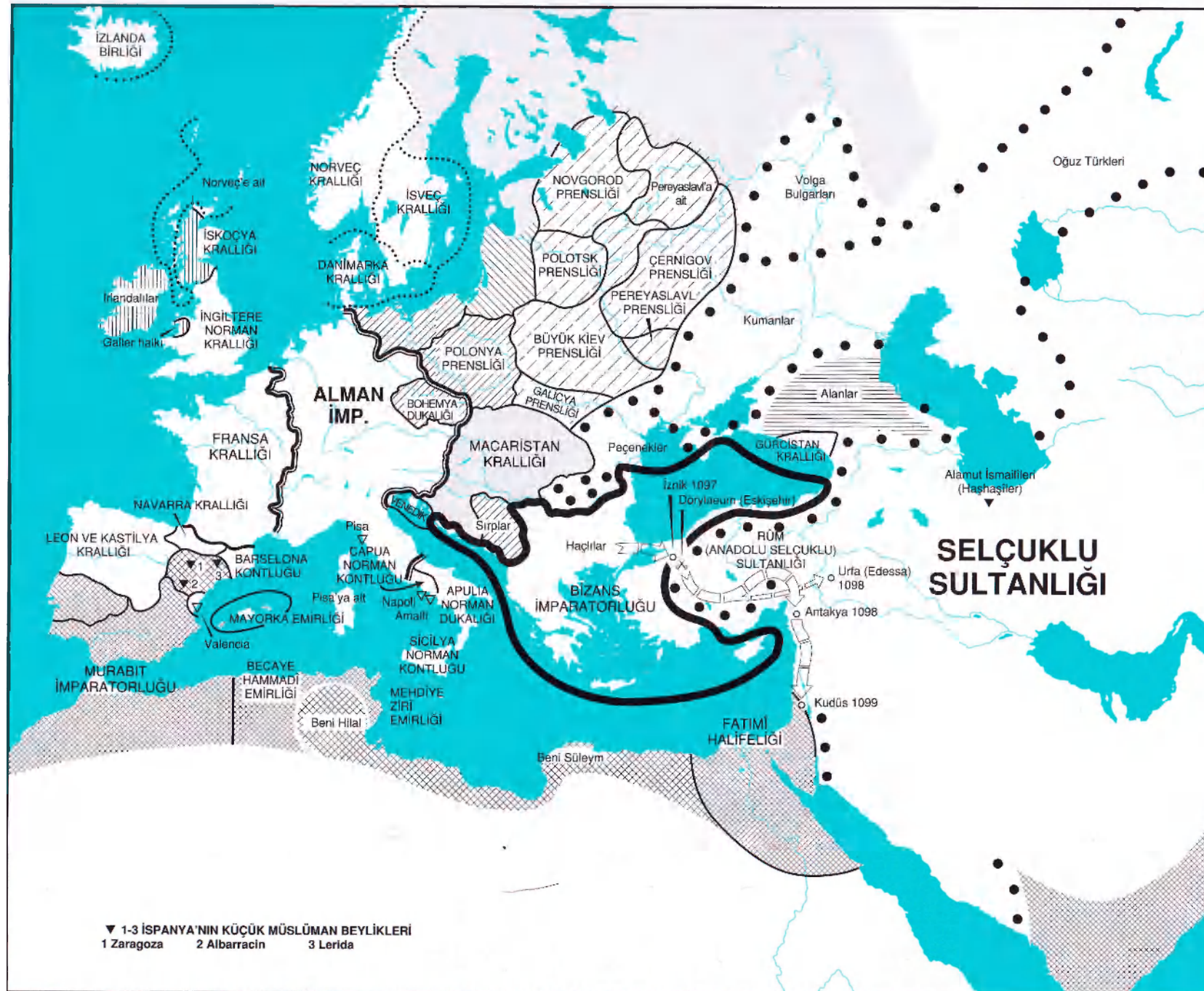
[Dorylaeum] vardı, tam kamp kurmak üzereydi ki Selçuklu ordusu bütün gücüyle saldırdı, şaşkına dönen Haçlı birliklerini kuşatıp yağmur gibi ok yağdırmaya başladılar. Bohemond şövalyelerine atlarından inip atlarını kampın ortasına okların erişemediği bir yere koymalarını emretti. Karşı saldırıya geçmeyecekler, sadece savunmada kalıp bekleyeceklerdi. Güneş gökyüzünde yükseldi; umutlar sönüyor, ama saflar direniyordu. Derken Raymond'un tümeni görüldü ve bu kez Türkler şaşırdı. Hristiyan ordusunun tümünü kuşattıklarını sanmışlardı, oysa sadece yarısıyla savaştıkları ortadaydı. Oklarını fazla cömertçe harcadıklarını, atlarını da yorduklarını anladılar. Bohemond'un adamları Haçlı saflarının önündeki zırhlı şövalyelere katılırken Türkler meydanı terk etmediler, ama bu arada doğudaki tepelere, yani kaçış yollarına şöyle bir göz attılar. Oradan da üçüncü bir Hristiyan ordusunun yaklaştığını görünce Raymond'un ordusunun bir kısmı muharebe meydanına özellikle bu yoldan gelmişti- dağılıp kaçmaya başladılar. Haçlılar onları kolaylıkla kovaladı, Selçuklu ordugâhı talan edildi; günün sonunda Haçlılar ünlü bir zafer kazanmışlardı.

Eskişehir'den sonra Haçlılar direnişle karşılaşmadan Anadolu'yu aştılar, Toros Dağları'ndan Kilikya'ya, oradan da Antakya kapılarına ulaştılar. Ekimde kenti kuşattılar; kent 18 ay dayanacak, hatta zaman zaman kuşatma ordusunu zorlayacaktı. Eğer Musul, Halep ve Şam emirleri birlikte hareket edebilseydi, hızla zayıflamakta olan Hristiyan ordusunu ezebilirlerdi, ama asla ortak bir plan hazırlayamadılar. Hristiyanlar ihtiyaçları olan zaferi kıl payı kazandılar. Bohemond adamlarını tam vaktinde aklettiği bir hileyle kente soktu; Antakya artık Hristiyanların elinde güvende olduğuna göre, Haçlılar Kudüs'e doğru yola çıkabilirlerdi. Haziran 1099'da oraya vardılar.

Haçlı ordusu üç yıldır savaşıyordu; daha fazla dayanamazdı. Eğer Kudüs'ü alacaksa, hemen saldırmalıydı. Önce Kudüs surlarına saldırdılar, başaramayınca bir ay uğraşıp hareketli kuleler inşa ettiler. Sonra bu kuleleri surların önüne sürüklediler. 14 Temmuzda Toulouse'lu Raymond kulesini güneybatıdaki surlara yanaştırdı, ertesi gün Lorraine'li Godfrey'in kulesi kuzey tarafına yerleştirildi. Başaran Godfrey'in adamları oldu. Tatar yaylarıyla atılan oklar surları savunanlara göz açtırmadı, bu arada mühendisler kule ile sur arasında bir köprü kurdular. Öğle üzeri iki şövalye liderliğinde Lorraineliler surlara ayak bastı. Sonra iki taraftaki kapı kulelerine kadar çarpışarak ilerlediler. Kapı kulelerinin ele geçirilmesiyle kentin kaderi belli oldu. Kapılar ardına kadar açıldı, Haçlılar içeri girdi; Müslümanların yapabileceği tek şey kalmıştı; hepsi tek tek teslim olma koşulu ileri sürdüler. Birkaçının teklifi kabul edildi, ama onlara verilen sözler bile yerine getirilmedi. Bayram eden muzaffer Haçlıların Kudüs'e diktikleri bayrak kanla lekelenmişti.¹

¹ Kudüs'ü savunan Fatimilerdi; Selçukluların dikkati Antakya'ya yoğunlaşmışken kente yeniden girmişlerdi. Bizans böylece Batı Anadolu'yu ve kıyıların çoğunu yeniden ele geçirip elinde tuttu. Bir diğer kayda değer olay Edessa'ya [Urfa] bir Haçlı gücünün yerleşmesiydi. Haritadaki diğer değişiklikler, Valencia'nın maceracı asker El Cid tarafından

ele geçirilmesi (1094; sekiz yıl sonra Murabıtlar kenti geri aldılar) ve Normanların Orkney ile Man adalarına üstbeyliklerini kabul ettirmeleriydi (1098; Faroe Adaları daha önce, 1035'te boyun eğmişti).

Birinci Haçlı Seferi büyük bir başarıydı; ama sonuçta Yakındoğu, küçücük devletlerle dolmuştu. Hem bu başarı, hem de her yeri kaplayan devletçikler Selçuklu otoritesinin gerilemekte olduğunu gösterir, bu üçü bir araya gelince de haritayı okumak iyice zorlaşıyor. Selçuklularla başlayalım: Şimdi üç ayrı Selçuklu sultanlığı var, biri Rûm'da (Anadolu'da), biri merkez eyaletlerde, biri de doğuda. Üç sultanlık da olağan Türk işaretiyle, yani içi siyah küçük yuvarlaklarla çizilmiş bir çerçeveyle gösteriliyor. Her birinin hükümet merkezinde (yani Konya, Hemedan ve Merv) bayraklı ve daire içine alınmış siyah yuvarlaklar var. Diğer bayraklı (ama dairesi olmayan) yuvarlaklar merkezi denetimden uzaklaşmış eyalet yönetimlerini gösteriyor. Bu çözülme en çok imparatorluğun batısında belirgin. Örneğin Rûm'da Sivas Danişmend Beyliği, Haçlıları önemli bir yenilgiye uğratan ilk Müslüman lider, Selçuklu sultanına denkti. Hemedan Sultanlığı çok daha güçlüydü, çünkü buradaki sultan asi dirlik sahiplerini birbirine düşürmekte çok başarılıydı. Ayrıca hiç öne çıkmıyor, hatta batı sınırlarında hiç görünmüyordu. Selçuklu sultanlarının en başarılısı, en azından bu aşamada, Merv'deki Sultan Sancar'dı. Bütün doğu eyaletleri ona boyun eğmişti; daha uzakta, Türkistan ve Afganistan'daki beyler de boyun eğeceklerini bildiriyorlardı. Ama Sancar topraklarından geçen Türk kabilelerini denetleyemiyordu. Başta Selçuklu İmparatorluğu'nu doğurmuş olan bu göç hareketi, bölgeyi durmadan yeniden biçimlendiriyor, mevcut yerel hükümetleri bazen güçlendiriyor, bazen çökertiyordu.¹

Hemedan Sultanı denge oyununu sürdürürken Haçlılar Levant kıyılarını baştan aşağı fethettiler (1153'e kadar düşmeyen Askalan hariç) ve bu topraklarda başkenti Kudüs

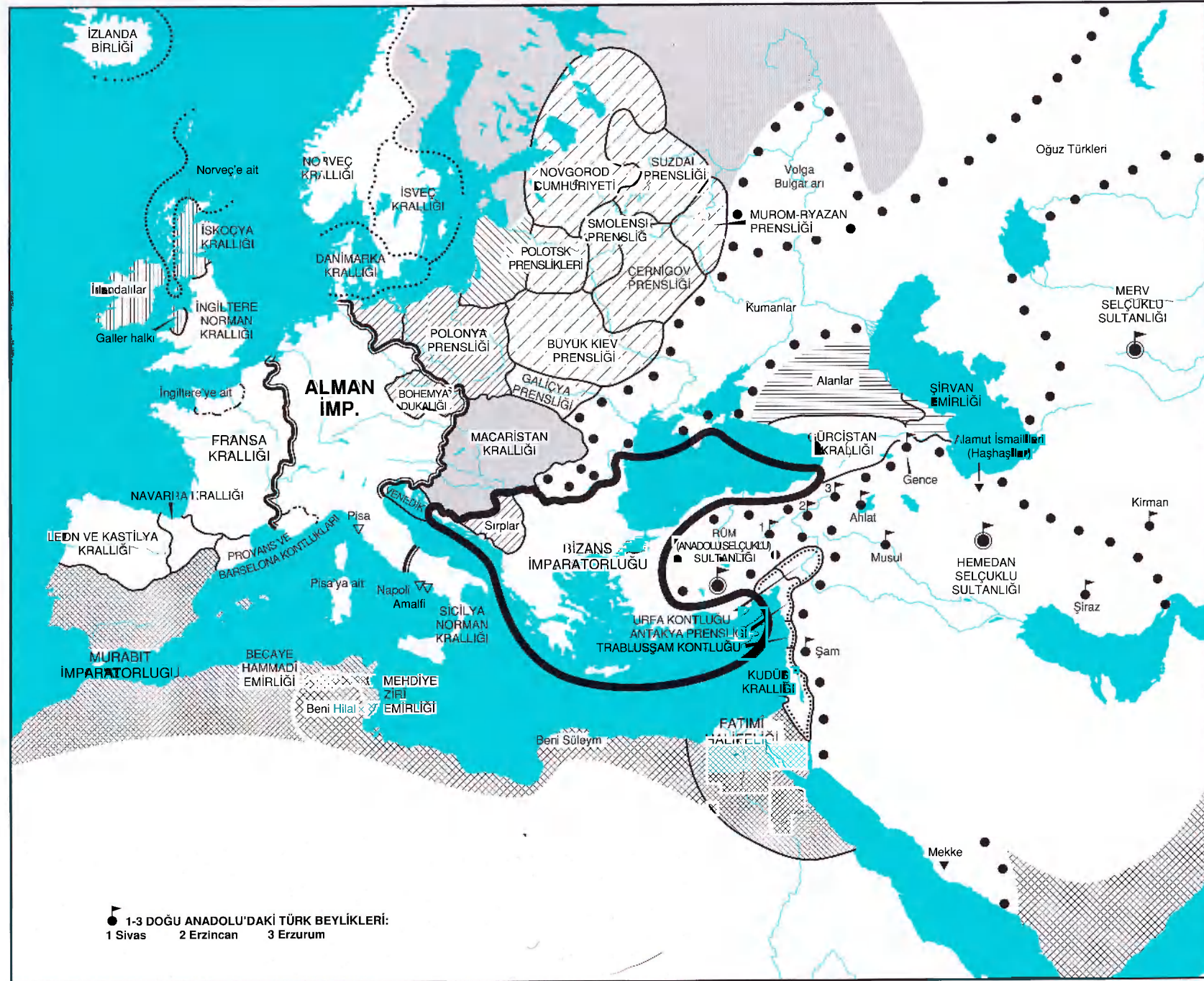
olan mütevazı ölçekte bir krallık ile bu krallığa bağlı üç mini devlet kurdular: Antakya Prenslığı, Urfa Kontluğu ve Trablus Kontluğu. Selçukluların zayıflaması Gürcülerin yeniden güçlenmesine yol açtı; 1121'de eski başkentleri Tiflis'i geri alıp Gürcülerin yaşadığı toprakların çoğunu kurtardılar.

Sicilyalı Roger güney İtalya'daki Norman fetihlerini pekiştirdi. 1127'de kuzeninin ölümüyle Apulia Dukalığı'nı ele geçirdi, üç yıl sonra kral unvanını aldı. Başkenti Palermo'daki sarayı, siyahi hizmetkârları, Müslüman muhafızları, haremi, zevk ü sefa âlemleri dilden dile dolaşılıyor, Hristiyanlar kıskançlıktan ölüyordu. Normandiya eyaleti ise dükü tarafından Birinci Haçlı Seferi için para toplamak üzere rehin verilmiş, dük geri döndüğünde gerekli parayı temin edemeyince bölge rehinciye, yani kardeş İngiltere kralına geçmişti (1106).

İspanya'da Murabıtlar Müslüman kesimdeki fetihlerini tamamlamışlar (1110-15) ama sonra Zaragoza'yı Navarra'ya kaptırmışlardı (1118). Barselona ile Provence birleşmişti (1112). Polonya Pomeranyalıları boyun eğdirdi (1102-24); Kumanlar Peçeneklerden geri kalanı da silip süpürdü. Rusya'da da kayda değer birçok değişiklik vardı. Ülkenin kuzeydoğusunda, nüfusun diğer yerlerden daha hızla arttığı bölgede Suzdal Prenslığı ortaya çıktı. Novgorod ise 1126'dan sonra artık bir prenslik değil bir cumhuriyetti; bu tarihte kent kurucuları prensin adayını kabul etmeyip kendi belediye reislerini seçmeye başladılar. Novgorod'da hâlâ prensler vardı, ama görevleri kenti yönetmek değil korumaktı. Diğer yerlerde ise prenslik babadan oğula kalıtsal yolla geçmeye başladı. Yatay veraset prensliklerin içinde yürürlükteydi, aralarında değil.²

¹ Bu yerel hükümetleri -haritadaki bayraklı yuvarlaklar- adlandırmak karmaşık bir iştir. Bazılarının başında Selçuklu beyleri vardı ve sultan diye adlandırılıyorlardı. Bazıları Türk olup Selçuklu soyundan olmayan beylerin yönetimindeydi. Bazıları ise henüz çocuk yaştaki Selçuklu şehzadelerinin atabeyi olan Türk soylularının elindeydi. Tabii ki, atabeylerin korumaları altındaki şehzadeleri sağ tutmaktaki başarısızlıkları, çok geçmeden Selçuklu hanedanının doğurganlığına galebe çaldı ve atabeyler de beyler gibi kalıtsal dirlik sahiplerine dönüştüler; artık kimse onları yerinden kıpırdatamadı.

² Cumhuriyet terimi demokrasinin varlığını göstermez; ortaçağ cumhuriyetleri her zaman için oligarşiler tarafından yönetilirdi ve anayasaları da oligarşik düzeni korumaya yönelikti. Novgorod örneğinde, belediye reisini seçen meclisin 300 üyesinin her biri önemli bir toprak sahibi aileyi temsil ediyordu. Kentin nasıl yönetileceği konusunda başka herhangi bir kimsenin söz hakkı yoktu.

Selçuklu Sultanlığı'nın yerine kurulan devletlerin en güçlü görüneni Merv Sultanlığı'ydı, ama ilk çöken o olmuştu. Maverünnehir'de Karahitay Moğollarına yenilen Sultan Sancar Ceyhun Irmağı'nın güneyine çekildi (1141).¹ On iki yıl sonra, Sancar'ın elinde kalan son topraklar da yeni gelen Oğuz kabilelerinin başkaldırısı sonunda yok oldu. Bu sonuç hanedanın kuruluşunun aynada yansımaysa adeta, ama diğer iki Selçuklu sultanlığının işi bitmiş değildi. Hemedan sultanı dört bir yanda toprak yitirmişti: Batıda Musul Zengî atabeyleri güçlü bir devlet kurmuş, güneyde Abbasi halifeleri dini meseleler dışındaki güçlerini de göstermiş, kuzeyde yerel Şirvan ve Mâzenderân beyleri bağımsızlıklarını yeniden elde etmişlerdi. Yine de, güçlü atabeyi sayesinde Hemedan sultanı önemli bir hükümdar olarak ayakta idi. Aynı şey Rûm sultanı için de söylenebilirdi; Bizans ve Zengiler onu durdurmaya kalkışmasalar, Anadolu'da Türklerin elindeki toprakları birleştirebilirdi.

Haçlı devletleri Selçuklu sultanlarına ne olduğunu umursamıyordu. Onlar için sorun teşkil eden Zengiler, yani Musul Atabeyi ve onun yerine geçen oğlu Nureddin'di. Zengiler Urfa'yı zaptederek Müslüman karşı taarruzunu başlattılar (1143). Hristiyanlar zavallı bir İkinci Haçlı Seferi'yle karşılık verdiler (1147-48). Nureddin bu fırtınayı kolaylıkla atlattı; çok geçmeden Şam'ı ilhak ederek (1154) Müslüman Suriye'yi birleştirmeyi başardı. Derken mücadele, sonu gelen Fatımî halifeliğinin titremeleriyle sarsılmakta olan, zenginlikten semirmiş Mısır'a aktarıldı. Her iki taraf da bu ülkenin öneminin bilincindeydi; Mısır'ın kaynakları Haç ile Hilal'in Levant'taki mücadelesinin sonucunu belirleyebilirdi, ama Hristiyanlar Nureddin'in Mısır'ı ele geçirmesini engelleyemediler (1169).

Hristiyanların Levant'ta başı dertteydi, ama İspanya'da üstünlüğü ele geçirmişlerdi. Navarra'nın Aragon'dan kopması (1134) Aragon ile Barselona'nın birleşmesiyle dengelenmişti (1137); on yıl sonra Aragon kralı aşağı Ebro boyunca uzanan toprakları temizleyebildi (1148-9). Atlas Okyanusu kıyısında, bir yüz yıl önce basit bir kontluk olarak ortaya çıkan Portekiz 1139'da krallık olduğunu ilan etti; Lizbon'un zaptıyla da güney sınırlarını epeyce genişletti (1147). Orta kesimlerde Leon ile Kastilya'nın bölün-

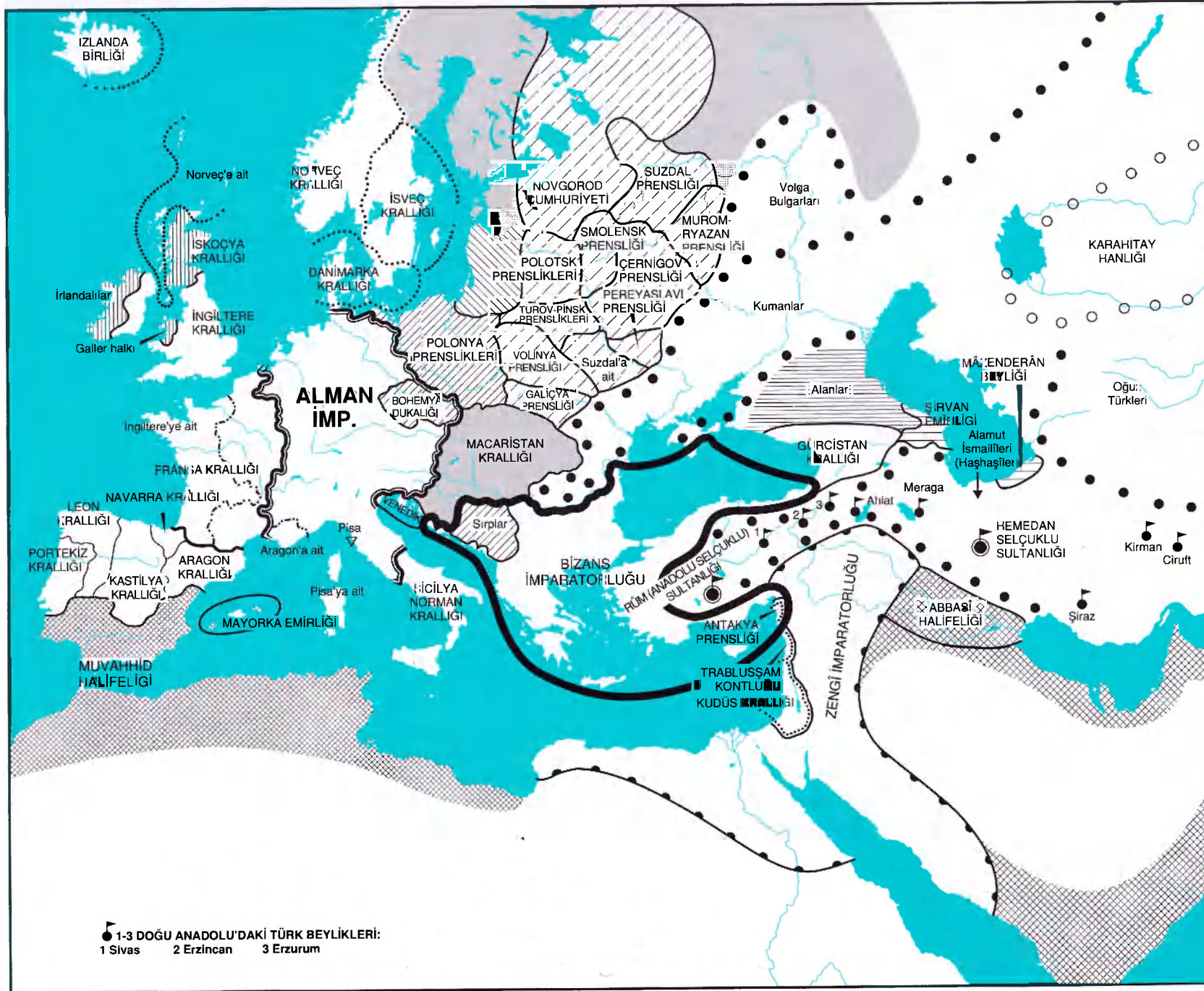
mesi (1157) ve Muvahhidlerin gelişi yüzünden fazla ilerleme kaydedilmemişti. Muvahhidler birçok yönden Fatımilere benzeyen Şiilerdi. 1140'larda Fas'ta Murabitların yerine geçip 1152-60'ta Mağrip ve Trablus'un tümünü fethettiler ve 1150-72'de İspanya'daki Müslüman topraklarını ele geçirdiler.

İkinci Haçlı Seferi Kutsal Topraklar açısından bir fiyaskoydu, ama başka yerlerde yararlı sonuçlar getirmişti. İngiliz filosu Lizbon'da durup Portekiz'in kenti ele geçirmesine yardım etmiş, dolayısıyla önemli bir başarıya ortak olmuştu. Kuzey Almanları ve Danlar Haçlı olarak yükümlülüklerini yurtlarına yakın topraklarda yerine getirme iznini almışlardı; Elbe-Oren bölgesinde pagan Slavlara saldırımlarına Haçlı Seferi statüsü tanınmış, belki de bu yüzden başarıyla sonuçlanmıştı (1147-68).

İngiltere bu dönemde tuhaf bir imparatorluğa sahip oldu. Fatih William hanedanının son üyesi de ölünce taht Anjou Dükü Henri Plantagenet'e geçti (1154); Anjou toprakları Normandiya'nın hemen güneyindeydi. İki yıl önce Henri Akitanya Düşesi Eleanor ile evlenmişti; Eleanor'un toprakları Anjou ile İspanya sınırı arasındaki bölgenin tümünü kapsıyordu. Sonuç olarak, İngiltere tahtına oturduğunda Henri'nin toprakları Manş Denizi'nden Pireneler'e kadar uzanmaktaydı. Böylece Avrupa'nın en zengin hükümdarı olmuştu; İngiliz tahtının gelirlerini bir yana bırakalım, Henri'nin Fransa'da sahip olduğu topraklar, Fransa kralınınkinden daha büyüktü. Henri İrlanda'nın istilasına da onay vererek mülklerini genişletti; istila yanlıcı bir biçimde kolay başlamıştı.

Sürekli değişmekte olan Rus prensliklerinin durumu, Suzdal'ın güçlerinin Kiev'i ele geçirmesiyle (1169) yepyeni bir görünüm kazandı. Vladimir Büyük Prensi (Suzdal'ın başkenti Vladimir'di) unvanını, artık Suzdal hükümdarı kullanıyordu. Bizans, Adriyatik kıyılarının kontrolünü yeniden ele geçirip Sırplar ve Bosnalılara da üstbeyliğini kabul ettirerek Balkanlar'a hâkim oldu. Antakya Prensligi de Bizans'a biat etti (öyle gerekiyordu, çünkü Antakya Bizans'ın Malazgirt öncesi topraklarına dahildi). Almanya'da Friedrich Barbarossa imparatorluğun çökmekte olan kurumlarına yeniden can verebilmek için kahramanca mücadele vermekteydi. Bohemya dükü kral konumuna yükseltildi. Polonya dağıldı.

¹ Karahitaylar Budistti; Karahanlılar döneminde Orta Asya'da çok büyük ilerlemeler kaydetmiş olan İslamiyet geri çekilme dönemine girmişti.

Nureddin Mısır'ı fethettikten sonra da Musul'da ikamet etti. Mısır'ı onun adına bir Kürt komutanı olan Selahaddin yönetiyordu. Bu bir hataydı, çünkü boynuz kulağı geçmişti; Nureddin ölür ölmez Selahaddin sultanlığı ele geçirdi (1174). Yönetiminin ve kurduğu Eyyubî hanedanının başarısı Hattin zaferiyle (1187) pekişti; böylece Müslümanların Levant'taki Latinlere karşı taarruzu muzaffer bir sonuca erdi. Kudüs Krallığı'nın ordusu hemen hemen tamamen yok edildi, krallık artık Sûr [Tyre] limanından ibaretti.

Papa Levant'taki Hristiyanların durumunu düzeltmek için derhal Üçüncü Haçlı Seferi çağrısı yaptı. Bu kez çağrısına krallar cevap verdi: 1190'da Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa ile İngiltere ve Fransa kralları Kutsal Topraklar'a doğru yola koyuldular. Friedrich Anadolu'dan geçerek Rûm Sultanlığı'nın başkenti Konya'yı aldı, ama sonra düşüp öldü. Dolayısıyla Almanya'nın sefere katkısı sona erdi. İngiltere Kralı Richard denizden geldi, yolda Bizanslılardan Kıbrıs'ı (1190), Selahaddin'den de Akkâ ile Levant kıyılarının işe yarar bir kısmını aldı (1191). Ama ordusu iç kesimlere girecek kadar güçlü değildi, bu yüzden Kudüs Müslümanların elinde kaldı. Sırf görünüşü kurtarmak için Haçlı Seferi'ne katılmış olan Fransa Kralı Philippe pek bir şey yapmadı, ayıp olmasın diye bir süre kaldıktan sonra evine döndü. Selahaddin'in üzülmesine gerek yoktu, yeni Akkâ Krallığı imparatorluğuna fazla leke sürmüyordu.

Üçüncü Haçlı Seferi'nin sonuçları hayal kırıcıydı, bu yüzden de dördüncüsü Levant'ın anahtarı olan Mısır'a denizden saldırı planlarıyla başladı. Böylece Hristiyanlar denizlere egemen olmalarının yararını göreceklerdi. Venedik özellikle yardıma hevesliydi. Belki de Bizans'la mevcut ilişkilerinden dolayı Haçlı hareketinin yarattığı fırsatlardan yararlanmakta gecikmişti; dördüncü sefer aradaki açığı kapatmak için iyi bir fırsattı.

Haçlılar 1204'te Venedik'te toplandılar. Ancak Levant'a götürülmelerinin karşılığı olarak anlaşılan paranın ancak yarısını getirmişlerdi. Venedik'in önerisi, Adriyatik kıyısında, uzun süredir ele geçirmek istediği, bir süre önce Macarların Bizans'tan aldığı Zara'nın kendisine verilmesiydi. İstek kabul edildi, ama bir sorun daha çıktı: Bir mülteci Bizans prensi Konstantinopolis tahtına çıkma karşılığında her şeyiyle seferi destekleyeceğini söylüyordu. Haçlı liderleri, kimi gönülsüzce kimi de Venedik gibi hiç tereddüt etmeden, bu isteği onayladılar. Türklere karşı kullanılacak silahlar, bir Bizans imparatorunun yerine diğerinin oturtulması için kullanıldı.

Bizans, Çardak'ta [Myriokephalon] Anadolu Selçuklularına fena halde yenildiğinden beri (1176) gitgide zayıflıyordu. Çevre eyaletlerinden birçoğunu yitirmişti: Macarlar Hırvatistan ile Dalmaçya'yı, Ermeniler Kilikya'yı almış, Sırp'lar ve Bulgarlar bağım-

sızlıklarını ilan etmişlerdi.¹ Hazine tamtakırdı. Yeni imparatorun söz verdiği ödemeleri yapamayacağı çok geçmeden belli oldu. Çok kızan Haçlılar Konstantinopolis'i yağmaladılar, aralarından birini imparatorluk tahtına oturtular ve bu Latin imparatorun adına uzanabildikleri her yere el koymaya başladılar. Bu, Avrupa'daki eyaletler demekti. Bu arada, kendi hesaplarına hareket eden Venedikliler Girit ile diğer adaları, deniz filosu rotalarına yarayacak üsleri ve kaleleri zaptettiler. Latinlerin eline geçmeyen beş taşra hükümeti kalmıştı: İznik ve Trabzon "imparatorluk"ları, Epir ve Rodos despotlukları ve Mora'daki Monemvasia kalesi (1248'e kadar direndi).

İlkin kendisinin de kabul edeceği gibi, Fransa Kralı Philippe Üçüncü Haçlı Seferi'ni İngiltere Kralı Richard'ı gafil avlamak üzere terk etmişti; Philippe'e göre Richard'ın elindeki Fransız *fief*'leri çok fazlaydı. Talih Philippe'ten yanaydı. Richard Almanya'dan geçerken esir düştü; alçak imparator VI. Heinrich'in istediği 100.000 sterlin fidyeyi bulup özgürlüğüne kavuşması 15 ayını aldı. Bu arada Philippe hatırı sayılır bir ilerleme kaydetmişti. Ama Richard çok geçmeden yitirdiklerini yeniden ele geçirdi; ancak İngiltere tacı Richard'ın renksiz kardeşi John'a geçtiğinde talih yine Philippe'in yüzüne güldü. Normandiya'nın anahtarı Richard'ın yaptırdığı. Seine Irmağı'na bakan görkemli Gaillard şatosuydu; Philippe bu şatoyu 1203-4'te aldı, sonra Normandiya'yı, en sonunda da Loire Irmağı'nın kuzeyindeki bütün İngiliz mülklerini. Evet, Üçüncü Haçlı Seferi'nin cesur şövalyesi Aslan Yürekli Richard'ın başarılarını anlatan şarkılar ünlüdür, ama tarih, sebatı sayesinde Fransa'yı Avrupa'nın lider devleti konumuna getiren Philippe Augustus'u hatırlar.

Fransa'nın yıldızı parlarken Almanya'nın ki sönyordu. Alman monarşisinin seçime tahta oturması bir zaafı, papalıkla kavgalar ise bir başka zaaf (bir sonraki sayfada okuyacağız). Ama asıl sorun imparatorluğun fazla büyük, fazla çokdilli olmasıydı. İmparatorluğun gücü ile iddiası arasındaki uçurum Legnano muharebe meydanında çırılçıplak ortaya çıktı; aslında oldukça iyi bir imparator olan Friedrich Barbarossa Lombard Birliği güçlerine yenildi (1176). İtalya açısından bakılırsa, imparatorluk sadece kâğıt üstünde kalmıştı. Ama bizim için çok açık olan bu durum, o çağda yaşayanların gözünde çok farklıydı. Barbarossa'nın oğlu VI. Heinrich Sicilya Krallığı'nın vârisiyle evlendi, onun oğluna da hem imparatorluk miras kaldı, hem de krallık. Çok etkileyici bir bileşim doğrusu.²

Baltık'ta İkinci Kuzey Haçlı Seferi'ne çıkıldı. İsveçliler Finlandiya'da bir köprübaşı elde ettiler; Alman kökenli Kılıç Kardeşliği Tarikatı Livonya'da kuruldu. Baltık'ın zaten sakin olan güney kıyılarında, çeşitli Alman ve Polonya baronları Danlara biat etti.

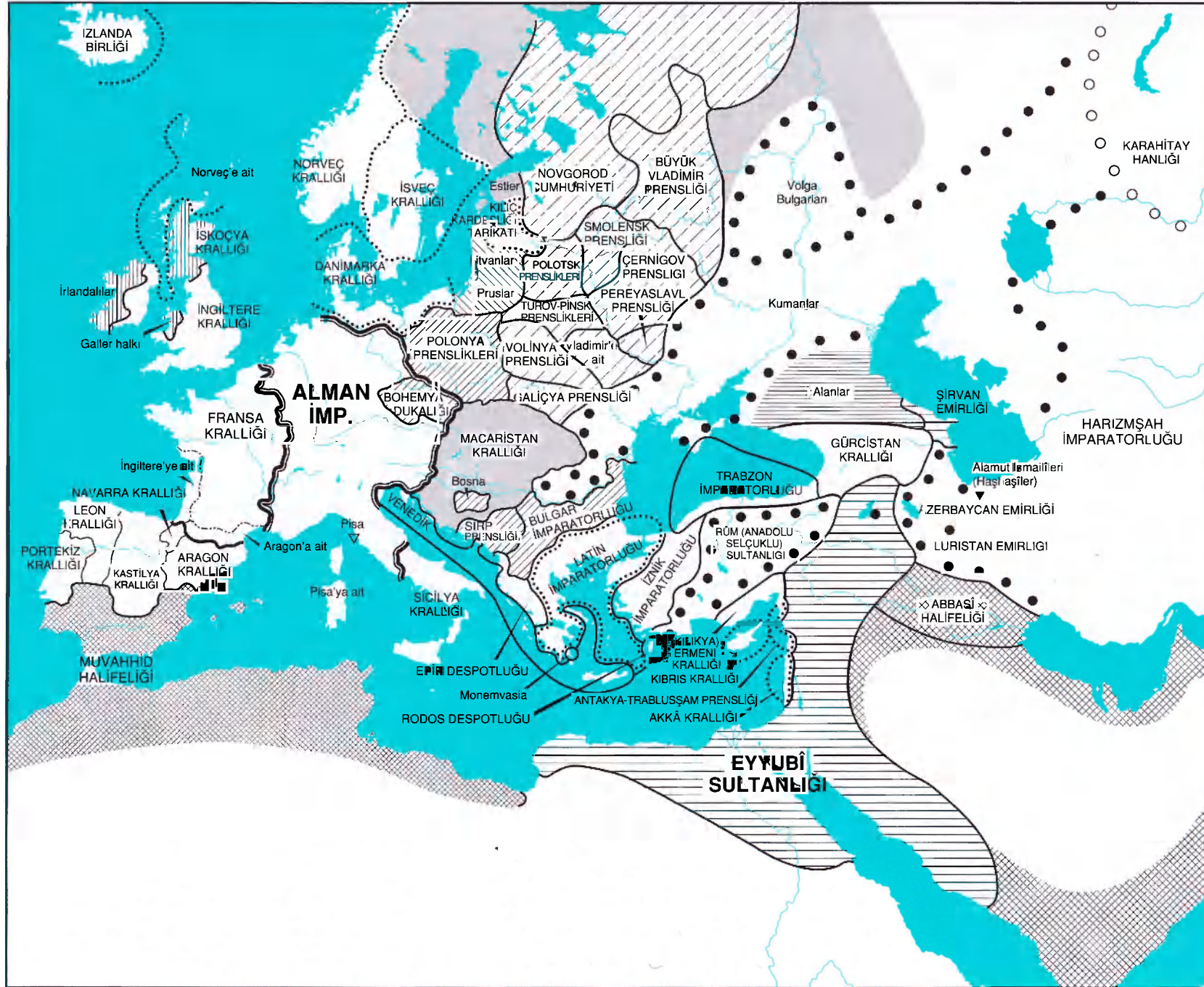
¹ Ermeniler Kilikya'ya Bizans'ın 10. yüzyılda bölgeyi yeniden ele geçirmesinden sonra gelmişlerdi. Bölgede onlara bol yer vardı, çünkü Müslüman nüfus ya kaçmış ya da kovulmuştu, Bizans'ın da Hristiyan nüfusu güçlendirecek bu harekete itirazı yoktu. Malazgirt sonrası bölgedeki Bizans yönetimi çokünce Ermeniler önce Türklere boyun eğdi, sonra Birinci Haçlı Seferi'nin şafağında kendi başlarına rol oynamak üzere sahneye çıktılar.

² VI. Heinrich, oğlunu Sicilya tahtına oturtmak için çıktığı seferin parasını Aslan Yürekli Richard'ın fidyesiyle ödemişti, hatta bu fide Alman İmparatorluğu'nun nakit sorunlarını kısa bir süre için de olsa çözmüştü.

İmparatorluğun kötü durumda olmasının anlamlı bir ölçüsü de batının ondalık vergi ve yükümlülüklerle işleyen feodal sistemden, nakitle çalışan para ekonomisine geçmekte olduğu bir dönemde, imparatorluk maliyesinin bu fırsatı kullan-

mamasıydı. Hatta Alman tahtının gelirleri yükselmek şöyle dursun, azalıyordu, nitekim bir sonraki yüzyıl sıfırlanmıştı. Tersine, Philippe Augustus Fransız monarşisinin vergi tabanını o kadar iyi ayarlamıştı ki Fransa'daki İngiliz *fief*'lerine saldırdığında gelirleri iki katına çıktı. Saltanatının sonunda gelirleri üç katına çıkmıştı.

Dikkate değer başka noktalar da var. Kuzeydoğu Rusya'da Vladimir Novgorod'un kürk ticareti karakollarına el uzatmaya başlamıştı. İspanya'da, Hristiyanlar Muvahhidler karşısında Los Navos de Tolosa'da büyük bir zafer kazandılar (1212). Aragon Provence'ı yitirdi, ama Fransa'nın güneyinde bazı *fief*'ler kazandı. Anadolu'da Rûm Selçukluları bütün iç kesimleri kontrol ediyorlardı, güneybatıda da kıyıya ulaşmışlardı. Harizm Şahı İran'daki kargaşaya son verdi, hatta Karahitayları Maveraünnehir'den çıkarmayı başardı.

Karolenj İmparatorluğu'nun hızla çöküşü barbar başarılarının kalıcı olmadığını gösteren bir dersti. Alman imparatorları dersi kaçırmadılar: Aynı şey kendi imparatorluklarının başına gelmesin diye Alman kilisesinden yönetici ödünç aldılar. Ortaçağ kralıklarının standart uygulamasıydı bu, ama Alman imparatorları bir adım daha attılar: Din adamları artık sadece bürokrat olarak değil baron olarak da iş görüyorlardı. İmparator II. Otto 981'de ordusuyla İtalya'ya gittiğinde, birliklerinin yüzde 70'ini kilise mensubu vasalların sağladığı askerler oluştuyordu. Kilise ve devlet tek vücut olmuştu.

İkinci adım papalık makamını yenilemek, bundan da yarar sağlamaktı. Bir dizi Alman papa çürümekte olan makama yeniden hayat verdi (1047-57), buna karşılık da papalık imparatorun konumunu açıkça destekledi. Ne yazık ki, imparatorla papanın ortaklığı fazla uzun sürmedi. İmparatorluk, bütün ulusları kapsamayı ne kadar arzularsa arzulasın, Almanlar tarafından Almanlar için yönetilen bir devlet olmaktan öteye gidemedi. Kilise ise, uluslar üstü bir örgüt olarak zaten herhangi bir laik otoriteye bağlanamazdı.

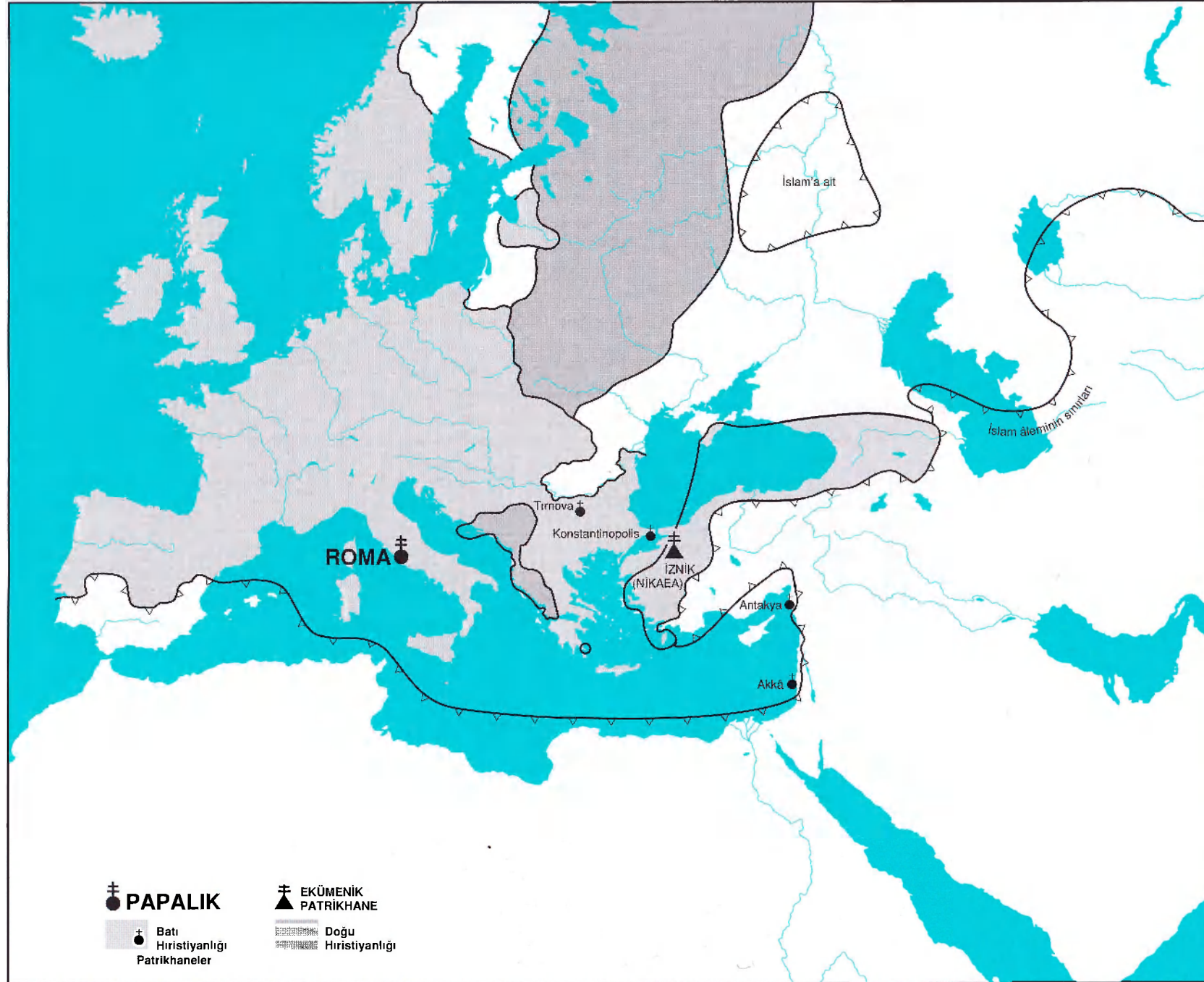
Papalığın özgürlük yolundaki ilk adımı, papanın seçilmesini kardinaller kurulunun sorumluluğuna veren bir kararname oldu (1059). Güya bu önlem, Roma'daki halkın seçime müdahale etmesini engellemek için alınmıştı, ama yeni kurallar imparatorun söz hakkını da ortadan kaldırıyordu. Kararnamenin mimarı olan Toscana Piskoposu Hildebrandt'a kimse ses çıkartmadı, çünkü o sıradaki imparator henüz çocuktı, naibi de güçsüzdü. Hildebrandt bu başarıyı elde edince, daha cesur bir adım daha attı: Kilise devlet kontrolünden kurtulmakla kalmayacak, devleti kontrol edecekti. Hildebrandt papa olunca (1073'te VII. Gregorius adıyla) kilisenin resmi konumu bu oldu. Bir süre için bu çözüm işledi. Ortaçağ tarihinde herkesin aklında kalan bir resim, İmparator IV. Heinrich'in (Hohenstaufen) Canossa'da, bir tövbekar giysisi içinde karlarda Papa'nın kendisini bağışlamasını beklemesidir. Ama Heinrich bağışlanır bağışlanmaz, kendisini bu derece küçük düşüren Almanya'daki ayaklanmayı şiddetle bastırdı. Sonra papanın zorbalığını lanetledi, Roma'ya yürüdü ve papalık tahtına kendi istediği yeni bir papayı oturttu (1084). Hildebrandt'ın Salerno'da yapayalnız ölmesi ("Adaleti sevdim, hakkaniyetsizlikten nefret ettim, işte bu yüzden sürgünde ölüyorum") Canossa'daki resme gereken karşılığı veriyordu.

İşte böylece o ünlü ihtilaf başladı. Genel olarak dünya işleri konusunda, özel olarak da piskoposların atanması konusunda nihai söz hakkı kimin olacaktı, papanın mı,

imparatorun mu? İmparatorlar haklarından vazgeçemezlerdi, çünkü Almanya'da piskoposlar imparatorluğun temel direklerini oluşturmaktaydı. Hildebrandt'ın kuramıyla başları dönen papalar ise piskoposların din dışı yükümlülükleri konusunda bile hiçbir taviz vermeye yanaşmıyorlardı. Kavga bütün Hristiyanlık âlemini sarstı. İmparatorlar ikide bir İtalya'ya yürüyüp Aziz Petrus'un tahtına kendi adaylarını oturtuyordu. İmparatorlar çıkıp gittiği anda da Romalılar bu papaları alaşağı ediyorlardı. Papaların düşman imparatorlara karşı çıkarttığı rakip imparatorlar bu "karşı-papa"lar kadar bile dayanmıyor, karışıklığı daha da artırmaktan başka bir işe yaramıyorlardı. Kanunsuzluğun kol gezmesinden ürken taraflar sonunda bir uzlaşmaya vardılar: Piskoposların atanmasında hem imparator, hem de papa söz sahibi olacaktı (1122). Ama ihtilaf aslında çok daha derinlerdeydi. Papalar kilisenin önderi, kendi başlarına birer hükümdar ve (genellikle) birer İtalyan olduğundan, din dışı, emperyal ve yarımada yabancı bir güce, refleks olarak karşı çıkıyorlardı. İmparatorluğun çatırdayan yapısını iyice sarsma fırsatını pek azı tepirdi. Üstelik imparatorluğun gitgide zayıflaması bu işi daha cazip kılıyordu. Basit askeri açıdan bakıldığında imparatorluk Lombardiya'nın kontrolünü kaybetmekteydi, Alpler'in kuzeyinde bile otorite sağlamakta güçlük çekiyordu. Böyle sersemlemiş bir rakiple savaşmak papalığın itibarını artırabilirdi.

Aslına bakılırsa 13. yüzyılın başında papalığın durumu çok iyiydi. Latin Kilisesi Baltık'ta paganlara, İspanya'da kâfirlere ve Bizans'ta *skbizma* taraftarlarına karşı galip gelmekteydi. Dördüncü Haçlı Seferi'ni kutsamak biraz zordu doğrusu, ama Papa Innocentus bunu da becermişti. Sonuçta, Birinci Haçlı Seferi'nde Antakya ve Kudüs'te kurulan Latin devletlerinin yanı sıra artık Konstantinopolis'te de bir Latin patrik vardı. Bulgarlar kendi patriklerine kavuşma karşılığında batı kilisesine bağlanmayı kabul etmişlerdi; Kilikya Ermenileri de öyle. Denebilir ki Haçlı Seferleri, önceleri imparatorların elde etmek istediği Hristiyan âleminin liderliğinin papalara ait olduğunu doğrulamıştı.

Bazı aşırı güven işaretleri yok değildi. Toulouse kontu sapkınlarla papanın istediği kadar canla başla mücadele etmeyince III. Innocentus bu işi doğru dürüst yerine getirmesi için yine Haçlı Seferi çağrısı yapmıştı (1208). Albigens Seferi (*skbizma* cıların kalerlerinden biri olan Albi yöresinden alıyordu adını) sapkınları yok etti gerçekten, ama o kadar övgüye değer olmayan sonuçlar da getirdi. Papa kana susamış köpekleri serbest bırakabileceğini göstermişti, ama onları kontrol etmeyi beceremediği de açıktı.

İS 1212'DE KENTLER VE TİCARET YOLLARI

11. yüzyılda Felemenk dokumacıları hem çok pahalı olmayan, hem de evde dokunanlara göre çok üstün bir yün kumaş üretmeye başladılar. Kumaş önce Felemenk'te sonra da diğer ülkelerde çok tutuldu. Tezgâhlar öyle hızlı çalışıyordu ki yerel koyun sürüsü sahipleri yün talebini karşılayamaz oldu. Dokumacılar yeni yün kaynakları arayıp İngiltere'yi buldular; bu ülkenin kaliteli yünleri zaten ünlüydü, üreticileri de talebi karşılamak üzere çiftliklerini yeniden düzenlemeye istekliydiler, hem de bu işi becerecek kadar akıllı. 1212'de İngiltere başlıca yün üreticisi, Felemenk de gerçekten uluslararası bir imalat merkezi olmuştu. Felemenk kumaşları kuzeyde olduğu gibi İtalya'da da iyi satılıyordu.

Dokumacılık kentleri hızla gelişti. En büyük üretici olan Ghent ile ana antrepo olan Brügge, yörenin yeni ortaya çıkan siyasi merkezleri olan Londra ve Paris'e rakip hale geldi. Dokuma endüstrisi yalnızca İngiltere ve Felemenk'e değil, genel olarak Avrupa'ya da fayda sağlıyordu. Doğuyla ticaret yapan Cenevizler, Pisalılar ve Venedikliler Felemenk yünülerinin çok beğenildiğini ve çok kârlı olduğunu fark ettiler; yünümler bu kentlerin zenginleşmesinde önemli bir unsur oldu.

Bu İtalyan kentleri ve yarımada'nın iç kesimlerindeki komşuları, Felemenk'in uyanışıyla kıyaslanabilir bir ekonomik mucize yaşamışlardı. Oysa 1000 yılında gözardı edilecek kadar önemsizdiler. Hiçbirinin nüfusu 5000'i aşmıyordu. Kıyı kentleri sürekli Müslüman korsan korkusuyla yaşıyordu, iç kesimlerdekilerin ise adı sanı belirsizdi. Ama iki yüzyıl sonra bir düzine belli başlı kentin arasına girmişlerdi; hatta Milano ile Venedik batı Avrupa'nın en büyük iki kenti haline gelmişti. Bu dönemde kentleşme olgusu yarımada'nın bütün kuzey yarısını kapsar, dolayısıyla tek tek kentlerin gelişiminde rol oynayan özel etmenlere çok büyük önem atfetmek mümkün değildir. Bu hızlı gelişime kaynak sağlayan nüfus patlaması öylesine güçlüydü ki ihtiyaç olsun olmasın insanları kentlere akıtmıştı.

İtalyanlar bu fazladan adale gücünü önce karasularını denetim altına almakta kullandılar; 11. yüzyılda kendi kıyılarına egemendiler. Sonra, Pisa, Cenova ve Venedik denizcileri Birinci Haçlı Seferi'nin yarattığı olanaklardan yararlanmak üzere doğuya yö-

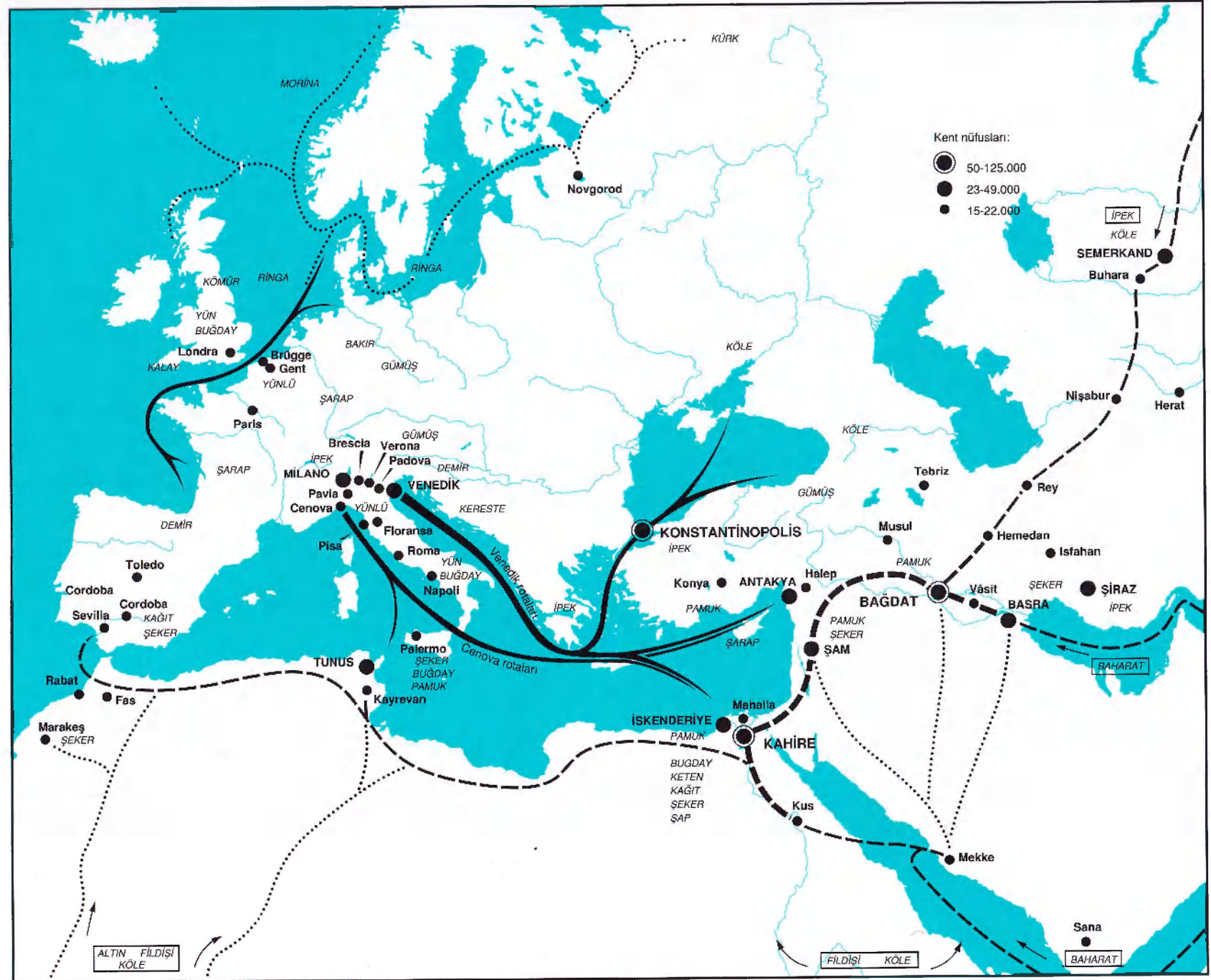
neldiler. 12. yüzyılın ortasında Cenevizlerin Levant ticaretine yatırdıkları para diğer bütün ticari ilişkilerine yatırdıklarından daha fazlaydı. Venedikliler ise daha da büyük yatırımlar yapacaklardı. Dördüncü Haçlı Seferi'ni ustaca başka yöne kaydırmaları sayesinde Bizans İmparatorluğu'ndan yararlı bir dilim koparma fırsatını elde etmişlerdi ("bir çeyrek ve bir çeyreğin yarısı"); akıllıca bir seçimle bu dilimin adalar olmasını tercih ettiler. Konstantinopolis, Antakya ya da İskenderiye'ye yelken açan kadirgaların artık yarı yolda konaklayabilecekleri bir dizi üs vardı.

Kuzey Denizi'nde İtalyanların durumuyla karşılaştırılabilir bir durum yoktu; İngiliz, Felemenk, Fransız ya da Alman olsun herkesin nakliyat ticaretinde payı vardı. İskandinavların rolü azalmaktaydı; İzlanda'dan ve Lofoten Adaları'ndan morina, daha da önemlisi Baltık'tan ringa getirip pazarlayarak balıkçılıktaki üstünlüklerini koruyorlardı. Ama Danimarkalılar asıl ticaret fırsatını Baltık kıyılarında bulmuşlardı; Kuzey Haçlı Seferi burada yeni rotalar, yeni pazarlar açmıştı. Girişimi başlatanlar çoğunlukla Almandı, ama Danimarkalılar hareketin siyasi liderliğini ele geçirip kârın çoğunu cebe indirmeyi umut ediyorlardı.

İslam ülkelerinde, bu yüzyıllarda batıdaki kadar muazzam bir ticari faaliyet artışı yoktu, ama işe çok daha yüksek bir seviyeden başladıklarından durumları epeyce iyiydi. Kent sayıları ve büyüklüklerine bakılırsa gayrisafi milli hasıllarına yaklaşık yüzde 50 eklemiş görünüyorlardı; batıyla ticaretlerini dengelemekte hiç de zorluk çekmemişlerdi. Levant ülkeleri geleneksel olarak doğu baharatının tekeli ellerinde tutuyorlar, dolayısıyla fiyatları istedikleri gibi düzenleyebiliyorlardı. Ayrıca dokumacılıkta kullanılan pamuklarına yün kadar talep vardı. Aslında Hindistan'a özgü olan pamuk ekimi 6. yüzyılda Arap ülkelerine ulaşmış ve İslamiyet'le birlikte Akdeniz çevresine yayılmıştı. 13. yüzyılda Suriye ve Mısır belli başlı pamuk üreticisi ülkelerdi.¹ Hatta Levant ülkelerinin daima dış ticaret fazlası vardı, batı ise kendi açığını kapatmak için gümüş ihraç etmek zorundaydı. Şans eseri 12. yüzyılda Saksonya, Karintiya ve Sardinya'da açılan yeni madenler ihtiyacı karşılayabilmişti.

¹ Mısırlı dokumacıların Fustat'ta (Eski Kahire) ürettikleri pamuklu-keten karışımı "fusti" kumaşlar ünlüydü. Benzer etimoloji müslin (Musul'da yapılan ince pamuklu) ve dimişki (Şam'da [Damaskos] dokunan kendinden desenli kumaş) için de geçerlidir.

İS 1212'DE KENTLER VE TİCARET YOLLARI

Erken ortaçağda batının başına dert açanlar göçebelereydi. İster Avarlar gibi tek topluluk halinde hızla ve çok uzak bölgelere gitsinler, ister Türkler gibi yüzyıllar boyunca ve kabileler halinde göçe kona ilerlesinler, bu göçebeler sürüleri ve aileleriyle hareket ediyorlardı. Her ne türden bir siyasi iktidarları varsa, o iktidarın merkezi de kendileriyle birlikte yer değiştiriyordu. 1206'da Dış Moğolistan'da toplanan bir kurultayla yeni bir göçebe imparatorluk türü doğdu; artık merkez yerinde kalacak, ordular doğuya ya da batıya gidecekti. Bu imparatorluğu Moğol kabile reisi Timuçin kurmuştu; yirmi yıl boyunca savaşarak Gobi'nin kuzeyindeki otlaklarda yaşayan bütün kabileleri egemenliği altına toplamıştı. Timuçin kurultayda programının ikinci aşamasını da ilan etti: Gobi'nin ötesindeki dünyayı da fethedecekti. Bunu başaracağından emin olduğu için de Cengiz Han unvanını aldı.

Kendisi hariç herkesin kabul edebileceği ölçülere göre Cengiz Han başarılı bir adamdı, çünkü hayatının son yirmi yılında Çin'in fethine başlamış, ortadan kalkan Karahitay Hanlığı'nın topraklarını ilhak etmiş, iki amansız seferle (1220-21) Harizmşah İmparatorluğu'nu yıkmıştı. Kadersiz Harizm şahını kovalayan birlikler daha batıdaki diyarlara da el atmıştı: Gürcüler, Alanlar, Kumanlar ve Güney Rusya prenslikleri ezici yenilgilere uğratıldılar (1221-22). Cengiz Han, bu ülkelerin zaafılarını kendi lehine çevirmeye fırsat bulamadan öldü (1227). Yarattığı ve bölünmeden devam eden imparatorluk İran'dan Kore'ye kadar uzanıyor, benzersiz pagan orduları tek tek bütün komşuları için tehdit oluşturmaya devam ediyordu.¹

Bu aşamada İran'ın sadece doğusu Moğol egemenliğine girmişti; batıdaki eyaletlerde genç, enerjik bir şah Azerbaycan ile Gürcistan'ı fethederek babasının kaybettiklerini telafi etmiş, Harizm devletini yeniden canlandırmıştı. Ancak Selçuklular ve Eyyubi-

ler genç şahın daha fazla ilerlemesini engellemek için birleşti ve yenilgiye uğrayan şah geri çekilmek zorunda kaldı. Moğol ejderinin dişleri artık onu da tehdit ediyordu. Doğuda bu önemli olaylar gelişirken, Eyyubiler Hristiyanların Kudüs'ü ve oradan kıyıya kadar inen bir koridoru ele geçirmelerine izin verdiler; böylece herhangi bir Haçlı tehlikesini önleyebileceklerdi. Böyle bir izin Hristiyanlara hakaret anlamına gelse de, Haçlı kalıntılarının hâlâ tehlike yaratabileceğini gösteriyordu.

Latin İmparatorluğu ilk ivmesini yitirir yitirmez dağılmaya başladı. Asya'daki topraklarını İznikliler aldı (Rodos Despotluğu'nu da aldılar); Avrupa'da, Selanik'i ele geçirip (1223) rakip imparatorluğun başkenti yapan Epirililer tarafından sıkıştırılıyordu. Ne var ki Epirililer Bulgarlara gereksiz yere saldırıp tam bir felakete uğrayarak (1230) Konstantinopolis'i kazanma fırsatını ellerinden kaçırdılar. Latinler ise kendilerini bile şaşırtan bir biçimde, hem başkentlerini hem de Yunan anakarasına ve adalara yayılmış *fişef*lerini elden kaçırmamayı başardılar. Trabzon İmparatorluğu ise asıl sahnede rol almak istemedi ve Selçuklular 1214'te Sinop'u işgal ettiğinde Gürcistan'a yaslanmayı tercih etti.

Muvahhidler Los Navos de Tolosa'daki yenilgilerinden 16 yıl sonra İspanya'yı terk etmeye karar verdiler; oradaki Müslümanlar artık kendi başlarının çaresine bakacaklardı (1228-29). Ortaya çıkan yerel hükümdarlardan sadece Granada sultanı önemliydi, ama o da Hristiyanların ilerlemesini durduramadı. Aragon Mayorka'yı fethetti, artık Leon ile tamamen birleşmiş olan Kastilya ise Sevilla'yı aldı.

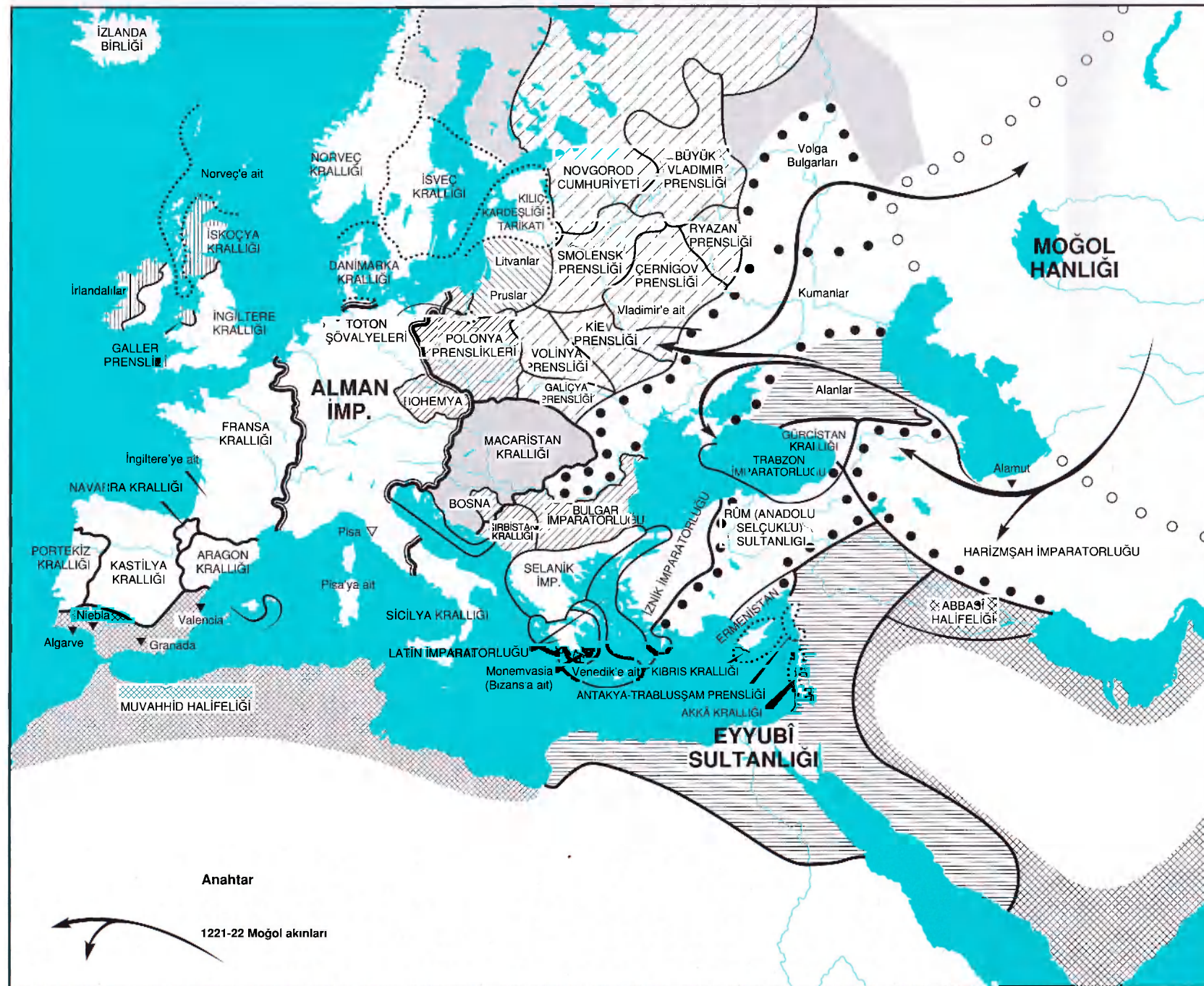
Baltık'ta en önemli olay Danların hegemonyasının sona ermesiydi (1227). Kılıç Kardeşliği Tarikatı'nın şövalyeleri Estonya'yı fethetti; rakip tarikata mensup Toton Şövalyeleri ise güneybatı Prusya'daki Torun'da harekâta başladılar.

¹ "Göçebe döngüsü"nü işleten mekanizma birçok kişinin kafasını kurcalamıştır. Hun, Türk ve Moğol göçlerini ne tetiklemişti, nüfus artışı mı, otlakların kuruması mı yoksa göçebe savaşçının silahlarının gelişmesi mi? Ya da basitçe, bu göçlerin sebebi, başarılı bir hanın olağan ufuklarının ötesine sefer düzenlemesine yol açan tamamen siyasi olaylar mıydı? Peki Cengiz neden haleflerinden ve seleflerinden daha başarılı olmuştu?

Nüfus fazlası varsayımını sinamak için gereken verileri belki asla elde edemeyeceğiz. Ama eski çağların iklimini araştıranlar bir araya gelirse, bir süre çok revaçta olan "Asya'nın Nabızı", yani otlakların döngüsel kuruması fikri test edilebilir. Teknik ilerlemeler söz konusu değilmişse benziyor, çünkü bozkırda devrim yaratan tek icat üzeniydi. Avarlar üzeniyi batıya getirmiş, savaşları muhtemelen bu sayede kazanmışlardı. Ama Avar İmparatorluğu'nun daha önceki Hun İmpa-

ratorluğu'ndan ya da daha sonraki Moğol İmparatorluğu'ndan farklı olduğunu söylemenin bize yararı olmayacak. Hatta üzeninin asıl etkisini bozkırda değil (buradaki savaş biçimleri üzeninin icadından etkilenmemişti) Hristiyan aleminde gösterdiğini iddia etmek mümkün: Frank süvarileri üzeniyi sayesinde çok taktiklerini (belde tutulan kargıyla hücumla kalkmak) geliştirebilmiş, bu taktikler feodal şövalyelerin adeta damgası olmuştu.

Aslında muhtemelen bozkırın dinamikleri matematik anlamda düzensiz, karmakarışık. Fraktal kümelerin tekrarlaması gibi, imparatorluk kuranların büyük zaferleri ile tek tek klanların küçük çaptaki hareketleri arasında adeta bir yankılanma vardır. Benim tahminim, evet, Cengiz hayranlık duyulması gereken bir hükümdardı, ama imparatorluğu istatistik olarak böylesi oluşumların yelpazesine giriyordu; o sadece arkasına çok güçlü bir rüzgârı alabilmiş bir imparatordu.

Moğolların Rus bozkırlarında ilk belirişyle 1236'da yeniden ortaya çıkışları arasındaki 14 yıllık dönemden yararlanmak batıda kimsenin aklına gelmedi. Dolayısıyla Moğol komutanları ilk seferdeki gibi düşmanlarını tek tek avladılar. Volga Bulgarlarıyla işe başladılar, sonra Ryazan yoluyla Vladimir'i geçip güneye indiler ve Kummanlar ile Alanları sindirdiler. Don yöresinde kışladıktan sonra batıya saldırıp önce Pereyaslavlı'ı sonra da Kiev'i talan ettiler. En sonunda da orduyu ikiye ayırarak Avrupa'nın derinliklerine indiler. Kuzey ordusu Polonyalılar ile Töton Şövalyeleri'ni, güneydeki güçler de Macarları yendi. Öyle görünüyor ki, imparatorluklarının yeni topraklarını yönetmek üzere Macaristan'ı merkez yapmak niyetindeydiler. Ama 1242'de Cengiz Han'ın oğlu ve vârisi Ögedey Kağan'ın öldüğü haberi geldi ve komutanlar imparatorluğun asıl merkezine yakın bir yerde konuşlanmaya karar verdiler. Bulgaristan yoluyla çekildiklerinden, bu ülke Moğol yörüngesinde kaldı; Polonya ile Macaristan yörüngeden kurtulabildi.

Moğollar Yakındoğu'yu bölüm bölüm fethettiler. 1231'de Harizm Şahı Celaleddin'in imparatorluğu bir Moğol birliğince ortadan kaldırıldı; bu birlik Azerbaycan otlaklarında üslendi. Bu güç 11 yıl sonra Rüm Selçuklularını yendi ve haraç vermeye zorladı. (Dolayısıyla, bir önceki on yıl boyunca Selçukluların vasalı olan Trabzon İmparatorluğu ile Kilikya Ermeni Krallığı efendi değiştirmiş oldu.) Sonunda 1256'da Moğol hanı Hülagu büyük yedek kuvvetlerle ve bütün Yakındoğu'yu Moğol kontrolüne alma buyruğuyla geldi. Hülagu, Alamut İsmailîlerini (Haşhaşîler) yok etmekle işe başladı ve böylece bu mezhebin tarihi uygun bir şekilde sona erdi. Sonra Abbasi Halifeliği'ne saldırdı. Bağdat biraz direndikten sonra düştü, kentliler katledildi ve Moğol süvarilerinin nalları halifeyi çignedi. Bu haberin Suriye ve Filistin'de yarattığı panik sonucunda Hülagu'ye hemen hemen hiç kimse direnmedi. Ama Mısır'ı istila niyetleri gerçekleşmedi. Yine han öldü ve bu kez imparatorluğun kalbinde iç savaş çıktı. Hülagu yurduna dönerken Mısır sınırını gözlemek üzere sadece birkaç alay bıraktı.

Mısır'da, son Eyyubilerin Türk muhafızları arasından seçilen Memlûk sultanları hüküm sürüyordu. Bu kez Memlûklar saldırıya geçip Ayn Calut muharebesinde Filistin'i savunan Moğol güçlerini yok ettiler. Artık Suriye'yi kurtarmalarını ve Fırat Irmağı'nı sınırlarını engelleyecek bir güç kalmamıştı. Nitekim sınır Fırat oldu ve öyle kaldı. Hülagu'nun kurduğu İlhanlı Devleti, Rusya'yı denetlemek üzere kurulan hanlıkla (batıda Altınordu Hanlığı diye bilinir) çekişmeye başladı. Her ikisinin de kâğıt üstünde üstbeyi olan Çin'deki Kubilay Han'ın onları kavgadan vazgeçirmeye ne isteği ne de olanağı olduğundan, iki hanın bu çekişmesi batıya ilerlemek için kullanabilecekleri

kaynakları tüketti. Moğol imparatorluğu hem Avrupa'da hem de Yakındoğu'da varacağı en son noktaya ulaşmıştı.¹

Doğudaki Hristiyanlar, yavaş yavaş onları yok etmekte olan Müslüman ilerleyişinden Moğollar sayesinde kurtulacaklarını umut etmişlerdi. Gerçekten de Gürcistan'ı Moğollar kurtardı; bu küçük krallık Moğol himayesi altında topraklarını yeniden ele geçirip zenginleşti. Ama Haçlı devletleri sınırın öte yanında kalmıştı, dolayısıyla soluk almaya fırsat bulamadılar. Kudüs, ilk Moğol akınından kaçan bir Harizm güruhu tarafından ele geçirilmişti (1244). Memlûklar da 1263'te Antakya'yı, daha sonra da Trablusşam (1289) ve Akkâ'yı (1291) ele geçirdiler.

Papalık 13. yüzyılın ikinci çeyreğini Alman İmparatoru II. Friedrich Hohenstaufen'le çekişerek geçirmişti; papa için daha da önemlisi, Sicilya kralı ile çekişmeler de bitmiyordu. Papa durmadan aynı karabasana görüyordu: Ya Papalık Devleti Friedrich'in yukarıda ve aşağıdaki iki değirmen taşının arasında ezilirse? Gerçi Friedrich'in ölümüyle (1250) acil tehlike geçmişti ama bir daha yeniden ortaya çıkmayacağını kim bilebilirdi? Tek çare Hohenstaufen soyunun tamamen temizlenmesiydi. Friedrich'in henüz çocuk olan torunu ve meşru vârisi Conradin'i, amcası Manfred tahtından mahrum edince papalık beklediği fırsatı buldu. Papa bu taht gaspını lanetledi, Manfred'in taç üstündeki haklarını yitirdiğini ilan etti ve tacı Fransa Kralı IX. Louis'ye teklif etti. Louis teklifi kardeşi Anjou Kontu Charles'a geçirdi. Charles derhal İtalya'yı istila etti, Manfred'i Benevento muharebesinde (1266) yendi ve bu güney İtalya krallığının hâkimi oldu. İki yıl sonra rüştüne eren Conradin hakkını aradı. Charles onu da başından savdı. Sicilya ile Almanya arasındaki bağlar kesilmişti.

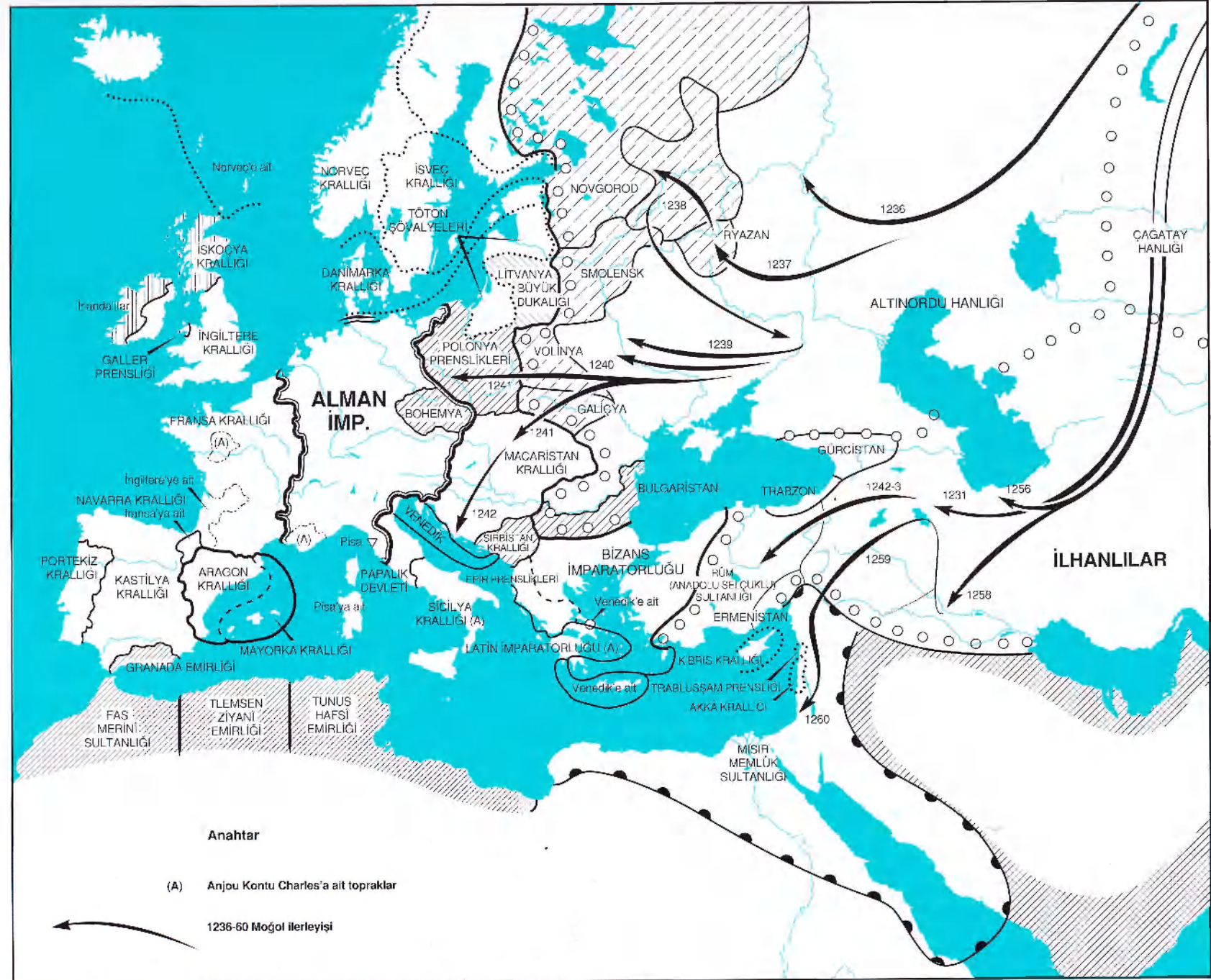
Charles'ın desteğiyle papalık orta İtalya'daki prensliğin kontrolünü fiilen ele geçirmişti; zaten kâğıt üstünde bu bölge Charlemagne döneminden beri kiliseye aitti. Charles ve papanın ortak çabaları meyve verdi ve yeni Papalık Devleti bir sonraki Alman imparatoru, Habsburg hanedanından Rudolph tarafından diplomatik açıdan tanındı. Aslında Rudolph bölgenin imparatorluk *fief*'lerinden biri olduğunda ısrar edebilirdi, ama onu sadece Almanya ilgilendiriyordu. Dolayısıyla küçük İtalyan yerel yönetimleri, Papalık Devleti ve Sicilya Krallığı artık istediklerini yapmakta serbestti.²

Charles'ın istekleri pek çoktu. Eski Norman projelerini canlandırmak, yani krallığı hem Afrika'da hem de Balkanlar'da genişletmek istiyordu. Beceriksiz ama gayretli bir Haçlı olan kardeşi Louis'yi kandırıp Tunus'a gitmesini sağladı. Sonuç umut kırıcıydı: Louis dizanteriden öldü, bir haraç vaadinden başka bir şey elde edilemedi, zaten o vata de yerine getirilmedi. Balkanlar'da Charles daha başarılı oldu; zaten oradaki Latin ►

¹ Kubilay'ın tahta çıkmasıyla (1260) Moğol imparatorluğu fiilen dört ayrı hanlığa bölündü: Altınordu, İlhanlılar, Kubilay'ın Çin'i ve haritada ucu görünen Orta Asya'daki hanlık. Bu hanlık, Cengiz'in ikinci oğlu Çağatay'ın dirliği olduğu için Çağatay Hanlığı diye bilinir, ama bu tarihte bölgenin üstbeyi Ögedey'in torunu Kaydu idi; Çağatay soyu 1309'da yönetimi devraldı.

² Harita kuzey İtalya'daki elliyi aşkın topluluktan sadece ikisini gösteriyor: Pisa (Korsika ve Sardinya'ya sahip olduğu için) ve Venedik (İmparatorluğun dışında olduğu için). Bu bölgedeki siyasi durum hakkında bir fikir elde edebilmek için

on sayfa ileriye, kentler ve ticaret yolları haritasına bakmalısınız. O harita en büyük 20 kentin görece önemi hakkında bir fikir veriyor. Büyük olsun küçük olsun bu kentlerin hepsi çuvaldaki kediler gibi kavgaya ediliyorlardı ve papalık ile imparatorluk arasında yıllarca süren çekişme sırasında benimsenen isimleri kullandılar: Guelfo (Papalık taraftarı; bu isim Hohenstaufen'lerin rakibi Welf hanedanından gelir) ve Ghibellino (imparatorluk taraftarı; bu isim de bir Hohenstaufen şatosu olan Waiblingen'den gelir)

► *fief*leri Bizans'ın Konstantinopolis'i yeniden ele geçirmesinden (1261) sonra bir koruyucu aramaktaydı. Charles, Latin İmparatorluğu'nun artıklarını toplamayı becerdi ve Akhaia Prensi unvanını aldı (1278). Ele geçirdiği olağanüstü geniş topraklar artık Anjou'dan (miras kalmıştı) Provence'a (evlilik yoluyla elde etmişti), Sicilya'dan (fethetti) Arnavutluk'taki ileri karakollara, Korfu'daki krallıktan Balkanlar'daki Latin *fief*lerine (her üç yolun karışımıyla ele geçirmişti) kadar uzanıyordu. Bütün bunlara değer miydi, o başka mesele. Sicilya'da Vesperum Ayaklanması çıktığında (isyânın başlama işaretini Vesperum'a yani akşam duasına çağıran çanlar vermişti) Charles'ın başı fena halde derde girdi.

Bizans için iyi yıllardı bunlar. Selanik'teki Epir İmparatorluğu çökünce İznikliler Avrupa'ya geçti. 1259'da Yunanistan'daki Latinlere karşı önemli bir zafer kazanıp Mora'nın dörtte birini ele geçirmişlerdi. İki yıl sonra da hiçbir direnişle karşılaşmadan Konstantinopolis'e yeniden girdiler. Sonuçta Epirililer boyun eğdi (1264) ve bir deniz seferiyle Ege adalarının çoğu yeniden elde edildi. Bizans adeta yeniden kurulmuştu; evet, başarı kısmî, elde edilenlerin ne olacağı kuşkuluydu, yine de bu anın tadı çıkarılmıyordu.

Baltık'ta öne çıkan Töton Şövalyeleri kendilerine tahsis edilen alanı, yani Prusya'yı fethettiler, sonra da Kılıç Kardeşliği Tarikatı'nın toprağı olan Livonya'yı ele geçirdiler.

Yeniden canlanan Danimarka Estonya'yı aldı; İsveç Finlandiya'daki köprübaşını genişletti. Kuzey Haçlı Seferi'nin meşru hedefi olarak yalnızca Litvanyalılar ve en kuzeydeki Finler ve Laplar kalmıştı. Beklentilerin tersine, Litvanyalıların cesur savaşçı oldukları anlaşıldı. Finler ve Lapların ise nüfusu o kadar seyrek ki saldırmaya değmezdi. Novgorod iyi bir hedef olabilirdi; zengindi, ödleklığı ünlüydü (istilaya uğramamasına rağmen Moğollara boyun eğmişti), Rus standartlarına göre ele geçirilmesi görece kolaydı. Novgorod, savunmasını Suzdal prenslerinden biri olan Aleksander Nevski'ye emanet etti. 1242'de donmuş Peipus Gölü'nde yapılan bu hayati muharebeyi Nevski kazandı ve bundan böyle en karanlık gününde Rus devletini kurtaran adam olarak hatırlandı.³

İspanya'da, Portekiz ve Aragon kendi bölgelerinin fethini tamamladılar. Bu arada Kastilya, ayakta kalan tek Müslüman devlet olan Granada Emirliği'ni küçük bir bölgeye hapsedmeyi başardı. Balear Adaları, Aragon hanedanından bir küçük kardeş için ayrı krallık haline getirildi; Navarra Fransa'nın egemenliğine geçti. Fas'ta Meriniler Muvahhidleri alaşağı etti (1269); Muvahhidler zaten Tlemsen Ziyânîleri ve Tunus Hafsîleri tarafından Mağrip'in doğusuna kovulmuşlardı (1230'larda). Atlas Okyanusu'nda Norveç İzlanda'ya boyun eğdirdi (1248), fakat batıdaki adaları İskoçya'ya teslim etmeyi kabul etti (1266). İngilizler Galler halkını ezmeyi sürdürdü, ama bu prensliği 1282'ye kadar ilhak etmediler.

³ Efsaneye göre Aleksander Neva kıyısındaki bir muharebede (1240) İsveç işgal tehlikesini de püskürtmüştü; unvanı Nevski buradan gelir. Bugünkü araştırmacılar bunu kuşkuyla karşılıyor: Muharebeyi anlatan tek kaynak çok geç bir tarihe ait ve aşırı Aleksander taraftarıdır, ayrıca Aleksander hayattayken bu unvanı hiç kullanmamıştır. Ama Aleksander'in

arabasını sıkı sıkıya Moğol atına bağladığı kesindir. Hanın bütün emirlerini yerine getirmişti; Novgorodlular Moğollara verdikleri haracın azaltılmasını istediklerinde yıldırım gibi üstlerine gelen ve ellerinden tam miktarı alan (1260), o sırada Vladimir Büyük Prensi olan Aleksander'di.

Moğol İlhanlı devletinin çöküşü 14. yüzyıl başlarının en çarpıcı olayıydı. Son fiili ilhan olan Ebu Said 1335'te ölünce çeşitli Moğol hizipleri merkez eyaletlerinin kontrolünü ele geçirmek üzere birbirleriyle çatıştılar; Tebriz Çobanileri öne çıktı, ama diğerlerine üstün gelemedi. Çevrele yerel yöneticilerin toprakları kalıtsal dirliklere dönüşmeye başlamıştı; Batı Anadolu'da özellikle ilginç bir gelişme görülüyor, yeni bir siyasi birim olan gazi beylikleri ortaya çıkıyordu. Bizans sınırındaki Türk kabilelerinin beyleri kendini kâfirle savaşa, yani gazaya adayan anlamına gelen gazi unvanını alıyorlardı. Bu uçbeyleri 13. yüzyılın sonunda büyük akınlara başladılar ve 14. yüzyılın ortalarında Bizans'ı Asya topraklarından atmayı başardılar. Gazilerin kurduğu beyliklerin en önemlisi Osmanlı Beyliğiydi (haritada 2). Kurucusu Osman küçük bir Selçuk uçbeyliği olan topraklarını 1280-1324 arasında Anadolu'nun hemen hemen bütün kuzeybatısına yaydı. Osman önce Selçukluların sadık bir vasalıydı, sonra, 1300'lerin başında Selçuklu hanedanı sona erince, yerlerine geçen Moğol valilere bağlandı. Ama dağılmakta olan İlhanlı devletinin valisi, uzak batının küçük beyleriyle uğraşamayacak kadar meşguldü. Bu haritanın gösterdiği tarihte gazi beylikleri Moğol yörüngesinin dışına çıkmıştı.¹

Altınordu Hanlığı İlhanlılardan daha uzun yaşadı. Han pençesini Rus prensliklerinden asla çekmedi. Prensler hanın çadırına gelip unvanlarını onaylatıyor, ordularını han nereye emrederse oraya götürüyorlardı. Ama Moğol sınırının orta ve güney kesimlerinde hanın otoritesi artık eskisi kadar güçlü değildi. Aşağı Tuna'da hem sağ kıyıdaki Bulgarlar, hem de daha şaşırtıcı biçimde, sol kıyıdaki Vlahlar [Eflâklar] Moğol boyunduruğundan kurtulmayı başarmışlardı. Hatta orta kesimde Altınordu Hanlığı kendisine bağlı bazı hükümdarları Litvanyalılara kaptırmıştı; Litvanyalılar Volhinya'yı ilhak etmiş, Smolensk'i himaye altına almış, güneydoğu sınırlarını Kiev'e kadar genişletmişlerdi. Vlahya ile Litvanya arasında, hâlâ Moğollara vergi ödemekte olan Galıçya vardı. Ama Galıçya zaten kim isterse ona, Litvanya'ya, Macaristan'a hatta Polonya'ya haraç veriyordu.

Bu listede Polonya'yı görmek şaşırtıcı, çünkü Polonya'nın durumu bir süredir hiç iyi değildi. 14. yüzyılın ilk yıllarında doğu Pomeranya ile Baltık kıyılarındaki topraklarını Töton Şövalyeleri'ne, 1327'de de Silezya'yı Bohemya'ya kaptırmıştı. Ama en azından krallık yeniden kurulmuştu; 1346'da kuzeydoğudaki Mazovya Prensliği hariç bütün Polonya, Kral III. Kazimir'in hükümrانlığını kabul etmişti ve Kazimir krallığından toprak koparmaya çalışanları engellemeye kararlıydı.

1232'de, Anjou Düğü Charles'ın hüküm sürdüğü Sicilya Krallığı'nın bir yarısı olan adayı Vesperum ayaklanması alt üst etmiş, ayaklanmayı bastırmak mümkün olmamıştı. Aragon adalılara destek sağlamamış olsa belki Charles işin üstesinden gelebilirdi, ama

Aragon'un deniz gücüyle başa çıkamadı. 1302'de Charles öldükten çok sonra, bir anlaşma imzalanarak Sicilya'da iki krallık tanındı. Biri adayı kapsıyor ve Aragon hanedanından bir prens tarafından yönetiliyordu; anakaradaki toprakları kapsayan diğeri ise Anjou denetimindeydi. Napoli Krallığı adıyla anılması daha doğru olan ikincisi Anjou mülklerinin nüvesini teşkil etti. 1290'da Anjou Kontluğu hanedan kızlarından birine drahoma olarak verilmiş, dolayısıyla Napoli'nin asıl kontlukla ilişkisi kesilmişti; Latin İmparatorluğu'ndan arta kalanlar da 1307'de küçük oğullardan birinin soyuna emanet edildi.

Aragon'un Sicilya'ya müdahale etmesinin gerekçesi, Manfred'in kızının Aragon Kralı III. Pedro ile evlenmesiydi, böylece Aragon tahtta hak iddia edebilmişti. Ama krallığın ana limanı olan Katalonya başkenti Barselona'nın girişimci sakinleri sayesinde zaten Aragon'un denizlerdeki rolü artmaktaydı. Sicilya'daki savaş sona erince Büyük Katalan Birliği'nin yurda dönmesi gerekiyordu, oysa birlik Bizans'a paralı asker olmayı seçti (1302) ve sonunda Atina Dukalığı'nı ele geçirip bir Aragon *fief*'ine dönüştürdü (1311). 1322'de Papa Venedikliler ve Cenevizleri Memlûk ticaretine ambargo koymaya razı ettiğinde Katalanlar bu fırsatı kullanıp İskenderiye'deki varlıklarını artırdılar. 1323'te Sardinya'yı aldıklarında artık Pisa'nın gücünün tükendiği ve Akdeniz ticari hiyerarşisinde Barselona'nın üçüncü sıraya yükseldiği ortaya çıkıyordu.

Bu hiyerarşide Pisa gerilemiş, oysa Cenova yükselmişti ve artık Venedik'i zorluyordu. Bizans'ın canlanmasıyla Konstantinopolis ile ayrıcalıklı ticaret Venedik'in değil Cenova'nın eline geçti. Gerçi Venedik'in Ege'deki konumu öyle kolay kolay tersine çevrilemeyecek kadar güçlüydü, ama Karadeniz ticaretini bahşetme hakkı da Konstantinopolis'a aitti. 1270'lerde Cenevizler Kırım ve Trabzon'da ticari karakollar kurmaya başladılar, böylece Rus ve İran pazarlarına girdiler. Yavaş yavaş ortaya Venedik'le karşılaşılabilir bir ticari imparatorluk çıktı. Cenevizler Kırım'da Kefe'yi ele geçirmeye çalışan Moğolları püskürtüp 1343'te kente sahip oldular. Samsun'da da bir garnizon kurdular. Ege'de Khios'u [Sakız] 1346'da Bizans'tan aldılar. Merkez bölgede ise Pisa'yı ezici bir yenilgiye uğrattıktan sonra (1284'te Livorno açıklarında Meloria'da) Korsika'yı ele geçirdiler. Tek bir zafer Cenova ile Pisa arasındaki meseleyi halletmeye yetmişti; oysa Cenova ile Venedik arasındaki çatışmalar iki kente de kalıcı bir avantaj sağlamıyordu. Ama bu çatışmalardan biri farklı sonuçlar doğurdu. 1298'de bir Ceneviz filosu Adriyatik Denizi'ne girip Curzola açıklarında (bugünkü Kerkula) üstün bir Venedik gücünü perişan etti. 5000 Venedikli esir arasında Çin'den henüz dönmüş olan Marco Polo da vardı; işte bu tutsaklığı sırasında onu meşhur edecek olan kitabı yazdı.²

14. yüzyılın ilerlemesiyle Bizans'ın yıldızı yine söndü. Bizans'ın kaydettiği son başarı Epir prensliklerini ele geçirmektir; bundan sonra Sırp'ların baskısını giğide daha ►

¹ Haritada gösterilen beylikler (başkentleri parantez içinde): Çandarlı (Kastamonu); 2. Osmanlı (Bursa); 3. Saruhan (Manisa); 4. Aydın (Birgi); 5. Menteşe (Milas); 6. Germiyan (Kütahya); 7. Hamid (Eğirdir); 8. Teke (Antalya); 9. Karaman (Larende).

² Bu kitap Marco Polo'nun Seyahatları değildir, doğuda geçirdiği ilk 25 yılı anlatmaz. *Dünya'nın Tasviri* adlı kitaptır ve Marco'yla birlikte hapis yatan Pisa'lı Rusticello'nun kaleme aldığı, pek iler tutar yanı olmayan bölük pörçük şeylerdir.

Rusticello profesyonel bir yazardı, ama Marco'nun hikâyesini gerektiği gibi, doğru dürüst yazamamıştı. Marco'nun kendi gözüyle gördüklerini duyduklarıyla karıştırmış, metnin renklendirilmeye ihtiyacı olduğunu düşündüğünde araya basmakalıp muharebe sahneleri, kendi yazdığı romanslardan alınma masallar sıkıştırmıştı. Sonuç gerçek ile fantezi arasında, manastırlarda İncil'deki hikâyeleri resimlemek üzere yapılan o çağın dünya haritaları gibi, yararsız ve acıklı bir yığındır. Oysa ikisi bir olup neler üretebilirdi...

► fazla hissetmeye başladı. Sırp Prensi Stefan Duşan, henüz tahta geçmeden önce Bulgarlara karşı önemli bir zafer kazanmıştı; 1330'larda Anakara Yunanistan'ındaki Bizans savunma hattını yarıp Arnavutluğu ve Selanik hariç bütün Makedonya'yı ele geçirdi. 1346'da "Sırların ve Yunanlıların imparatoru" unvanıyla taç giyerek Bizans mirasının kalıntılarında hak iddia etti. Bizans'ın Avrupa'daki diğer eyaletlerini de eline geçirmesi an meselesiydi.

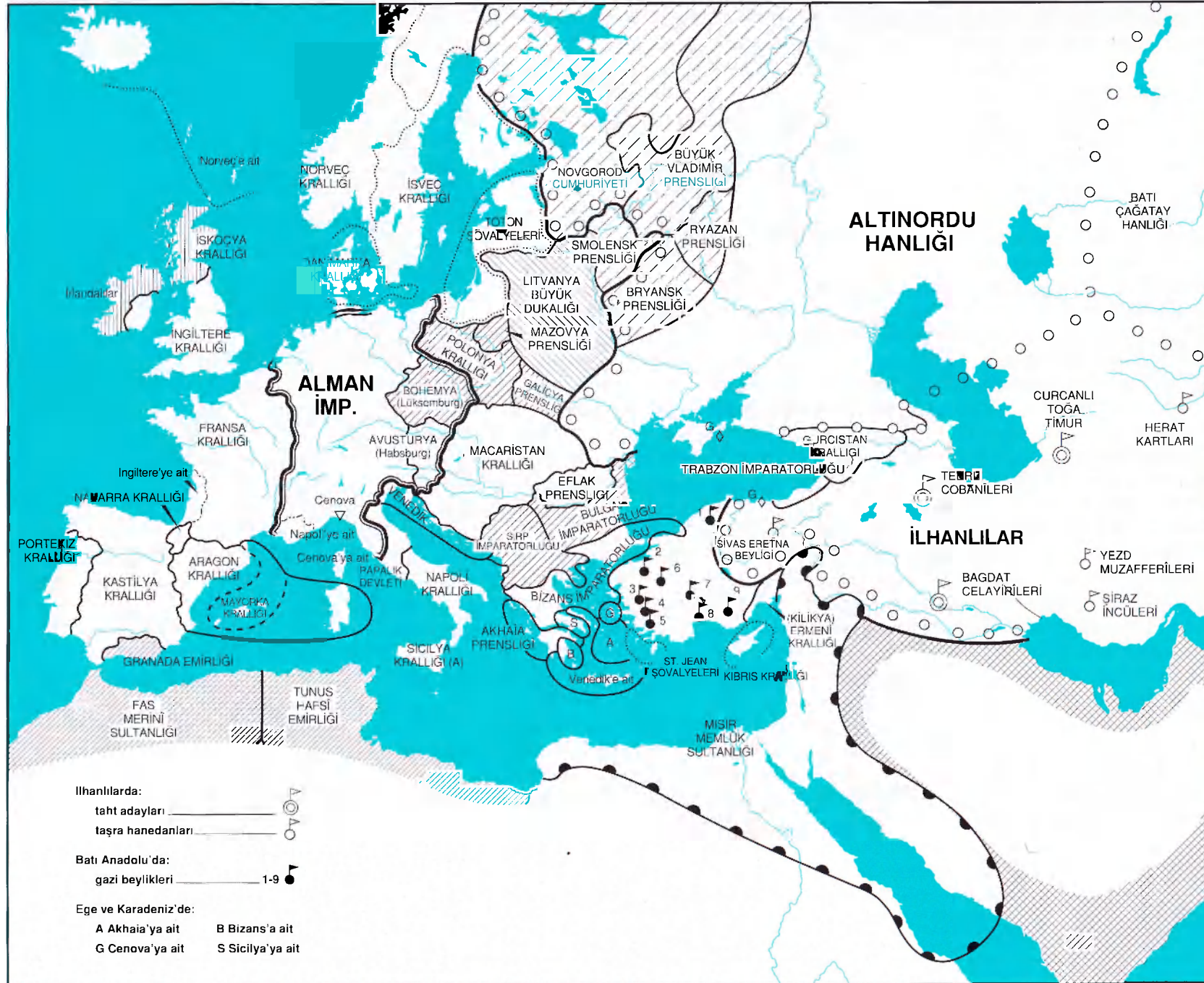
İskandinavya'da Danimarka monarşisi yine çöküşe geçmiş, İsveç'in güneyindeki eyaletler bir borcun teminatı olarak İsveç Krallığı'na verilmişti. Ama Estonya 1346'da Toton Şövalyeleri'ne satılınca Danimarka yeniden yükselme sürecine girdi. Bu arada, geçici bir süre için aynı kralın egemenliği altında yaşayan Norveç ve İsveç uzak kuzeyin topraklarını yokluyorlardı. İsveçliler Bothnia Körfezi'nin (Baltık'ın yukarısı) her iki yakasında denetimi ele geçirdiler; Novgorod, İsveç'in batı Finlandiya üzerindeki hükümlerliğini tanımak zorunda kaldı (1323). Daha kuzeyde (haritada görülmüyor) Norveçliler Kuzey Burnu'nu aşip Kola yarımadasına bir dizi sefer düzenlediler; oysa bu topraklarda Novgorod da hak talep ediyordu. Sonuç olarak Kuzey Buz Dairesi'nde olağanüstü bir baskın ve karşı baskın savaşı sürdürüldü, sonunda Norveçliler yarımadağa değil ama Kuzey Burnu'na (Finnmark) sahip oldular.

Novgorod'un karşısındaki tek düşman İskandinavlar değildi. Uzun süredir Novgorod'un kürk ticaretinde gözü olan Vladimir Büyük Prensleri de 1330'larda uzak kuzeydoğudaki birçok ileri karakolu ele geçirmişlerdi. Bu arada Vladimir Büyük Prensi unvanı artık bu prenslerin Vladimir'de oturdukları anlamına gelmiyordu. Kent 1238'de Moğol yağmasından sonra kendine gelememişti, artık bu unvan için Suzdal'ın başka ke-

simlerindeki prensler rekabet ediyordu. 14. yüzyılın başında en önemli kraliyet merkezleri Moskova ve Tver'di. Altınordu Hanı'nın onayını almayı başaranlar genellikle Moskova hanedanından gelenlerdi, 1331'den sonra unvan Moskova'da kaldı.

Alman imparatorları, İtalya şöyle dursun, Almanya'yı bile kontrol etmekten vazgeçmişler, kendi topraklarını genişletmeye koyulmuşlardı. İsviçre'de mütevazı bir mülkü olan Habsburg'lu Rudolph imparator olunca bu fırsatı Avusturya'nın kontrolünü ele geçirmek için kullandı (1282); 1308-1314 arasında imparator olan Lüksemburg'lu Henri oğlunu Bohemya kralı yaptı; Bohemya ne de olsa Lüksemburg dukalığından çok daha gövalı bir mülktü. İmparatorların kendi çıkarlarını gözetmesi tehlike çanlarını çaldırıyordu, ama önceki imparatorların toprak bağışlayarak diğer baronların sadakatini kazanmaya çalışması işe yaramamıştı. Devlet kuşunu aile kafesinde tutmak daha akıllıca gözüküyordu. Habsburglar ve Lüksemburglar'ın çıkarına olanın (bundan sonraki imparatorlar hep bu iki aileden çıktı) Alman İmparatorluğu'nun da çıkarına olacağı bile iddia edilebilirdi. Ortada yeteri kadar küçük ve zayıf prenslik vardı.

Son olarak bu dönem hakkında belirtilmesi gereken birkaç küçük nokta var. Venedikliler 1339'da Treviso'yu ilhak ederek İtalya anakarasında ilk önemli adımlarını atmışlardı, Ege'de ise Euboea [Egriboz] adasını yeniden ele geçirdiler. Kutsal Topraklar'dan atılan St. Jean Şövalyeleri yeni karargahlarını Rodos'ta kurdular (1309). Magrip'te Faslılar Tlemsen'in denetimini ele geçirdiler. Orta Asya'da Çağatay Hanlığı doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrıldı. İrlanda'daki İngiliz yönetimi 1315-18 arasında İskoç istilasıyla sarsılmıştı, ama şimdi doğu ve güneyde, hatta bazı başka bölgelerde egemendi.

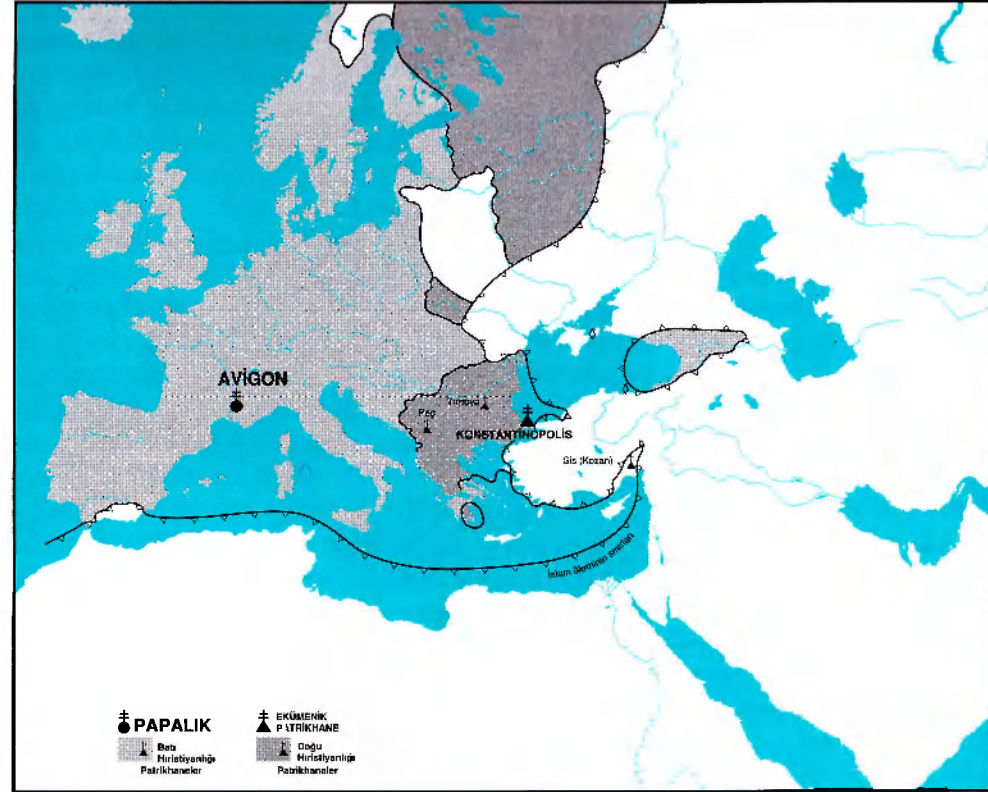
İS 1346'DA HIRİSTİYAN ÄLEMİ

Anjou Düktü Charles ile Papalık Devleti arasındaki bağ, her ikisinin de geleceğini etkiledi. Önce her şey yolundaydı. Charles bir krallık sahibi oldu. İtalya'da egemenliği ele geçirdi ve doğuda bir imparatorluk kurmaya başladı. Diğer yanda Papalığın orta İtalya'daki hükümranlığı onaylandı. Derken Sicilya Vesperum Ayaklanması çıkıverdi ve büyüğü bozdu. Hem Anjou hanedanı, hem de Papalık Sicilya'yı yeniden ele geçirmeye çalıştılar, ama ikisi de hiçbir başarı kazanılmadan uzayıp giden mücadeleye sonunda yenik düştüler. 1294'te o dönemin papası artık Napoli'de oturan bir Anjou kuklasından başka bir şey değildi.

Anjouların kucagından kurtulmak güçlü bir papanın harcı olabilirdi. Bir sonraki papa VIII. Bonifacius tam da böyle biriydi. Talihsiz selefini istifa etmeye zorladıktan sonra papalık sarayını yine Roma'ya taşıdı ve kral olsun, kardinal olsun, buyruklarını tartışmaya kalkışan herkesi aforoz ederek tek başına hüküm sürdü. 1300'deki ellinci yıl törenlerinde tam formundaydı papa. Kutsal Kent'e binlerce hacının akın edışı, bu töreni akıl eden papayı ve parayı adeta kürekle çuvallara dolduran kardinalleri çok memnun etti. Ama ertesi yıl Bonifacius fazla ileri gitti. Fransa Kralı Yakışıklı Philippe'i din adamlarından vergi almakla suçladı, bütün dünyevi hükümdarlar gibi manevi babasına boyun eğmesi gerektiğini krala hatırlattı. Philippe'in cevabı bir bu kadar uzlaşmaz ve sertti. 1303'te Bonifacius nihai silahı olan aforoz fermanını imzalamaya hazırды. Ama fermanı yayınlamadan önce Philippe harekete geçti. Hempalarından biri Roma'da bir kabadayı çetesiyle anlaşılarak papanın Anagni'deki yazlık sarayına yürüdü ve papayı esir aldı. Bonifacius kendini ihanet suçlamasıyla yargılanma tehdidi altında buldu; yerel halk yardımına koşup serbest kalmasını sağladıysa da papanın ibiğı düşmüştü. Bir ay sonra, aforoz fermanını yayınlamadan öldü.

Papalığın Fransa'nın ağına düşmesi hızlı ve tam oldu. 1305'te kardinaller Bordeaux başpiskoposunu papa seçtiler. Bu papa Lyon'da taç giymeyi tercih etti, İtalya'ya gitmeye kalkışmadı. Hatta Avignon'dan öteye geçmedi. Bundan sonraki altı papanın yönetim merkezi Avignon oldu, zaten hepsi de Fransızdı. Bonifacius'un Anagni'deki esareti topu topu 24 saat sürmüştü; Avignon'daki "Babil esareti" yetmiş yıl sürecekti.¹

Bu dönem Hıristiyan kilisesi için genelde fazla hareketli olmadı. Kilise İspanya ve Baltık'ta bazı küçük ama yararlı kazançlar elde etmişti, doğuda ise geriliyordu. Ortodoks kilisesi Konstantinopolis'te yeniden kurulmuş, Latin Patrikliği kapatılmıştı (1261). Bulgar Patrikliği ise çok daha önceleri Ortodoksluğu kabul etmişti (1235). Duşan'ın taç giyme töreni için kurdurduğu (1346) Sırbistan Patrikliği de elbette Ortodoks'tu. Sadece Ermeni Patriği (1294'ten beri Sis'teydi [Kozan]) papaya sadık kalmıştı. Ortodoks kilisesinin durumdan memnun olacak hali yoktu aslında; Bizans Balkan-

lar'ın çoğu bölgesini ele geçirmiş, ama kenarda köşede kalmış birkaç kent hariç Anadolu'yu kaybetmişti. Üstelik Rus ve Gürcü kiliseleri de Müslüman hükümdarlara haraç ödüyorlardı. Yine de Hıristiyan âlemi İslam âlemi kadar büyük çalkantılar yaşamamıştı. Yakındoğu'daki İslam toprakları ve kültürü önce Moğollar tarafından yağmalanmış ve harab edilmişti, ama sonra bu fatihler -İlhanlılar 1290'larda, Altınordu yaklaşık 1340'ta- İslamiyeti kabul ettiler; yani İslam âlemi toprak bakımından kazançlıydı. Yakındoğu toplumundaki göçebe unsurun güçlenmesi bile iki türlü okunabilir: bir yandan İslam toplumunu zayıflatmıştı kuşkusuz, ama aynı zamanda göçebe beylerin gazasına yeni bir ivme kazandırmıştı.

¹ Babil burada elbette Fransa için kullanılan bir mecazdır, ama papanın ikamet yerinin teknik olarak Fransa Krallığı dışında kaldığını belirtmek yerinde olur. Avignon, Provence Kontluğu'ndaydı, bu kontluk da Alman İmparatorluğu'nun bir fief'i idi. 1348'den sonra da, Papalık Avignon kasabasını Napoli kraliçesinden (aynı zamanda Provence kontesiydi)

satın aldığı anda papalar Roma'da olduğu gibi Avignon'da da hükümrân olduklarını iddia edebiliyorlardı. Gerçek elbette farklıydı: Avignon hem coğrafi, hem de sosyal olarak Fransa'ya birleşti, papalar da orada ikamet ettikleri sürece Fransız çıkarlarına boyun eğiyorlardı.

Avrupa nüfusunun 1000 yılından itibaren hızla artmaya başlaması, aslında birkaç yüzyıllık bir birikimin sonucuydu. Artış eğrisinin 7. yüzyılda dibe vurmasından sonra, nüfus yavaş yavaş, ama gitgide yükselen bir oranda arttı. Burada kullandığımız rakam dizilerine göre artış oranı 8. yüzyılda yüzde 7,5'tan 9. yüzyılda yüzde 10'a, 10. yüzyılda da yüzde 12,5'a çıktı. Böylece Avrupa toplamı 27 milyonluk alt düzeyden, klasik dönemde erişilmiş en yüksek rakam olan 36 milyona yükseldi. İşte tam bu noktada hızlı artış ortaya çıktı. 11. yüzyılda bu hız ikiye katlandı, artış oranı ilk kez yüzde 20'nin üstüne çıktı. 12. yüzyılda yine yükselerek yüzde 30'u aştı. 13. yüzyılda yüzde 36'ya ulaştı. Bu üç yüzyıl içinde Avrupa'da yaşayan insan sayısı iki katını bile aşip hiç görülmedik bir 80 milyona ulaştı.

Belki de talih Avrupa'nın biraz yüzüne gülmüştür. 8. yüzyılda Avrupa'da veba ortadan kalkmıştı ki bunun mutlaka yardımı olmuştu. Belki iklimin de rolü vardı; 875-1100 döneminde yaz sıcaklıkları normalden biraz fazlaydı, daha sonra da ortalamanın

altına düşmedi. Ama muhakkak ki asıl etken iyi işletmeyi, yani ortaçağ Avrupa'sı gibi büyük ölçüde tarımsal olan bir toplumda çiftliklerde çok daha iyi usullerle tarım yapılmasıydı. Bu konuda bol bol kanıtımız var. Belki de en önemlisi üç tarla sisteminin yaygınlaşmasıydı; yani toprağın yarısı değil üçte biri nadasa bırakılıyordu. Ortaçağ çiftçiliğinin klasik dönem çiftçiliğinden daha üstün olduğunu gösteren başka şeyler de vardı. Birincisi tarla sürmekte atların kullanılmasıydı, zira düzgün nallanan ve koşulan at, öküzden çok daha iyi bir işçidir. İkincisi su değirmenlerinin (antikçağda bilinir, ama pek kullanılmazdı) ve rüzgâr değirmenlerinin (ortaçağ icadıdır) çoğalmasındır. Daha iyi baltalar ormanların tarıma açılmasını kolaylaştırıyor, geliştirilmiş sabanlar ağır ve daha verimli toprakları akaçlayabiliyordu.

Çevrenin böyle daha yoğun işlenmesi daha çok insan için daha iyi bir yaşam standardı sağladı. Yine de, toprağın artan nüfusa yetmediği bir gerçektir; toprağı olmayanlar geçimlerini sağlayabilmek için köylerini terk ettiler. Bazıları Elbe'nin doğusundaki görece boş bölgelere gitti. Bazıları ise o kadar uzağa gitmedi, ama yaşam biçimini kökten değiştirdi, yani yeni kentlerin işçi sınıfını oluşturdu. Felemenk'in 11. yüzyıl gibi erken bir tarihte bile fazla nüfusa sahip olduğu biliniyor. Bu sorunu kentleşerek ve Birinci Haçlı Seferi'ne olağanın üstünde bir katkıda bulunarak çözmüştü.

Avrupa'nın tersine Yakındoğu yerinde sayıyordu; 14. yüzyıldaki nüfusu 8. yüzyıldaki nüfusundan daha fazla değildi. Muhtemelen 9. ve 10. yüzyıllarda nüfus biraz artmıştı, çünkü bu dönemde Bizans'ın yeniden güçlenmesi, en azından Anadolu'da köylülüğün az da olsa canlandığını gösteriyor. Ama bu dönemdeki artış 11. yüzyılda başlayan göçebe akınlarıyla yitirildi. Türkler ve Moğollar şiddetli bir siyasi kontrol yöntemi olarak kullanıyorlar, yakıp yıktıkları kentlerin metruk kalmasına aldırış etmiyorlardı. Ayrıca bol bol otlak bulabilmek için kırsal bölgeleri boşaltmaktan çekinmiyorlardı. İran, Irak ve Anadolu'da, her yeni göçebe grubu geldiğinde nüfus düşüyordu.

Kuzey Afrika'da durum biraz daha iyiydi. Tarım ve hayvancılık arasında kurulan denge, insanların görece rahatça bir arada varolmaları sonucunu getirmişti; gerçi Tunus ve Mısır geleneksel konumlarında fazla ilerleme kaydetmemişlerdi, ama Fas'ta önemli gelişmeler vardı. Fas, Roma döneminde önemsizken ortaçağda Mağrip'in en güçlü bileşeni olmuştu. Hristiyanların İspanya'da nihai zafere ulaşmasını engelleyen Fas'ın insangücüydü.

Hikâyemizi 1300'e kadar getirdik. Peki 1300 ile 1346 arasında ne oldu? Verilerin güvenilir olmadığını göz önüne alırsak emin olmak zordur, ama Avrupa'nın demografik patlaması muhtemelen sönmüş, artış hızı neredeyse sıfıra inmişti. 1315 ve 1316'da her yerde kötü hasat alındı, daha sonra da iklim kötüleşti; belki çok kötüleşmemişti, ama Malthusçu sınırlarına dayanmış olması muhtemel bir nüfusu frenlemek için yeterliydi bu. Sınırı varılmış olsun olmasın bir şey kesindir: 1346'ya gelindiğinde ortaçağın dönüsü başladığı yere varmıştı.

İS 1346'DA KENTLER VE TİCARET YOLLARI

Danimarka'nın Baltık'taki hegemonyası 1220'lerde sona erdiğinde bundan en büyük yararı sağlayan, Danimarka yarımadasının altındaki Alman limanı Lübeck oldu. O sırada bölgede Novgorod'la ticaret yapan Alman tüccarlar birliği vardı. Diğer Alman kentleriyle işbirliğine giden Lübeckliler, bu görece önemsiz birliği Hansa'ya dönüştürdüler. Hansa Baltık'ta tekel haline gelen, Kuzey Denizi'nde de güçlü bir nüfuzu olan bir tür karteldi. Hansa bu tarihte, gücünün doruğundayken Baltık kıyısındaki bütün Alman kentlerini ve Köln ile Magdeburg'u (ikisi de Hansa üyesiydi) birleştiren hattın kuzeyindeki kentleri kapsıyordu. 1293'te hazine, birliğin ilk toplantı merkezi olan Visby'den Lübeck'e taşınınca -Atina ve Delos birlikleriyle benzerlik var- bu kentin Hansa'nın lideri olduğu doğrulanmış oldu.

Hansa'nın başarısının bir nedeni gemilerinin büyüklüğüydü. Danimarkalılar Vikinglerin her yere yavaşabilen küçük, üstü açık geleneksel teknelerini bir türlü bırakmamışlardı. Hansa'nın kullanıma soktuğu "köke" [cog] yuvarlak gövdeli, güverteli bir gemiydi ve Viking teknesinin taşıdığından on kat fazla yük alıyordu; üstelik maliyeti Viking teknesinden pek az fazlaydı. Sonuç çok geçmeden balıkçılıkta görüldü. Baltık'ın ringası ve Kuzey Atlas Okyanusu'nun morinasını hâlâ İskandinav balıkçılar avlıyor, tuzluyordu, ama balıkları fıçılardan ve pazarlayan Hansa'ydı. Danimarkalılar ve Norveçliler artık nakliyatla Hansa ile rekabet edemez olmuşlardı.

Ortaçağ Hristiyanının beslenme rejiminde zorunlu bir kalem olan balık, Baltık ekonomisinin önemli bir unsuruydu. Kilise kandillerinde kullanılan ve çok revaçta olan Rus balmumu da öyle. Elbette, önde gelen ihracat kalemi hâlâ kürk, önde gelen ithalat kalemi de yündü. Ama köke'nin taşıma kapasitesi yeni kargoları mümkün kılmıştı: İsveç'in bakır ve demiri, Prusya'nın buğday ve arpası. Tahıl Töton Şövalyeleri'ne ait topraklardan geliyordu; 14. yüzyılda bu tahılların satışı tarikatın önemli bir gelir kaynağı haline geldi. Tarikat lideri Hansa üyesi oldu, Hansa da ona Baltık mallarının en eskisi olan kehribar ticaretini elinde tutma hakkını tanıdı.

Hansa ticaret ağı ortaçağ Almanya'sının ne kadar diri olduğunu gösterir. Ancak, İtalyan standartlarına göre Hansa'nın pek mütevazı bir kuruluş olduğunu söylemeliyiz. Cenova'nın ticareti Lübeck'in on katıydı, üstelik Cenova bu ölçekte çalışan dört İtalyan kentinden yalnızca biriydi. İtalyan ekonomisi Alman ekonomisi kadar hızla atılım yapmıştı, ama daha yüksek bir düzeyden başladığı için çok daha büyük bir hacme erişmişti.

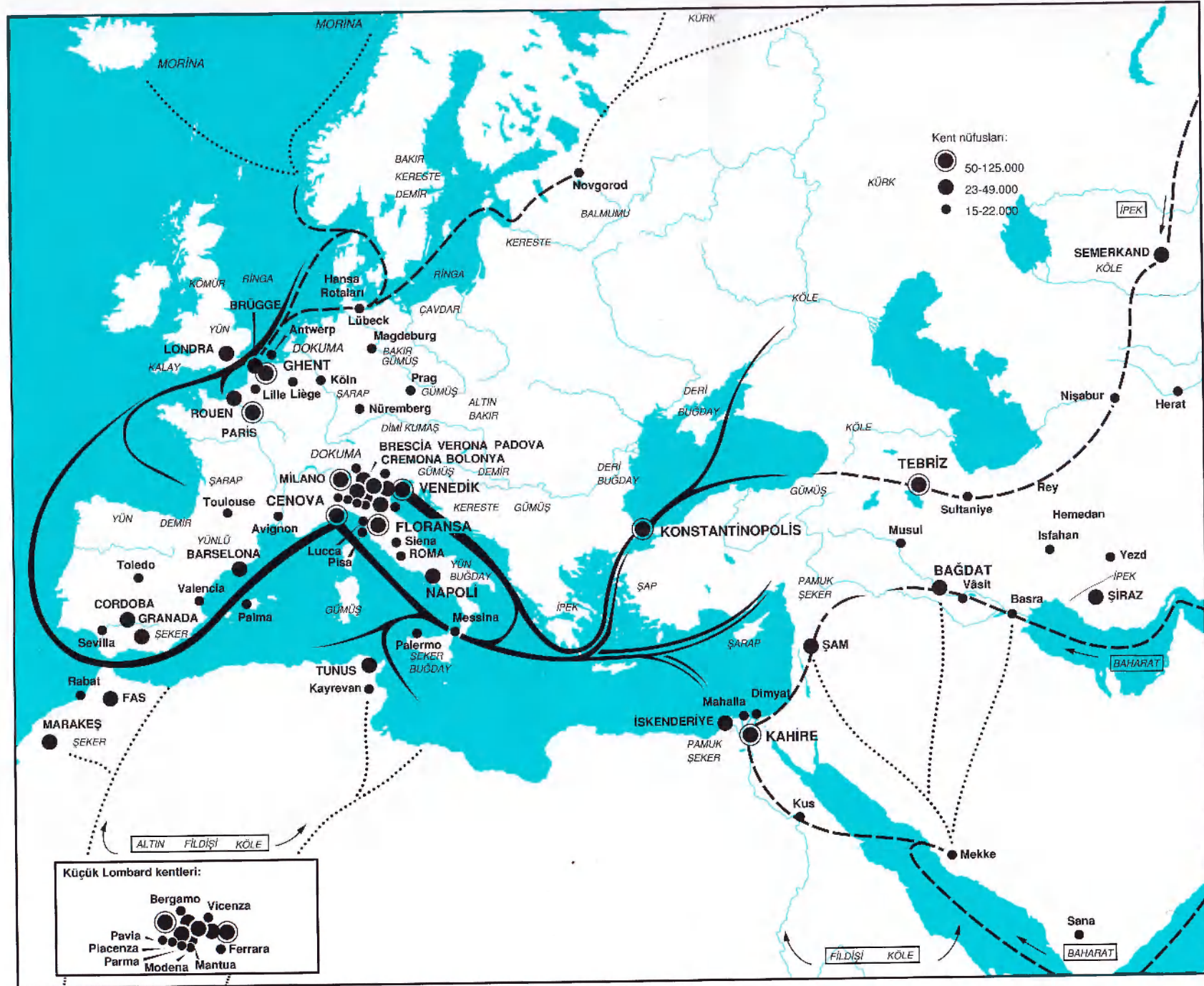
İtalya'nın istikrarlı bir ticaret fazlasına sahip olduğu alanlardan biri de Kuzey Afrika'yla ticaretti. Fatura altınla ödeniyordu, dolayısıyla kuzey İtalyan kentleri altın sikke

çıkartabiliyorlardı. Bu sikkeler 500 yıldır batıda görülen ilk altın paraydı. Cenova'da, Floransa'da ya da Venedik'te basılmış olmalarına göre bu sikkelere *genovino*, *florin* ya da *duka* deniyordu (Venedik bir duka idi). Hepsi 3.5 gram ağırlığında ve yüzde yüz saf; dolayısıyla bu sikkeler çabucak Avrupa'nın para standardı haline gelerek İtalya'nın bankerlik rolünü pekiştirdiler.

Bu rolün geçmişi ortaçağın canlanmaya başladığı döneme kadar gider; Karanlık Çağ'da varlığını sürdürebilmiş tek uluslararası örgüt olan Papalık doğal olarak İtalyanlarla çalışmak istiyordu. Ama Aziz Petrus'un sadakasını, yani Batı Kilisesi'nin Roma'ya verdiği ondalık vergiyi toplamak yalnızca ilk adımdı. İtalyanların asıl öne çıkışı Felemenk dokuma endüstrisinin gelişmesiyle oldu, çünkü bu dokumaları en çok İtalyanlar satın alıyordu. 14. yüzyılın başında dokuma ticaretini destekleyen bankalar ağı Londra'dan Tebriz'e kadar uzanmaktaydı. Hem Alplerin kuzeyinde, hem de uzak ülkelerde, hatırı sayılır İtalyan kolonileri vardı; Floransa'nın Bardi ve Peruzzi gibi banker ailelerinin gelirleri birçok hükümdarın gelirinden çoktu.

İtalyanlar dokuma ticaretine üretici olarak da girdiler. 13. yüzyılın başlarında İtalyan dokumaları yerel satışa yönelik alelade kumaşlardan öteye geçmiyordu. 1220'lerde ihrac edebilecek kadar iyi kumaş dokumaya başladılar, 1320'lerde Felemenk ve Levant'ın en iyi dokumalarıyla boy ölçüşebiliyorlardı. Hammadde ithal ediliyordu. Yün İngiltere'den geliyordu; önce karayoluyla sonra 1270'lerde Cenovalıların girişimleri sayesinde deniz yoluyla getirilmeye başlandı. Mısır'dan pamuklu, İran'dan ipek geliyordu. Ama Floransa yünlüsü, Milano pamuklu-ketenleri ve Lucca ipeği gibi kıymetli kumaşların ihracatı, maliyetini fazlasıyla çıkarıyordu.

Haritaya baktığımızda, gitgide daha sıkı ve karmaşık ticaret ilişkileriyle birbirine bağlanan daha çok sayıda ve daha büyük kentler görüyoruz. Bu tablo bize Avrupa'nın eşi görülmemiş bir zenginlik içinde yüzdüğünü düşündürülebilir. Önceki dönemlerle karşılaştırıldığında bu doğrudur, ama ekonominin ciddi sorunları vardı. İtalyan dokuma endüstrisi 1320'den sonra Felemenk dokumacılığının gerilemesine yol açmıştı. İlhanlıların çöküşü ipek ticaretini aksatmış, Tebriz'deki ajanlarını çeken Venedikliler (1338'de) ve Cenevizler (1340'ta) önemli bir hammadde kaynağını ve iyi bir pazarı yitirmişlerdi. İngiltere Kralı III. Edward'ın Fransa'ya karşı sürdürdüğü savaşın başında borçlandığı muazzam meblağı ödemeyeceğini açıklaması, borcu veren Bardi ve Peruzzi ailelerinin iflasına yol açmıştı (1343). İtalyan Rönesans'ının ortaya çıkmasını sağlayan Floransa için bu ağır bir darbe oldu. Ama ufukta daha da kötüsü vardı.

İS 1346-53: VEBANIN YAYILIŞI

Vebe 600 yıl aradan sonra 1346'da Avrupa'ya geri geldi. Tarihte "Kara Ölüm" diye bilinen bu salgın hastalık aşağı Volga'da başladı, Altınordu hanlarının başkenti Saray'da ve Astrahan'da patlak verdi. 1347'nin başlarında, Don Irmağı'nın ağzındaki Azak ile Kırım'daki Kefe'de kurulmuş olan Ceneviz ticaret merkezlerine ulaşmıştı. Oradan gemilerle Karadeniz yoluyla Trabzon ve Konstantinopolis'e taşındı, oradan da Akdeniz yoluyla İskenderiye, Venedik ve Cenova'ya. 1348 yazında İtalya, güney Fransa ve İspanya'nın Akdeniz kıyılarındaki birçok kente bulaşmıştı. Ayrıca Fransa'nın güneybatısından ilerleyerek Bordeaux'ya varmış, oradan Biskay körfezine, gemilerle Britanya adaları ile kuzey Fransa'ya taşınmıştı. Yıl sona ermeden İrlanda'ya, İngiltere'nin güneybatısına ve Seine vadisine iyice yerleşmişti. Levant'ta Mısır deltasından geçip Kahire'ye, kıyı boyunca Filistin ve Suriye'ye yayılmıştı.

Vebe bir kemirgen hastalığıdır, kemirgenler ölünce vebe basilini taşıyan pireler beslenecek yeni bedenler arar, böylece hastalık insanlara bulaşır. 1346'daki salgın muhtemelen güney Rusya'daki yer sincaplarında başlamıştı; sincap kürkü bölgedeki kürk tüccarlarının belli başlı mal kalemlerinden biriydi. Kürklerle taşınan hastalık Akdeniz kıyılarındaki fare nüfusuna bulaşınca salgın patlak verdi. Fareler limanlarda ve bu limanlar arasında gidip gelen gemilerde yaşıyordu, fareleri taşıyan gemiler hastalığı da taşımıştı. İç bölgelerde hastalığın bir kemirgen nüfustan diğerine yayılması daha yavaş oluyor, deniz yoluyla yeni taşıyıcılar eklenmediği zaman hastalık kendiliğinden ortadan kalkabiliyordu. Ama ada nüfuslarını -hem kemirgen hem de insan nüfuslarını- çok şiddetli vuruyordu.

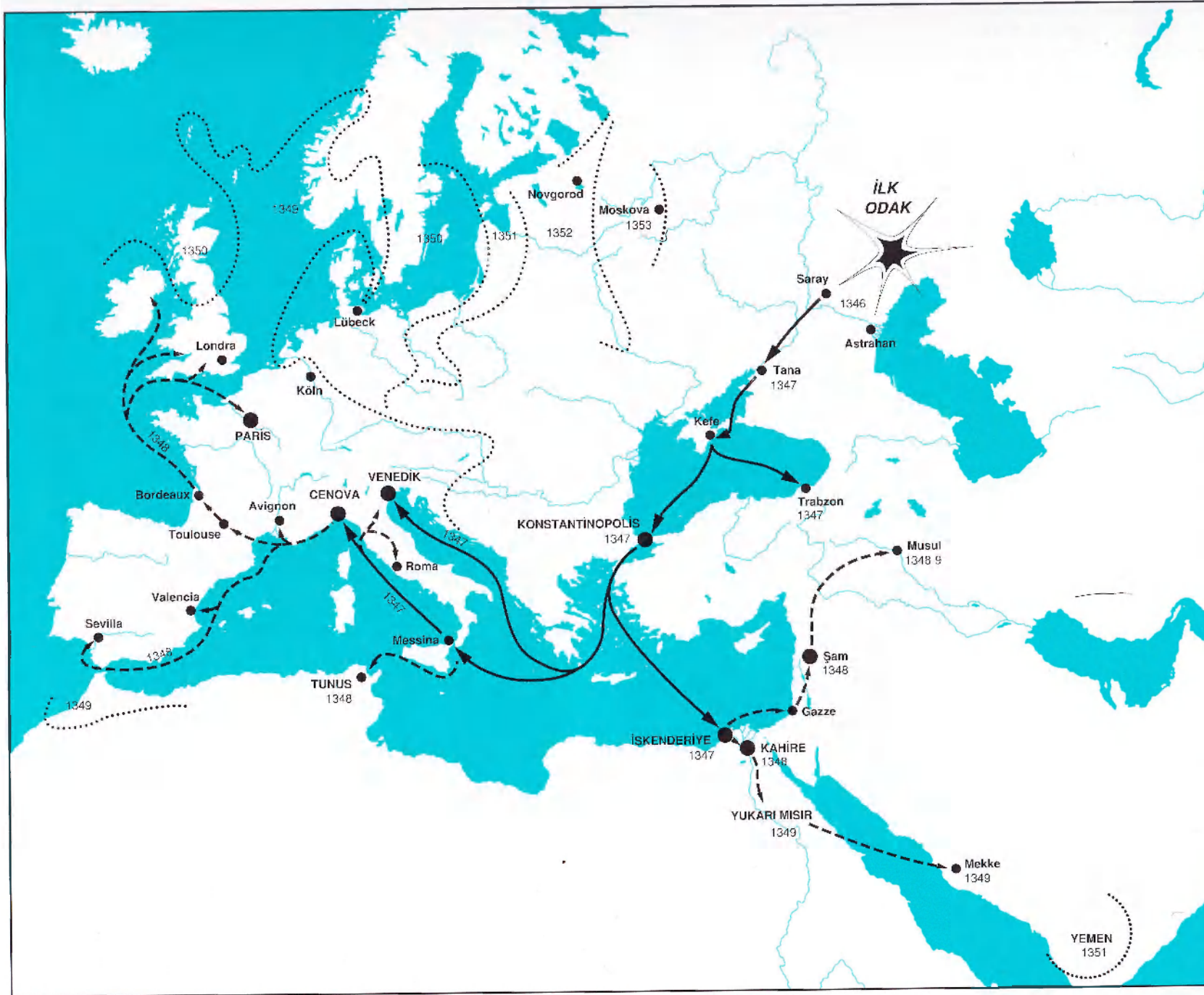
Vebanın öldürdüğü insan sayısı muazzamdı. O çağda yaşayanlar ölüm oranını yüzde 50-75 olarak verir, ama bu iddiaları kanıtlamak hemen hiç mümkün değildir, kanıtlanabildiğinde de sonuçların ne kadar tipik olduğunu anlamak zordur. İngiltere'de günümüze kadar gelebilmiş kayıtlardan ülkenin çoğu bölgesinde din adamlarının en az üçte birinin öldüğünü öğreniyoruz. Avrupa'da, vebanın yayıldığı bölgelerde neler olup

bittigine dair elimizdeki tek ölçüt belki de budur ve şu anlama gelir: 1349'un sonunda, yani salgının Avrupa'nın büyük kısmı ve Kuzey Afrika ile Levant'ın çoğu yerlerinde en şiddetli olduğu dördüncü yılında, toplam ölü sayısı 15 milyon civarındaydı.

Kara Ölüm Avrupa'da bir dört yıl daha dolaştı. 1350'de salgının aktif cephesi Almanya ile İsveç'ten geçti; 1351'de Polonya'ya, 1352'de Rusya'ya ulaştı. 1353'te salgının bulaştığı son büyük kent Moskova'ydı ve Büyük Prensi, oğullarının her ikisini ve iki kardeşinden birini öldürmüştü. En sonunda, yukarı Volga'nın adı sanı bilinmeyen üçra bir köşesinde, yedi yıl önce ilk kurbanını aldığı yerden birkaç yüz kilometre uzakta. Kara Ölüm darbesini son kez indirdi. İlimli bir tahmine göre 20 milyon kişiyi öldürmüştü.

İnsanı dumura uğratan bu sayı Avrupa'nın siyasi ve iktisadi hayatını şaşılacak kadar az etkilemiş benziyor. Birkaç yıl içinde İngiltere ile Fransa yine tepişiyordu; ordular daha küçüktü ama ulusal stratejiler değişmemişti. Daha da şaşırtıcı olanı ekonomiyi etkilememesiydi. İşçi ücretleri ve fiyatlar pek az değişmiş benziyor. Sağ kalanların hayatın eskisi gibi akıp gideceğini varsaydığı anlaşılıyor; sıradan insanlar yeniden doğurup sayılarını artırmaya koyuldu, artık verimli tarım toprakları görece bol olduğundan bu yönde iyi bir başlangıç yaptılar.

Ama işler o kadar kolay değildi. Vebe basili kırsal alanda saklanacak delik bulmuştu ve 1357'de Almanya'da bir salgın daha çıktı. Bu kez yayılışı daha yavaş oldu, yine de sekiz yıl içinde kıtanın çoğu yerine ulaştı ve ilk salgının uğramadığı bölgelerde özellikle ağır ölüm oranlarına yol açtı. İlk salgından bu yana geçen on yıl içinde elde edilen kazançların hepsi silindi. Yüzyılın sonuna kadar her on yılda bir salgın tekrarladı, özellikle 1400 yılındaki çok şiddetli oldu. Avrupa'nın nüfusu yeniden artacağına 60 milyon düzeyinde kaldı. Sonuçta kısa vadede vebanın etkilerine direnebilen kurumlar yavaş yavaş zayıfladı ve yeni bir dizi ekonomik denklem ortaya çıktı; artık para daha önemli bir rol oynayacak, emeğin değeri de artacaktı.

Philippe Augustus Normandiya ile Loire Irmağı'nın kuzeyindeki diğer İngiliz *fief*lerini kendi topraklarına kattığında kimin efendi olduğunu gösterdiğini düşünmüştü; İngiliz kralının anakaradaki diğer topraklarını -esas olarak Akitanya Dukalığı- daha sonra bir fırsat düştüğünde ele geçirebilirdi. Ama işler öyle yürümedi. 13. yüzyıl ilerledikçe İngiltere ile Akitanya arasındaki bağ güçlendi ve Fransızlar 14. yüzyılın başında dukalığa saldırınca kendilerini ciddi bir savaşa girmiş buldular. İngiltere Kralı III. Edward önceleri pek başarı kazanamadı, sonra Sluys deniz savaşında kazandığı zafer (1340) sayesinde Manş Denizi'ne egemen oldu; 1346'da kuzey Fransa'yı istila ettiğinde Crecy'de kazandığı ezici zafer, ertesi yıl Calais'yi ele geçirmesini sağladı. Edward'ın oğlu Kara Prens çok daha başarılıydı. 1356 Poitiers muharebesinde çok daha üstün Fransız ordusunu yendi ve Fransa kralını esir aldı. Dört yıl sonra İngilizler istedikleri antlaşmayı elde ettiler.¹

İslam dünyasında iki olay öne çıkıyor: İlhanlıların nihai olarak ortadan kalkışı ve Osmanlıların yükselişi. İlhanlı tahtı için ciddi mücadele veren son kişi 1353'te bir suikaste kurban gitmişti; dolayısıyla merkezi otorite adına ne kaldıysa o da Celayiriler tarafından ele geçirilmişti. Celayirileri üstbey olarak tanıyan iki sınır komşusu vardı: doğuda, başkentleri Şiraz olan Muzafferiler ve batıda Karakoyunlu Türkleri (ama ancak 1366'daki bir çatışmayı Celayiriler kazandıktan sonra). Daha doğudaki eyaletler Herat Kartları ile Serbedarlar arasında bölünmüştü (Serbedarlar İran Şiiliğinin gelişiminde başka bir aşamayı temsil eden bir Mehdi mezhebine mensuptu). Osmanlılar bütün cephelerde ilerliyordu. Anadolu hakkındaki emellerini Ankara'yı ele geçirerek gösterdiler (1361; Karaman Beyliği'nin buna itirazı vardı, çünkü Selçukluların vârisi olduğunu iddia ediyordu ve bunun işareti olarak da Konya'yı başkent yapmıştı). Ayrıca Gelibo-

lu'yu alarak Avrupa'da bir köprübaşı elde ettiler (1354). Böylece yeni oyunda ellerine bir koz geçirmiş oluyorlardı, kazananın ödülü de Bizans imparatorluğu olacaktı. Bu yarışmada resmi birincilik adayı hâlâ Sırp Kralı Stefan Dušan'dı; Dušan 1340'larda kuzey Yunanistan'ın fethini tamamlamıştı. Ama Stefan'ın kendini Bizans'ın vârisi olarak tanıtmamasının önünde bir engel vardı: Konstantinopolis'i eline geçirememişti, oysa geçirse bunu başka başarılar izleyebilirdi. 1355'te öldüğünde şehri kuşatamamıştı bile; o göklere çıkarılan imparatorluğu da birbirleriyle savaşan yarım düzine prensliğe bölünverdi. Bulgarların hali de iç açıcı değildi; Latinler ise çoktan kepenk indirmişti. Osmanlılar harekete geçecek daha iyi bir zaman bulamazlardı.²

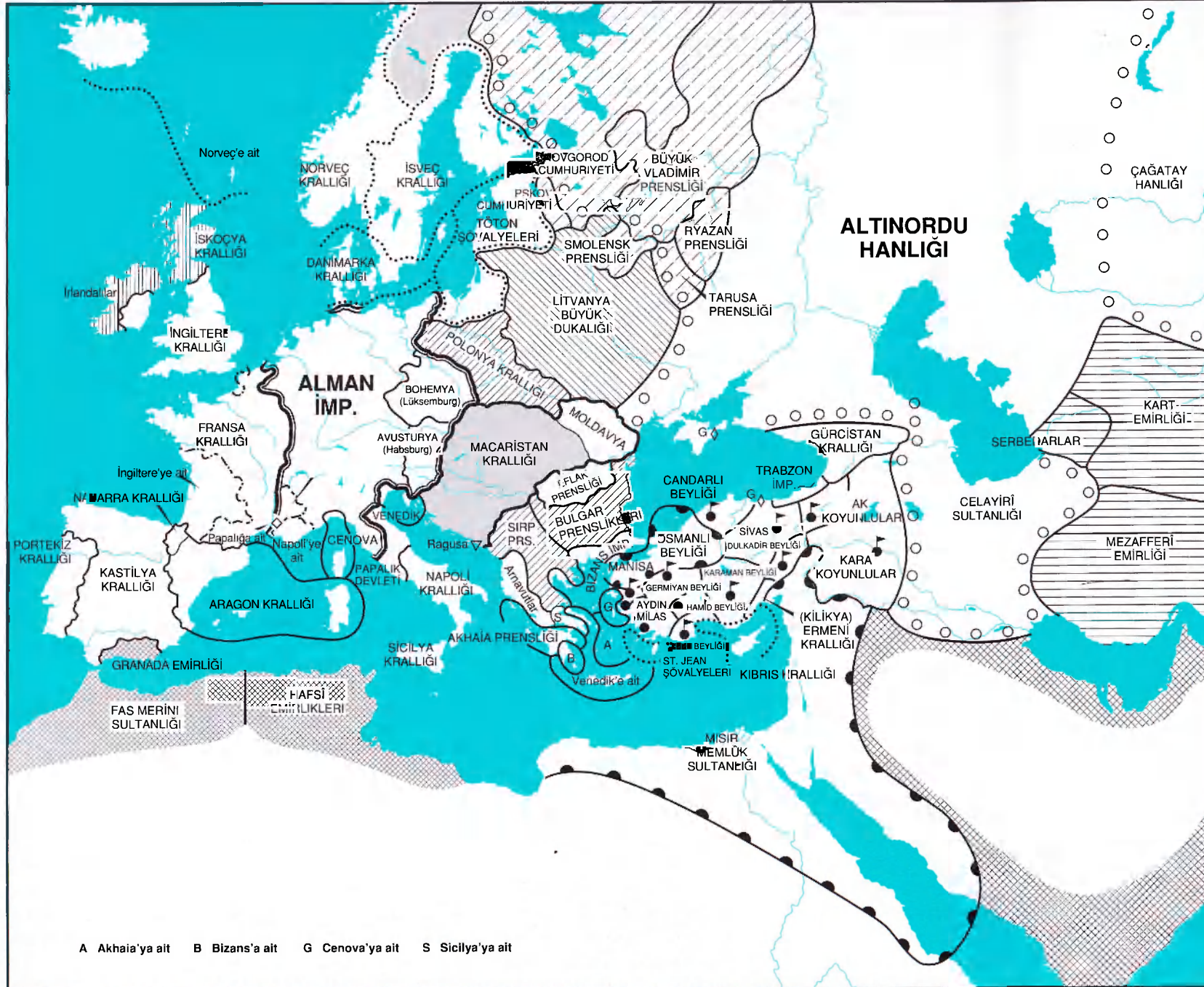
Orta Avrupa'da bazı olumlu gelişmelerden söz edebiliriz. Polonya Kralı III. Kazimir Mazovya tarafından tanınmış, Galiçya'yı fethetmişti; bu başarılar sayesinde tarih kitaplarına Büyük Kazimir diye geçti. Macaristan Dalmaçya'daki Venedik üslerini aldı, Karpatlar'ın doğu kısmında da bir Vlah devleti olan Moldavya'nın doğmasına yardım etti.³

Mağrip'te Hafisiler üç emirliğe bölünmüştü: Konstantin, Becaye ve Tunus. İspanya'da Aragon Krallığı Mayorka altkrallığını ilhak etti (1354). İskandinavya'da Danimarka Kralı Valdemar Atterdag, İsveç'e rehin verilen eyaletleri geri aldı ve Gotland adasını fethetti (1360-61). Rusya'da, Pskov bağımsızlığını ilan edip Novgorod'dan ayrıldı (1348); Litvanya ise Tarusa hariç bütün Bryansk Prensliği'ni işgal etti (1357) ve bozkırlar konusunda Altınordu'yla çatışmaya başladı. Levant'ta Cenevizler Lesbos [Midilli] adasını aldılar, Kıbrıs'ın genç girişimci kralı bir süre için de olsa Anadolu'nun güney kıyılarını ele geçirdi; Kilikya Ermeni Krallığı ise Memlûkların egemenlik alanına girdi (1360; krallık 1375'te tamamen ortadan kalktı).

¹ Fransızlar doğu sınırlarındaki gidişattan daha memnundular; yüzyılın başından beri Rhone Irmağı'nın sağ kıyısındaki Alman topraklarını kemirip durmuşlardı. Lyon dahil bütün önemli yerler artık Fransa'nındı; Fransa kralı 1349'da Dauphiné'yi satın alarak ırmağın öte yakasında da önemli bir yer elde etmiş oldu. Bu bölge tahtın vârisine irat olsun diye alınmış, tahtın daha sonraki vârisleri bu nedenle Dauphin unvanını kullandılar. Bölge 1364'te fiilen ilhak edildi. Daha önce belirttiğimiz gibi Avignon 1348'de Papalık Devleti'nin sınırdışı kenti haline gelmişti.

² Adriyatik kıyısındaki Arnavut prenslikleri önemsiz ama ilginçtir. Arnavutların, klasik çağda batı Balkanlar'ın yerli halkı olan İllirlerden geldiğine inanılır. Stefan Dušan'ın ölümünden hemen sonraki yıllarda siyasi kimliklerini yeniden buldular ve çok zor bir coğrafyanın da yardımıyla bu kimliğe insanı şaşırtacak kadar sıkı sarıldılar.

³ Teoride Ragusa (bugünkü Dubrovnik) Dalmaçya kıyılarının geri kalan kısmı gibi Venedik'ten Macaristan'a geçmişti, ama Macaristan önemsiz bir haraçla yetindiği için, kent bu haritada bağımsız statüde gösteriliyor.

Osmanlıların Avrupa'ya doğru ilk ilerleyişinde dikkati çeken nokta hızları değil kararlılıklarıydı. 1360'ları Trakya'da sağlam bir yer edinerek geçirdiler, 1370'lerde aldıkları yerleri Sırp'lara ve Bulgarlara karşı savundular, 1380'lerde de bu iki halkı vasal statüsüne indirdiler. Derken 1389'da Osmanlı tahtına daha hızlı hareket etmek isteyen bir önder geçti: Bayezit, sultan unvanını kullanan ilk Osmanlı hükümdarıydı. Saltanatına Sırp'ları Kosovo Polye'de ezici bir yenilgiye uğratarak başladı; yüzyıllar boyunca bu yenilgi hüznünlü Slav şarkılarında yankılandı. Sonra Bosna ile Eflâk'ı Osmanlıya haraç veren ülkeler listesine ekledi (1391) ve Yunanistan ile Bulgaristan'ı ilhak etti (1392-3). Ama Anadolu'daki seferleri bundan çok daha üstün başarılar getirdi: Bayezit bu seferlerle Fırat'ın batısındaki bütün Türkmen beyliklerini imparatorluğuna kattı. Sultanın büyük bir hızla hem Avrupa'da, hem de Asya'da elde ettiği bu başarılar ona "Yıldırım" lakabını kazandırdı. Hiç kuşkusuz büyük bir savaşçıydı.

Orta Avrupa'daki en heyecanlı olaylar hanedanlarla ilgiliydi. Polonya Kralı Büyük Kazimir ardında çocuk bırakmadan ölünce krallığı Macaristan Kralı Büyük Layoş'a geçti (1370). Ne yazık ki Layoş bu birleşmeyi pekiştirecek oğula sahip olamadı; iki kızının her biri yeni bir birleşime yol açtı. Drahoması Macaristan olan büyük kızı Almanya'daki Lüksemburg mülklerinin vârisi olan Sigismund'la evlendi; Polonya'yı alan küçüğü ise Litvanya Büyük Dukası'yla evlendi. Bu birleşimlerden Polonya-Litvanya sallantıda gibi görünüyordu. Litvanya baronları birleşmeye karşı çıkmış, büyük duk artık Polonya kralı olduğuna göre yeni bir büyük duk seçilmesini istemişlerdi. Ama Litvanyalıların Polonya'ya ihtiyacı vardı. 1382'de Baltık eyaletlerinin sonuncusunu Töton Şövalyeleri'ne vermek zorunda kalmışlardı, Altınordu'ya saldırıları da 1399'da yenilgiyle sonuçlanmıştı. Nihayet Polonya'nın üstbeyliğini kabul etmeye karar verdiler, böylece birleşme sürdü.¹

Macaristan-Lüksemburg bağlantısı ise daha olumlu başladı. Osmanlıları durdurmayı kafasına koyan Kral Sigismund papayı bir Haçlı Seferi çağrısı yapmaya ikna etti ve Lüksemburg mirasının bir parçasını bu seferin kendi payına düşen masrafını karşılamak için sattı. Böylece 1396'da Osmanlıların karşısına hatırı sayılır bir Fransız-Macar gücü çıkartıldı. Haçlı seferinin lojistiği gelişme kaydetmişti -Sigismund Osmanlılarla savaşmak için topu topu bir adım atıp sınırının ötesine geçecekti- ama yine doğru dürüst bir komutanı yoktu. Haçlılar uç kalesi Nikopolis'i [Niğbolu] kuşattıkları sırada Bayezit ordusuyla çıkageldi. Fransızlar başlarını Crecy ve Poitiers'de derde sokan tarzda, dosdoğru saldırıya geçmekte ısrar ettiler ve yine durdurulup kılıçtan geçirildiler. Macarlar da tek başlarına bir şey yapamadılar, böylece son Haçlı Seferi başladığı anda bitti. Sonuçta Bayezit'in ve yenilmez gibi görünen Osmanlı ordusunun hanesine bir zafer daha yazıldı.

Fransa'da işler daha iyi gidiyordu. Gösterişli muharebelerden kaçınan Fransızlar Akıtan-ya'daki İngiliz topraklarını yavaş yavaş kemirmişler, İngilizlerin elinde yalnızca bir kıyı şeridi kalmıştı. Bu bölgede artık bir yaramazlık çıkmayacağı benziyordu. Ancak Fransız monarşisinin hanedan prenslerine aşırı büyük *fief*ler vermek gibi hiç de akıllıca olmayan bir âdeti vardı. Bu âdetin pek talihsiz bir örneği, prenslerden birini Burgonya Düğü yapmak oldu (haritada B¹). Zira yeni duk hemen ardından Burgonya Kontluğu'nu (B²; Alman İmparatorluğuna ait bir *fief*) ve Felemenk Kontluğu'nu (B³; teknik olarak Fransa'ya ait ama aslında yarı bağımsız) irat

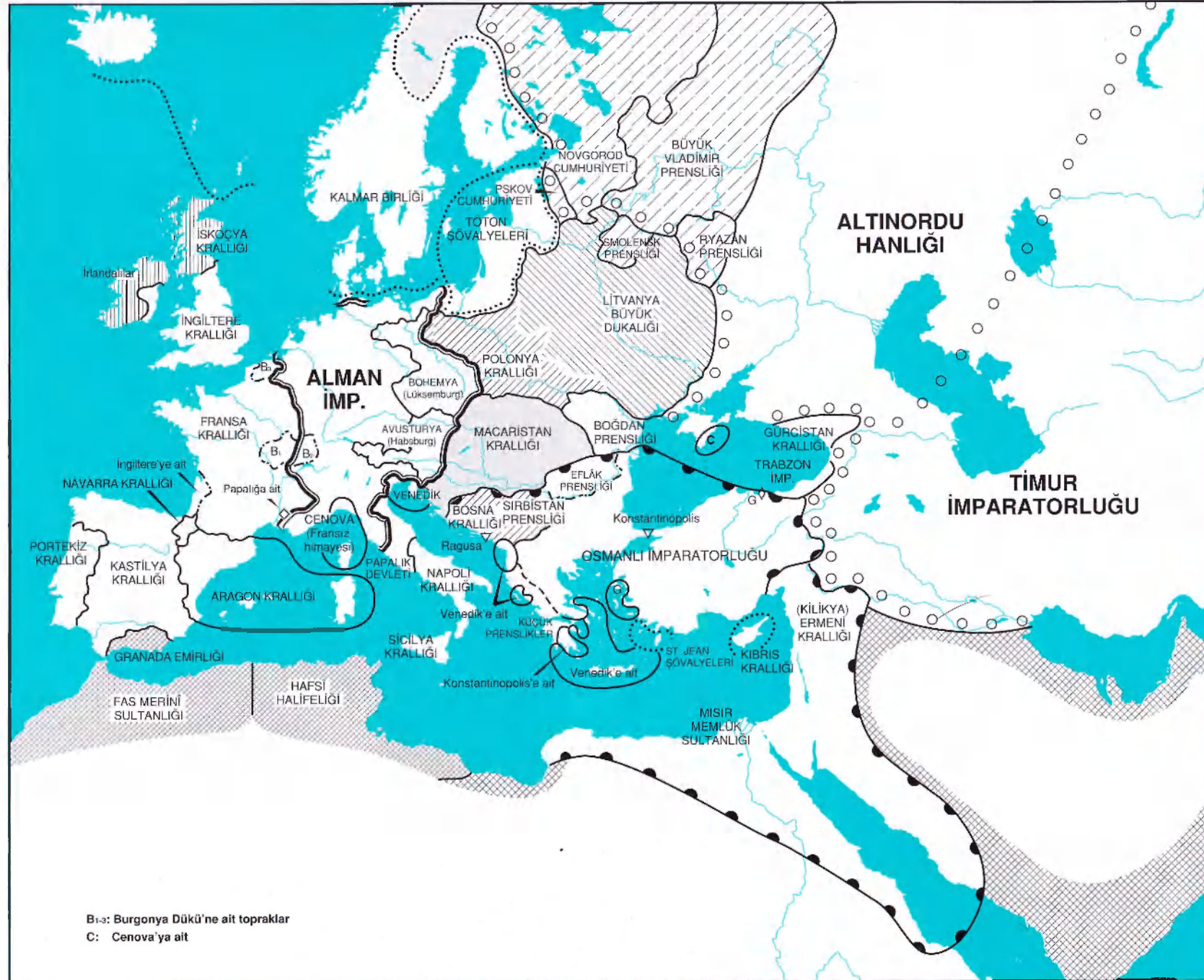
topraklarına kattı. Fransa ile Almanya arasında yer alan, Felemenk dokumacılığı sayesinde zenginleşen bu Burgonya mülkü, birçok bakımdan bağımsız bir devlet gibiydi.

Akdeniz'de, batı ve güney Balkanların siyasi parçalanmışlığını fırsat bilen Venedik, Korfu'nun denetimini ele geçirmiş, Arnavutluk ile güney Yunanistan'daki seçme noktalara garnizonlar kurmuştu. Venedik'le savaşlarının dördüncüsü ve en şiddetlisinde fena halde yenilen Cenova o kadar umutsuzluğa kapılmıştı ki birkaç yıl için Fransızların üstbeyliğini kabul etti (1396-1409). Baltık'ta, Hansa Danimarka'nın öyle bir burnunu sürtmüştü ki (1370) İs-kandinav krallıklarının birleşmesi yönünde atılan adımlar daha kolay hazmedilir hale geldi. Üç taht resmen 1397'de Kalmar'da birleşti. Bir yıl sonra, Töton Şövalyeleri Gotland'ı işgal etti. Almanya'da Habsburglar Tirol'ü 1363'te aldı. Provence Kontluğu artık haritada görül-müyor, çünkü 1382'de Napoli Krallığı'ndan ayrılmıştı.

Bu arada, Çağatay Hanlığı'nın batı sınırlarında yeni bir güç doğuyordu. Moğol İmparatorluğu'ndan sonra kurulan dört devlet arasında en sönük olanı Çağatay Hanlığı'ydı. Hanlığı oluşturan kabileler durmadan taraf değiştiriyor, böylece başlarına durmadan yeni hanlar geçiyordu. Ancak, bu kabile reislerinden biri 1360'lardan itibaren sürdürdüğü fırtınalı hükümdarlık hayatında gerekli karizmayı oluşturmaya başardı. Bu reis Timur'du, Timurlenk olarak da bilinir (Aksak Timur). 1393'te adına hüküm sürdüğü Han'ın topraklarına İran ve Irak'ı kattı. Daha da önemlisi her yıl savaşan ve önemli seferlere çıkıp galip gelen bir ordu kurdu.

Timur'un askeri makinesi yağmayla işliyordu; bu makine her işgal ettiği toprağı kısa sürede tamtakır ettiği için Timur daha uzaklara göz dikmek zorundaydı. 1395'te Rusya'yı istila ederek Altınordu başkenti Saray'ı aldı ve ordusunun hanlığın hazinelerini yalayıp yutmasına göz yumdu. 1398'de doğuya yönelip Hindistan'a saldırdı. Delhi koşullu teslim oldu, ama Timur'un birlikleri yine de kenti acımasızca talan ettiler. Kent kapılarının iki yanına kent sakinlerinin kafalarından piramit yapıldı, malları da askerler arasında pay edildi. Batıda Timur Memlûklarla dalaştı, bu bahaneyle Halep ve Şam'ı yağmaladı. Sonra, Bayezit'in bazı kaçakları vermeyi reddettiği bahanesiyle Osmanlılara saldırdı (1402). Bayezit saldırıya karşılık vermek istedi, ama doğu sınırına yaklaştığında Timur'un daha önce oraya vardığını ve güneyden dolayıp arkasına geçtiğini gördü. Sultan ordusunu Ankara'ya döndürdü, orada, Timur'un seçtiği bir muharebe meydanında, Türkler ve Tatarlar en sonunda karşı karşıya geldiler. Bayezit'in durumu kötüleşiyordu; ordu yürümekten yorgun düşmüştü, su kıttı ve bazı yedek Türkmen güçleri Bayezit'i meydanı terk etmekle tehdit ediyorlardı. Muharebe başlayınca gerçekten de terk ettiler ve Osmanlı ordusunun kalan kısmı Timur'un sayıca üstün birliklerine yenildi.

Ankara hezimetini Bayezit'in aşagılanmasının ilk adımıydı. Muharebenin sonunda esir düştü, Timur'un maiyetiyle birlikte Anadolu'yu dolaşmak zorunda kaldı, birkaç ay sonra da öldü. Timur Bayezit'in daha önce alaşağı ettiği beyleri yeniden başa geçirdi, Osmanlı hanedanının itaat sunmaya gelen genç üyelerini kabul etti. Nihayet 1404'te başkenti Semerkand'a döndü ve Çin'i istila hazırlıklarına başladı. Orta Asya yollarına ikmal merkezleri kuruldu, yıl sonunda da Timur bizzat doğuya doğru yola çıktı. Ama maiyeti onun ölmek üzere olduğunu görüyordu; Otrar'a vardığında Timur da bunu kabullenmek zorunda kaldı. Çin, Timur'un ağgözlü ordularının ziyaretine katlanmak zorunda kalmayacaktı.²

B-3: Burgonya Dükü'ne ait topraklar

C: Cenova'ya ait

1 Polonya 1366'da Volhinya'nın bir parçasını Litvanya'dan almıştı. Bir süre sonra Moldavya Macaristan'a bağlı olmaktan vazgeçip Polonya ile daha serbest bir birlikliğe girdi. Macaristan aynı sıralarda Bosna'nın da kontrolünü kaybetti, ama Bosna'nın bağımsızlığı pek kısa sürdü. Yukarıda değindığımız gibi Osmanlılar 1391'de bu ülkeyi vassal statüsüne indirgediler.

2 Timur dini bütün bir Müslümandı, kaderin cilvesine bakın ki yumruğunu dininin düşmanlarına indirme fırsatını pek bulamamıştı. Bu konudaki bütün başarısı her yarımdan geçişinde Gürcistan'ı yağmalamaktı, bu da öyle sık oluyordu ki Gürcistan yaşanılır olmaktan çıkmıştı. Timur Anadolu seferi sırasında İzmir'deki bir Hristiyan garnizonunu yerinden kovdu.

1413'te İngiltere kralı olan V. Henry, İngiliz ve Fransız tahtları arasındaki kavgaya son vermek için Fransa'nın da kralı olmaya karar vermişti. Koşullar ondan yanaydı: O sırada tahtta olan Fransa kralı deliydi, Burgonya dükü kime sadakat göstereceği konusunda kendini serbest hissediyordu, Fransız soyluları ise turnuvalar ile savaş taktikleri arasındaki farkı hâlâ anlamıyordu. İngiliz okçuları ile Fransız şövalyeleri arasındaki en ünlü karşılaşma olan Agincourt'da (1415), Henry Fransız sarayının moralini çökertmek için ihtiyacı olan ezici zaferi kazandı. Beş yıl sonra Krallık Naibi ve tahtın vârisi olarak tanındı. Ama bu son ödülü kendisi elde edemeyecekti: Henry Fransa kralından birkaç ay önce öldü, hem İngiltere'yi hem de Fransa'yı yöneten ilk hükümdar küçük VI. Henry oldu (1422). Aslında Fransa'nın sadece yarısı Henry'nindi; Loire Irmağı'nın güneyinde, hükümdarlığı tanınmayan Dauphin (veliaht prens) bir muhalif hükümet kurmuştu. Hiçbir muharebeyi kazanamamıştı Dauphin, ama Jeanne d'Arc onun hesabına bir tane kazandı (1429). Krallığın bütünü üzerindeki hak iddiasının kabul edilmesi için bu yeterli oldu.

Agincourt'dan birkaç yıl önce doğu Avrupa, benzer şekilde destanlara yazılan bir muharebeye sahne olmuştu. Tannenberg'de (Polonya tarih kitaplarında Grunwald) Töton Şövalyeleri bir Polonya-Litvanya istila ordusuyla karşılaştı. Sonuç, Polonya ile Litvanya için zafer, tarikatın da bir askeri güç olarak sonu oldu (1411). Müttefikler muazzam bir ordu toplamıştı, kimler yoktu ki: Smolensk'ten (o sırada Litvanya'nındı) Ruslar, Karadeniz bozkırlarından Tatarlar, Bohemya ve Silezya'dan kiralık askerler. Ama bu ordu bir arada tutulup fetihlere girişilemedi. Yapılan barış sadece Litvanya'nın Samogitya'ya -Livonya'yı Prusya'dan ayıran eyalet- yeniden egemen olduğunun onaylanmasına yaradı. Yine de bu muharebe bir dönüm noktasına işaret ediyor: Almanların ikinci *Drang nach Osten*'inin [doğuya yayılma] sonu ve daralmalarının başlangıcı.

Polonya'ya barış için baskı yapan hükümdarlar arasında şimdi hem Alman İmparatoru hem de Macar Kralı unvanıyla Sigismund da vardı. Çok önemli bir kişilikmişe benziyor Sigismund, ama aslında unvanları arttıkça nüfuzu azalıyordu. Bohemya tacını da takması (1419) kötü günlerin habercisi oldu. Bu taç Sigismund'un Lüksemburg

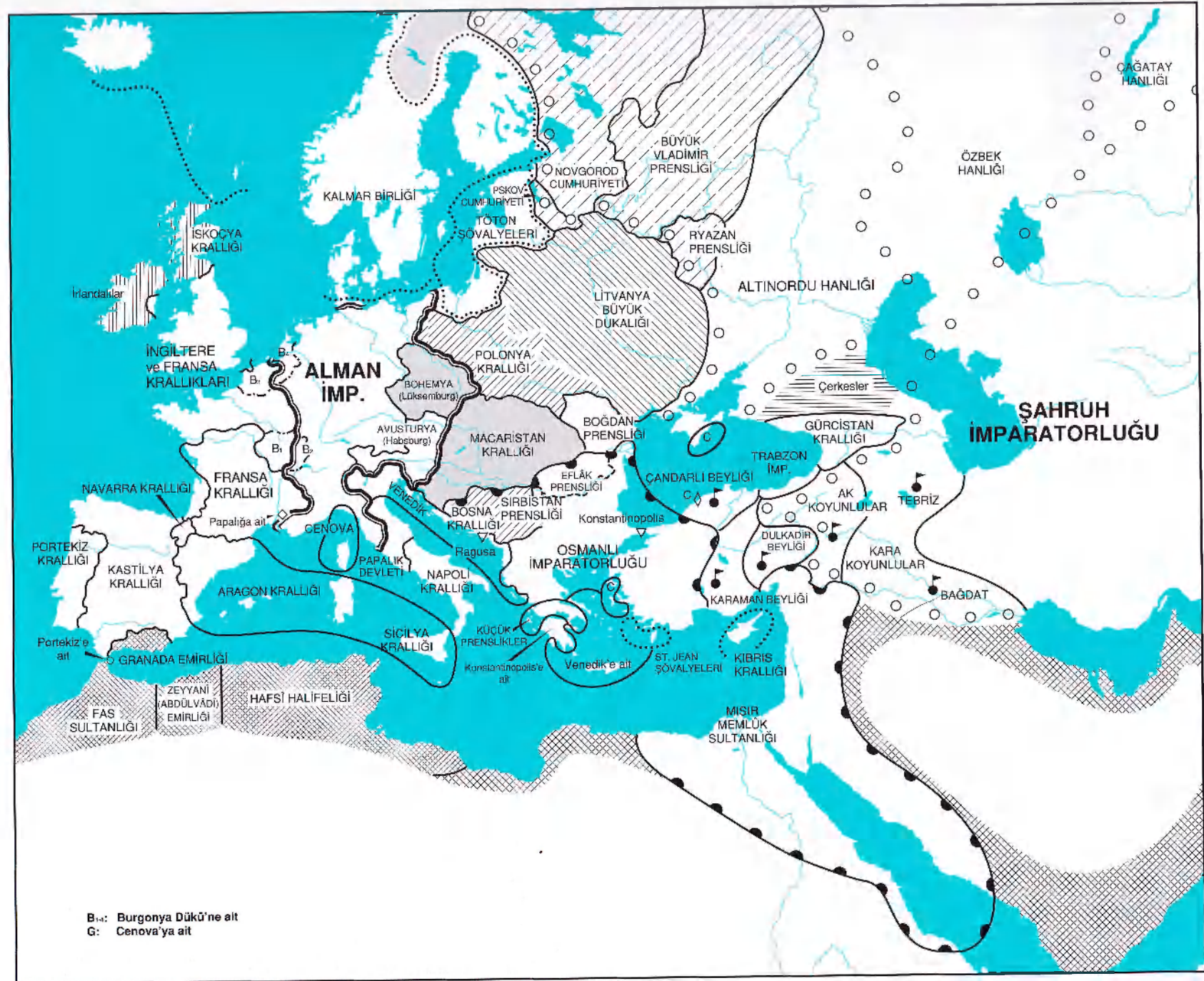
mirasının bir parçasıydı ve ona yararlı bir güç tabanı sağlayabilirdi. Oysa gereksiz yere Jan Hus sapkınlığını bastırmaya kalkması kanlı bir ayaklanmaya yol açtı ve ortaya çıkan ulusalcı Çek hükümetini Sigismund düşüremedi. Nihayet, 1436'da, ölümünden bir yıl önce Sigismund'un Prag'a girip tahta oturmasına izin verildi, ama saltanat yıllarının büyük kısmında Bohemya ona utançtan başka bir şey getirmeyecekti.

Timur'un hükümet ederken şiddetten başka bir araç kullanmadığı düşünülürse, ölümünden sonra imparatorluğunun çökmemesi insanı şaşırtıyor. Oğlu Şahruh, Fırat ile Tarım havzası arasındaki bütün toprakları kontrol ediyordu. Gerçi Karakoyunlular gibi batıdaki tâbi kabileler zaman zaman itaatsizlik ediyorlarsa da sonunda daima dize getiriliyorlardı. Artık Timur'un en parlak günlerindeki gibi büyük yağma seferlerine çıkılmıyordu, zaten Şahruh'un komşuları da onu kışkırtmamaya gayret ediyorlardı. Örneğin Osmanlılar, ona hitap ederken daima çok saygılı davranıyor, Anadolu'nun batı yarısını yeniden ele geçirmiş olsalar da doğudaki beyliklere dokunmuyorlardı. Doğuda yine fırtına kopmasındansa Karaman Beyi'nin ignelemelerine tahammül etmek evlaydı.

Ankara savaşının ardından Osmanlılar Rumeli'de bazı tavizler vermek zorunda kalmışlardı ama bu durum kısa sürdü. Bizans Selanik'e ancak birkaç yıl egemen olabildi, Eflâk, Sırbistan ve Bosna bağımsızlıklarını kazansalar da 1420'lerde yine kaybettiler. 1430'da Osmanlı toprakları yeniden 1401'deki sınırlara erişti. Bizans, Osmanlıların henüz fethetmemiş oldukları Yunanistan'da, Akhaia Prensliği'nin kalıntılarını ilhak etmeyi başardı (1428-32); Ege adaları zaten Venedik'e bağlanmayı tercih etmişti (1418).

Venedik 15. yüzyıla büyük başarılarla girmişti. Macaristan ve Bosna'nın başındaki felaketleri fırsat bilip Dalmaçya kıyılarını yeniden ele geçirmiş (1409-20), Milano'nun zayıflığı sayesinde Lombardiya'da beklenmedik derecede kolay kazançlar sağlamıştı (1404-26).

Rusya'da Altınordu'nun zayıflamakta olduğu açıktı. Kafkasya'daki Çerkesler bağımsızlıklarını kazandı, Urallar'ın ötesindeki Özbekler de kendi hanlarının yönetiminde bağımsız bir devlet kurdular. Akdeniz'de Sicilya yine Aragon Krallığı'na geçti (1409), Portekiz ise Cebelitarık Boğazı'nın öte yakasındaki Septe'yi aldı (1415). Felemenk bölgesinde Burgonya, Hollanda ile Brabant'ı aldı (haritada B⁴).

İngiltere'nin Fransa'ya egemen olması ancak Burgonya'nın desteği olduğu sürece gerçekçi bir girişime dönüşebilirdi. Burgonya taraf değiştirdiğinde, ki 1435'te yaptı bunu, İngiltere'nin konumu derhal zayıflamaya başladı. İngilizler ertesi yıl Paris'i terk ettiler, Normandiya ve Akitanya 1440'lara kadar elde tutuldu, ama 40'ların sonunda bu eyaletler de kaybedildi. Normandiya'daki son köprübaşı Cherbourg 1450'de, Akitanya başkenti Bordeaux 1453'te düştü. İngiltere'nin kıtadaki mülklerinden yalnızca Calais kalmıştı.

Bordeaux'nun kaderi Castillon'da Fransızların zaferiyle belli oldu. Bu muharebede İngilizler Fransız toplarının kışkırtmasıyla hiç de akıllıca olmayan bir saldırıya girişmişlerdi. Top ilk kez bir muharebenin kaderini belirliyordu. Kayıtlara göre top bir yüzyıl öncesinden beri kullanılmaktaydı (Crecy'de İngilizler tarafından), ama ilk modellerin doldurulması taktik açıdan fazla yararlı olmayacak kadar uzun sürüyordu. Topun basat rol oynadığı alan kuşatmalardı; eskiden aylarca, yıllarca kuşatmaya direnebilen kaleler ve müstahkem kentler artık birkaç hafta içinde düşüyordu. Castillon muharebesi'nin yapıldığı 1453 yılının topun rüşte erdiği tarih olduğu iddia edilebilir; ama bu iddia, topun çok iyi bildiğimiz bir kuşatmadaki rolüyle pekişmiştir. 1453'te Osmanlılar Konstantinopolis'in kara surlarının önüne olağanüstü büyük bir batarya getirmişlerdi. 200 kulenin birleştirdiği bu surlar on yüzyıl önce inşa edildiğinden beri aşılamamıştı. Sekiz hafta boyunca sürdürülen bombardıman surların geniş bir bölümünü harabeye çevirdi ve 1453 Mayıs ayı sonunda Osmanlılar şehre girdi.

Aslında bu olayın önemine gölge düşüren pek çok etmen vardı: Kentin düşmesi uzun süredir bekleniyordu; Ankara muharebesi olmasaydı Bayezit Konstantinopolis'i elli yıl önce almış olurdu. Üstelik bu dönemde Konstantinopolis ikinci sınıf bir kente dönüşmüştü; Osmanlıların muzaffer bir edayla geçtikleri sokaklar, hâlâ meskûn birkaç bölgeyi birbirine bağlayan, kuşaklar önce terk edilmiş ot бүрүтүш patikalardan ibaretti. Ama Constantinus'un kenti saygın geçmişinin dışında bir sebepten dolayı önemliydi. Konstantinopolis Doğu Akdeniz'in anahtarıydı, içi boşalmış olsa bile Hristiyan âlemi için değeri muazzamdı. Yağmalandığı haberi şok etkisi yarattı; Batı, görevlerini ihmal ettiği için bu sonucun ortaya çıktığını tedirginlikle hissediyordu. Konstantinopolis eski debdebesine yine kavuşacaktı, ama bu kez bütün Hristiyan girişimlerinin ezeli düşmanı olan Osmanlı sultanlarının başkenti İstanbul olarak.

Konstantinopolis'in fethi Fatih Sultan Mehmet'in ilk önemli girişimiydi. II. Mehmet uzun saltanat dönemi boyunca (1451-81) başka yerleri de fethetti. Sırbistan'ı, Bosna'nın önemli bir bölümünü ve güney Yunanistan'daki bütün küçük prenslikleri ilhak etti (1456-68). Kırım'daki Ceneviz üslerini ele geçirdi ve yerel Tatarları egemenliği altına aldı (1475-8). Çandarlı ve Karaman beyliklerini, zavallı küçük Trabzon İmparatorlu-

ğu'nu fethetti, Akkoyunluları Fırat'ın doğusuna hapsedti (1461-73). Yunanistan yarımadasında, Venedikliler kalelerini ellerinde tutmayı başardı, ama anakaraya yakın adalar Mehmet'in ordularına dayanamadı; Lesbos'u 1462'de Cenevizlilerden, Euboea'yı da 1470'te Venediklilerden aldı.

Doğu Avrupa'da harita daha basit çizgilere kavuşuyordu. Polonya-Litvanya birliği IV. Kazimir'in saltanat döneminde tam anlamıyla hayata geçti. Kazimir üstün kaynaklarını kullanarak Töton Şövalyeleri'ni Prusya'nın büyük kısmını teslim etmeye zorladı, ülkenin kalan kısmı da biat etmekten başka çare göremedi (1466). Kazimir Silezya'nın bir ucunu zaten ele geçirmişti (1457). Daha sonra, Osmanlılar Boğdan'da [Moldavya] ilerlemeye başlayınca bu sınır devleti gönüllü olarak Kazimir'in egemenliğine geçti (1485). Daha doğuda, çar unvanını ilk kullanan Büyük Moskova Prensi olan Büyük İvan, Novgorod'u ilhak etti (1478). Ayrıca Altınordu'ya geleneksel haracı ödemeyi reddetti ve zorla haraç alma girişimini geri püskürttü (1480). Tabii böyle meydan okumaya cesaret edebilmesi Altınordu'nun parçalanmış olması sayesindeydi; Altınordu'nun yerinde yerel hanlıklar ortaya çıkmıştı: Kırım (1441), Kazan (1445) ve Astrahan (1466).

Batı Avrupa'da hem önemli hem de önemsiz bazı değişiklikler vardı. Danimarka kralı Holstein'ı almış (1460), ama Orkney ve Shetland adalarını İskoçya'ya vermek zorunda kalmıştı (1468). İsveç ise Kamlar Birliği'nden çıktı (1448). İngiltere Fransa'daki *fişlerini* kaybettiği gibi, Dublin'in hemen çevresindeki bölge hariç İrlanda'yı da elinden kaçırdı. Fransa'nın hem İngiltere hem de İngiltere'nin bir zamanki müttefiki Burgonya dükü karşısındaki durumu gayet iyiydi. Her yere saçılmış topraklarını birleştirip genişlemeye çalışan dördüncü dük Cesur Charles'ın sorumsuz davranışları da Fransa'ya yaradı. Charles önceleri başarılı olduysa da anayurdundan fazla uzaklaşan ordusu İsviçrelilere iki kez fena halde yenilmişti (1476). Charles ertesi yıl Nancy'ye yerleştirdiği bir garnizonu kurtarmaya çalışırken öldü. Bütün bu olaylar süresince Charles'ın düşmanlarına yardım etmekte olan Fransa Kralı XI. Louis derhal Burgonya Dukalığı'nı ve Kontluğu'nu işgal etti. Gerçi Felemenk'i alamadı -Charles'ın kızı Habsburg Arşidükü Maximillian ile evlenerek kendisine miras kalan toprakların kuzeyini koruyabilmişti- ama Burgonya devleti asıl önemli uzuvlarını kaybetmişti. Louis dört yıl sonra Provence'ı da alarak pastasına bir çilek daha ekledi.

İspanya'da da gelişmeler vardı, ama bu haritadan anlaşılmıyor. Asıl önemli olay Aragonlu Fernando ile Kastilyalı İsabela'nın 1469'da evlenmesiydi. İkisi birlikte 1481'de Granada Emirliği'ni yıkmak için işe giriştiler; bu süreç on bir yıl sonra Granada başkentinin alınmasıyla tamamlanacaktı. Bunun sonucunda kızlarına Portekiz hariç bütün İspanyol krallıkları, ayrıca Sardinya, Sicilya ve Napoli miras kalacaktı.¹

¹ Napoli Aragon Kralı Alfonso tarafından 1442'de fethedilmişti, ama kral 16 yıl sonra gayri meşru oğlu Ferrante'ye bir krallık sağlamak için Napoli'yi Aragon'dan ayırdı.

Bu haritadaki sınırların değişmesine yol açan diğer olaylar Timurlu İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması, Özbek

Hanlığı'nın yıkılması (1471) ve talihsiz Sigismund'un ölümünden sonra Lüksemburg'un çöküşüydü (Bohemya daha sonra bir Polonya prensine, Silezya ile Lusatya da Macaristan'a geçti). Venedik İon Adalarını aldı (1482), Portekiz ise Fas'taki topraklarına Arzila ile Tanca'yı kattı (1471).

Avignon'da geçirdiği yarım yüzyılın ardından papalık müminlerin büyük çoğunluğunun Roma'ya dönülmesini istediğini kabul etmek zorunda kalmıştı. Papa V. Urbanus nihayet 1367'de Roma'ya taşındı; geleneksel papalık ikametgâhı olan Laterano Sarayı harap durumda olduğu için Vatikan'a yerleşti. Aslında bütün Roma harap durumdaydı, üstelik sık sık isyan çıkıyordu. Üç yıl Roma'da oturduktan sonra Urbanus böyle bir yerde kilisenin işlerini yürütemeyeceğine karar verip Avignon'a döndü. Yedi yıl sonra XI. Gregorius yine Roma'da oturmayı denedi, ama o da aynı sonuca vardı. Ama Gregorius sandığını toplayamadan öldü. Roma'nın asileri bunu fırsat bilip bir İtalyan olan VI. Urbanus'u zorla papa seçtirdiler. Başka bakımlardan epeyce başarısız olsa da bu Urbanus kentte kalmaya kararlıydı.

Urbanus'un başarısızlığı aşikârdı. Özellikle kardinaller, onları fiziki şiddet kullanmakla tehdit eden bir papayla çalışmakta zorlanıyorlardı. Birkaç ay içinde bütün kardinaller Roma'dan kaçıp Urbanus'un seçiminin geçersiz olduğunu ilan ettiler ve daha edepli bir din adamı olan Fransız VII. Clement'ı seçtiler. Romalılar elbette kendi adamlarına sadık kalınca, Clement ile kardinalleri bir süre sonra Avignon'a çekilmeye mecbur oldular; Fransız hükümeti onları destekliyordu. VI. Urbanus kendi seçtiği kardinalleriyle (daha sonra beşini öldürtecekti) İtalya'yı baştan aşağı dolaşarak bu durumu kutladı. Avrupa'nın çoğu devleti Urbanus'u meşru papa olarak kabul ediyordu, ama Fransa'nın siyasi müttefikleri olan Napoli'deki Anjou hanedanı ile İskoçlar, Aragon ve Kastilya gibi, Clement'ı tercih etmekteydi.

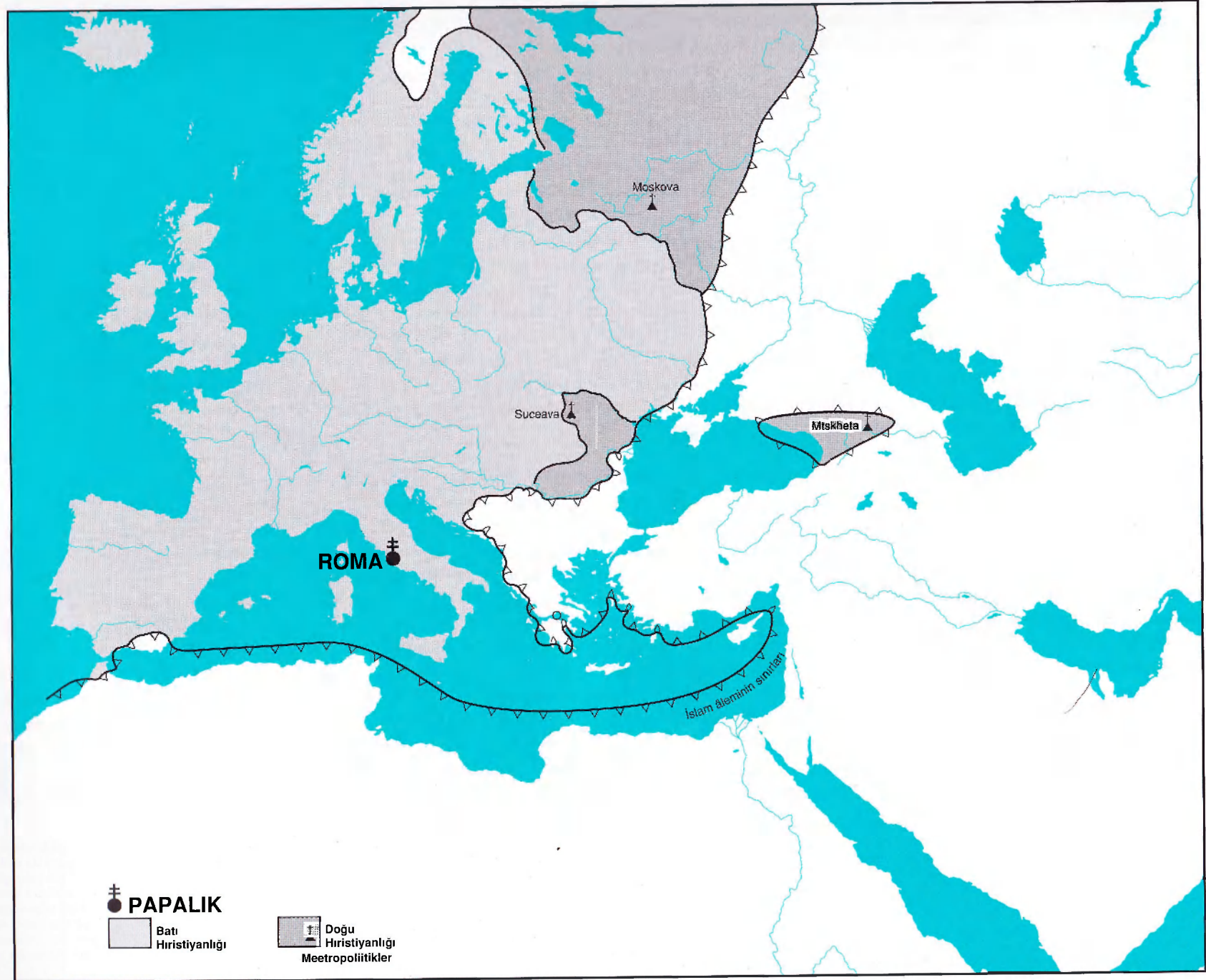
İşte böylece Büyük Bölünme başladı. Kimse geri adım atmıyor, bir papa ölür ölmez kardinalleri hemen yenisini seçiyordu. Otuz yıl boyunca bu durum devam etti, sonunda kamuoyunun baskısıyla kardinaller daha başta yapmaları gerekeni yapıp Kilise Genel Konseyi'ni toplantıya çağırdılar. Konsey 1409'da Pisa'da toplanıp mevcut iki papayı da azletti ve yeni bir papa seçti. Ancak, azil kararını yürürlüğe sokamadığı için sonuçta iki değil üç papa ortaya çıktı. Constance'ta toplanan yeni konsey de başarılı olmadı (1414-17). Papaların biri kendi isteğiyle ayrıldı, diğeri İspanya'ya gitti ama orada

desteğini yavaş yavaş kaybetti, üçüncüsü ise yargılanıp çekilmek zorunda bırakıldı, hat-ta mahkemeden sonra herkes bu adamın nasıl papa seçildiğine hayret etti.¹ Artık papanın kim olduğu ve nerede oturduğu konusundaki karışıklığa son verecek yeni bir papa seçilebilirdi. Konsey Romalı bir soylu olan Oddo Colonna'yı seçti, o da beklendiği gibi papalık merkezi olarak Roma'yı tercih etti. 1420'de V. Martinus adıyla kente girdi.

Bu kez Roma'ya dönüş başarıyla gerçekleşmişti. Tam o sırada İtalya'da görsel sanatlarda büyük bir yükselme görülüyordu; bu sayede papalar Roma'yı gurur duyacakları bir kente dönüştürme görevini rahatça yerine getirebildiler. Ortaçağın sonunda, ki bu haritada IV. Sixtus'un papalık dönemi (1471-84) demektir, bu görev başarıyla yürütülmekteydi. Sixtus'un sürçtüğü zamanlar olmuyor değildi. İtalyan politikasının batağına saplanmaya meyilliydi (1478'de Floransa Katedralinde Muhteşem Lorenzo'ya düzenlenen suikaste bulaşmıştı); aile kayırma oyununa da biraz fazla gömülmüştü (yeğenlerinden altısını kardinal yaptı, bunlardan biri henüz 17 yaşındaydı). Ama bir yandan da 1471'de gelecekte kardinallerin toplanacağı *Capella Sistina*'yı yaptırmaya başlamıştı; sonuçta bu şapel Rönesans dönemi papalığının öyle bir mücevheri oldu ki, papaların kirli çamaşırları bile lekeleyemedi onu.

Papalık kendini dünyevi şaşaayla çevrelediği sırada, Doğu kilisesinin toprakları hızla küçülüyordu. Her on yılda bir Osmanlılar bu toprakların bir kısmını daha yutmaktaydı. 1430'larda işler o kadar kötüydü ki Bizans imparatoru nihai fedakârlığı yapmaya karar verdi: İtalya'ya giderek kendini ve halkını papanın otoritesine teslim etti. Karşılığında papadan haclı seferi düzenleme vaadi aldı; eğer Bizans kurtarılacaksa böyle bir seferin gerekli olduğu açıktı. Ama bu oyundan hiçbir şey çıkmadı. Batı hükümdarlarının ordularını papaya teslim ettiği günler çok geride kalmıştı. Ayrıca, Türkler kapıya dayansa da Konstantinopolis halkı dini kimliğinden vazgeçmeyi reddediyordu. Her iki taraf da sözünü tutmayınca Bizans kadim inancıyla dövuştü ve düştü. Artık hem özgür hem de Ortodoks kalabilmiş topraklar, kilisenin kendi deyimiyle, taşraydı: Gürcistan, Romanya prenslikleri ve Moskova Prenslığı.

¹ Bu, XXIII. Johannes idi; Konsey önünde yargılanması konusunda Gibbon şöyle demişti: "En kepaze suçlamalar örtbas edilmişti; İsa'nın vekili yalnızca korsanlık, tecavüz, oğlancılık ve ensestle suçlandı."

İS 1483'TE KENTLER VE TİCARET YOLLARI

14. yüzyılın sonuna doğru Avrupa ekonomisi "veba koşulları"na girmişti; para görece boldu (çünkü veba insan sayısını azaltmıştı, külçe altın miktarını değil), ücretler ise yüksekti (çünkü işgücü görece kıtlı). Dolayısıyla, gerçek ücretleri neredeyse yüzde 50 artan sıradan insanların durumu "Kara Ölüm" öncesine oranla daha iyiydi. Verimliliğin artması bu eğilimi pekiştiriyordu. Artık toprakta eskisi kadar baskı olmadığına göre, kaynaklar en etkili olacağı alanlara yoğunlaşılabilir. Yüksek ücretler emekte tasarruf yapan makinelerin kullanımını teşvik ediyordu. Bu durum, veba salgınlarının 1400'den sonra olduğu gibi fazla yayılmadan sönüp gittiği dönemlerde işçi sınıfı gelirlerinin yüksek kalmasını sağlıyor, sonuçta da nüfus rakamları az da olsa yeniden artmaya başlıyordu. "Kara Ölüm" sağlıklı bir ekonomik döngü başlatmıştı.

Sabanı kullanan adam kadar sokaktaki adam için de söz konusuydu bu durum. Evet, vebanın kentlere etkisi korkunçtu, ama on-on beş yıl içinde kent nüfusları çoğunlukla yeniden aynı seviyeye gelmiş, hatta artanları bile olmuştu. Batı Avrupa'da kentsel nüfus 1483'te genel anlamda Kara Ölüm öncesinden daha büyüktü. Bu da şu demekti: Toplam nüfusun hâlâ Kara Ölüm öncesinden daha az olduğunu dikkate alırsak, bu nüfusta kent sakinlerinin oranı önemli bir artış göstermişti; burada kullandığımız veritabanına göre yüzde 2.25'ten yüzde 3.25'e çıkmıştı. Elbette bazı kentler yarışı kaybetmişti. Felemenk dokuma endüstrisi kısmen pazarın daha küçük olması, kısmen de artık İngilizlerin yünlerini ihraç etmeden önce kumaşa dönüştürmeleri nedeniyle, gerilemeye devam ediyordu. Sonuç olarak Ghent'in nüfusu beşte bir oranında, Brügge nüfusu da üçte bir oranında azalmıştı. Pazar paylarını Venedik ile Floransa'ya kaptıran Cenova ve Siena da küçülmüştü. Sıtmanın yiyip bitirdiği Pisa artık haritada bile yer almıyor; papanın ayrılmasından sonra boşalan Avignon da öyle. Ama başarı öyküleri yenilgilerden çok daha fazlaydı. 15. yüzyıl sonu kentlerinde şimdiye kadar görülmemiş çeşitlilikte işlerde, daha iyi ücretlerle çalışan, daha çok insan yaşıyordu.¹

Tarım sektörü gibi, kent ekonomisi de teknolojiadaki değişikliklerden yararlandı. Erken ortaçağda değişiklikler o kadar azdı, varolanlar da o kadar yavaş yayılıyordu ki yaşam bir yüzyıldan ötekine sanki hiç değişmiyor gibiydi; oysa artık tam tersine, barış ve savaş araçları o kadar hızlı değişiyordu ki her on yıl önemli ilerlemelere sahne oluyordu.

Bu duruma iyi bir örnek, 1300 civarında icat edilen mekanik saatlerdir. Özgün haliyle mekanik saat kilise çanlarının yanına, saati çaldırmak üzere yerleştirilen büyük demir bir mekanizmaydı. Sokaktan geçen insanın çanı bir keşişin değil bir makinenin çaldırdığını anlamasına imkân yoktu. Mekanizma gitgide incelendi. Dişli yapımı da gelişince çarklar daha küçüldü, bu da onları çalıştırmak için muazzam ağırlıkların gerekmediği anlamına geliyordu. Artık odalara da konulan saatlere bir de kadran yapıldı ki aletin çalışma-

dığı zamanlarda da saatin kaç olduğu anlaşılabilirdi. 15. yüzyılın başında artık bir çelik yayla çalışan çok zarif saatler yapılmıştı. Bir adamın kaldıramayacağı kadar ağır olan makine, cep saatine giden yolda hızla ilerliyordu.

Başka bir batı icadı olan top da inceliyor, küçülüyordu. Top önceleri surları alaşağı edebilsin diye çok büyük yapılıyordu. Ama uzun vadede bu eğilimin tersi ağırlık kazandı. Mühendisler çok geçmeden uzun süreli bombardımana dayanacak duvarlar yapmayı öğrendiler, ancak küçük ateşli silahların yapılışı muharebe meydanlarını sonsuza kadar değiştirecekti. Mao "güç namlunun ucundadır" dediğinde o kocaman havan toplarına değil, işte bu küçük ateşli silahlara gönderme yapıyordu.

Ateşli silah ve saat, teknolojiadaki değişiklikleri biçimlendiren evrim sürecinin iyi birer örneğidir; bu ikilinin ağır ama sürekli gelişiminin ardında metalurji ve zanaatlardaki iç içe geçmiş ilerlemeler yatmaktadır. Ama 15. yüzyılda, zıt bir sürecin, teknikteki devrimin mü-kemmel bir örneği de görülür. Saat ve ateşli silahın prototipleri erken 14. yüzyıla kadar geri gider, taşınabilir saatler ve ilk etkin ateşli silah olan arkebüz 16. yüzyılın başına kadar ortaya çıkmamıştır. Oysa matbaa, batıda topu topu yirmi yıl içinde tasarlanmış, geliştirilmiş ve kullanılmaya başlanmıştır. Ateşli silah ve saati yaratanlar elli altmış adı sanı unutulmuş zanaatkardır, oysa matbaa bir tek kişinin, Johann Gutenberg'in elinden çıkmıştır. Gutenberg bütün basım sürecinin anahtarı olan hurufat dökümü yöntemini icat etmiş, baskı, kâğıt ve mürekkebi ihtiyaçlarına uyarlamış ve 1454'te sistemi çalıştırmaya başlamıştı. Tek başına hem yeni bir endüstriyi, hem de daha sonraki ilerlemelerin aracını yaratmıştı.

Avrupa hızla ilerlerken Yakındoğu kıpırtısız duruyor, hatta geri gidiyordu. Örneğin 11. yüzyılda Avrupa'ya kâğıt ihraç eden Mısır, 15. yüzyılda kâğıdı İtalya'dan almaktaydı.² Başka bir ihracat kalemi olan şap pazarını, İtalyanlar önce Ege'de (13. yüzyılda Foça'da), sonra da İtalya'da (1462'de Papalık Devleti'ndeki Tolfa'da) daha iyi kalite şap ocakları açınca kaybetmişti. Ama Mısırlılar bunu dert etmediler. Baharat ticaretinin tekelî hâlâ onlardaydı, böylece de ödemeler dengesi borçsuz kapanıyordu. Üstelik, Avrupa'nın Levant'a ihracatının yüzde 50'si hâlâ gümüş olduğuna göre, faturayı ödeyenin Avrupa imalatçıları değil maden ocakları olduğunu kabul etmek gerekiyordu.

Böylece her iki tarafın da coğrafi şansını kullandığı, Mısır'ın baharat yolundan geçen kolumundan, Avrupa'nın da dağlarındaki gümüş cevherinden yararlandığı kanısına varılabilir. Oysa Avrupalılar bu şanslarını akıllıca kullanmayı da bilmişlerdi. 14. yüzyılın sonuna gelindiğinde maden ocakları o çağın teknolojisi açısından tüketilmişti; Avrupa'daki durum Asya'nın mevcut koşullarından pek de farklı değildi. Harz ve Alpler'deki kuyular, Kafkaslar ►

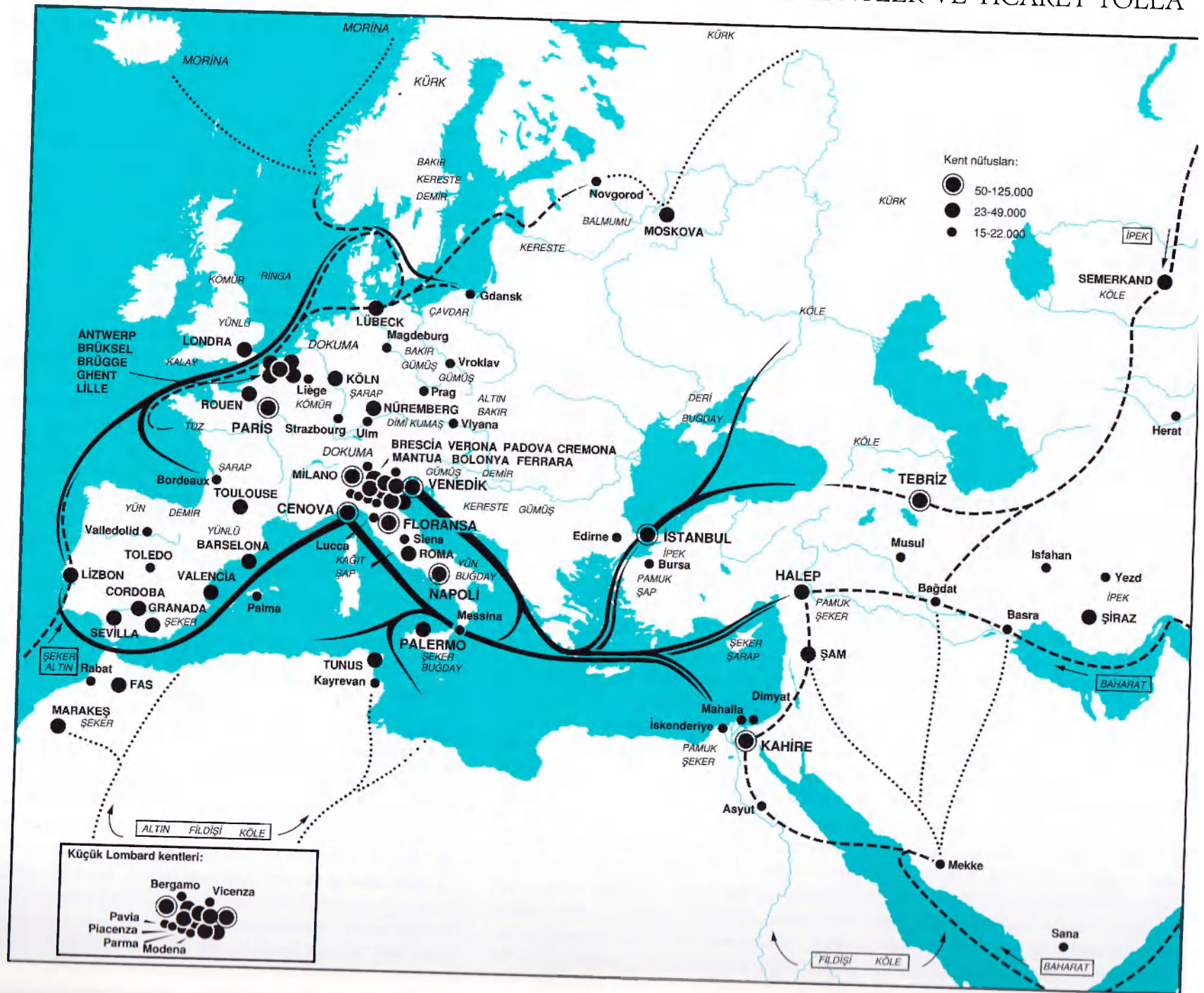
¹ Felemenk'in güneyindeki gerileme kuzeyde gemi inşa endüstrisinin gelişmesiyle kısmen telafi edilmişti. Hollandalı gemi inşaatçıları Hansalı rakiplerinden daha iyi gemi modelleri yapıyordu; yüzyılın sonunda Baltık denizine giren her on tekneden dördünün sahibi Hollandalıydı. Balıklar bile Almanları terk etmişti. Bilinmeyen sebeplerle Baltık'ta yakalanan ringa miktarı 15. yüzyılın başında birden düştü. Böylece, Avrupa pazarını Kuzey Denizi'nde balık avlayan Hollandalılar ele geçirdi.

² Kâğıt ilk kez İS 1. yüzyılda Çin'de yapıldı. Yapım sürecinin bilgisi İpek Yolu'yla batıya doğru aktarıldı, 8. yüzyılın ortasında Semerkand'a ulaştı. Buradan hızla İslam dünyasına yayıldı (Bağdat'a yak. 790'da, Kahire'ye yak. 800'de); Avrupa'ya geliş İspanya (12. yy) ve İtalya (13. yy) yoluyla oldu, 14. yüzyılda da Fransa ve Almanya'ya girdi.

Bundan başka dört Çin icadı hakkında birkaç söz söylemek için uygun bir noktadayız sanıyorum. Batının teknolojiye öne geçişine başlangıç noktası oluşturan bu icatlar tatar yayı, pusula, barut ve baskı kalıbıdır. Tatar yayı dediğimiz yatay yay İÖ

2. yüzyılda Çin'de geliştirilmişti; batının katkısı yayı çelikten yapıp güçlendirmek oldu. Sivili pusuladan ilk kez bir 11. yüzyıl Çin ansiklopedisinde söz edilir; bu pusula bir yüzyıl sonra Avrupa'da kullanılmaya başlanmış ve 1290'larda pusula kartının eklenmesiyle (muhtemelen Amalfi'de) çok daha kullanışlı hale gelmişti. Kalıpla baskı 8. yüzyılda Çin'de geliştirilmişti. Çin sistemi İran'da İlhanlılar tarafından kullanılmış, kalıp baskıyla basılan oyun kartları buradan Batı'ya yayılmıştı. Çinliler hareketli baskı denemeleri de yapmışlardı ama pratik bir teknolojiye dönüştüremediler; Gutenberg sisteminin bu deneylerle ilgisi yoktur. Baruttan ilk kez İS 9. yüzyıla ait bir Çin simya risalesinde söz edilir, ama patlayıcı değil yanıcı baruttur bu. Bu tür barut esas olarak roketlere uygulanmıştır. Çin ordusunun "ateşli fırlatıcılar" kullandığına dair kanıtlar vardır (sabit bir roketin ateşi düşmana yöneltiliyordu); ama bunun bir ateşli silaha dönüştürüldüğüne dair herhangi bir işaret yoktur.

İS 1483'TE KENTLER VE TİCARET YOLLA

► ve Pamir dağlarındaki çoktandır terk edilmiş kuyular kadar sessizdi. Ama 1460'larda yeni yöntemler ve yeni makinelerle yapılan büyük yatırımlar sayesinde Avrupalılar madenlerde yeniden üretime başlayabildiler. Kısacası, kendi şanslarını kendileri yaratmışlardı.

15. yüzyılda Avrupa'da görülen teknik ilerlemeler arasında, bu servet yaratma sürecine en çok katkısı olan yenilik, üç direkli gemiydi. Baltık'ta *holk*, başka yerlerde karaka ya da *nao* diye bilinen üç direkli geminin yük kapasitesi tek direkli bir kökenin iki katıydı; köke 150 ton taşıırken karaka ortalama 300 ton taşıyordu. Böylelikle maliyetler çarpıcı biçimde düştü ve batı Avrupa ekonomisinin yapısında gerçek bir değişim görüldü. Geleneksel olarak ithalat kalemleri sadece deniz aşırı ülkelerde bulunabilen mallardı: Karabiber Hindistan'dan ithal ediliyordu, çünkü Avrupa'da yetişmiyordu; fildişi Afrika'dan gelirdi, çünkü Avrupa'da fil yoktu. Eğer bir mal yerel olarak elde edilebiliyorsa, kötü kaliteli bile olsa tercih edilirdi. Karaka bunu değiştirdi. Daha önceleri Baltık çevresindeki ülkelerin tuz ihtiyacı Lübeck'ten biraz içerdeki Luneberg yataklarından karşılanıyordu. Ama toplu taşımacılık maliyeti düşünce Lübeckliler Loire Irmağı kıyısına gidip daha ucuza, daha iyi kalitede tuz satın almayı tercih ettiler. Büyük miktarda İsveç demiri de alıp satmaya başladılar. Avrupa'nın kullandığı demir hâlâ yerel ocaklardan çıkarılıyordu ve bu durum 15. yüzyılın sonuna kadar, hatta daha sonra da devam etti. Ama uluslararası ticaret yoluyla satın alınan demirin oranı artıyordu; kabaca 100.000 ton olduğu tahmin edilebilen toplam tüketimin yüzde 10'undan fazlası artık tüketim bölgesinin dışından sağlanıyordu. Gemi taşımacılığı maliyetlerinin azalmasıyla kâr getirmeye başlayan başka bir meta da kömürdü. 13. yüzyılın sonundan itibaren Londra evlerinde yakılan kömür kuzey İngiltere'deki madenlerden geliyordu. 15. yüzyılın sonunda kömür artık Manş Denizi'nin her iki yakasında da pazarlanmaktaydı, Newcastle'ın doğrudan rakibi de Liege'di.

Üç direkli gemi, maliyetleri düşürmekle kalmadı; eski teknelere göre denizde daha uzun süre kalabiliyordu. Böylece birçok olanak ortaya çıktı, en ilginç olanı da Afrika'nın Atlas Okyanusu kıyılarının keşfiydi. Önceleri ilgi odağı 14. yüzyılda yeniden keşfedilmiş olan Kanarya Adaları'ydı; 15. yüzyılın ilk yıllarında daha yakın adalarda da yerleşimler kuruldu. Daha sonra Portekiz Prensi Henrique, Afrika'nın Kanarya Adaları'nın güneyinde kalan kıyıların keşfini finanse etmeye karar verdi. Batı Afrika'da altın çıkarılan bölgelerle bağlantı kurmayı, böylece bölge üretiminin tekeli ele geçirmiş olan Berberi araçları ortadan kaldırmayı düşünüyordu.

Ama Afrika kıyılarının bu kesiminde rüzgârlar sorun çıkarıyordu. Giderken rüzgârın yönü uygundu, ama öylesine aralıksız esiyordu ki bu rüzgârlar, geri dönebilme umudu kalmıyordu. Prens Henrique'in yirmi yıl boyunca keşif seferlerine para dökmesine rağmen Bojador Burnu aşılamadı. Aslında Henrique'in parası ve zamanı boşa harcanmamıştı. Portekizli gemiciler yavaş yavaş dönüş rotasını saptamayı öğrendiler; önce Atlas Okyanusu'nda enginlere doğru yol alıyor, sonra da bağlama limanlarının bulunduğu boylama dönebiliyorlardı. Çizilen bu geniş yay, neden ilk yıllarda program hedefine göre Afrika kıyısından çok uzakta olan Madeira (1418) ve Asorlar'ın (1431) keşfedildiğini açıklar. Prens Henrique'in kaptanları eve dönüş yolunu bulabileceklerine güvendikleri andan itibaren yeniden ilk baştaki hedeflerine yöneldiler; üstelik artık latin armalı, üç direkli, rüzgâra karşı beş derece orsalayabilen karavelalara sahip oldukları için kendilerine güvenleri daha da artmıştı. Gil Eannes 1434'te Bo-

jador Burnu'nu döndü, sonraki on yıl boyunca da hem o, hem de yurttaşları, Bojador ile Arguin arasındaki kıyı şeridinin tamamının haritasını çıkardılar. Arguin'den Sahra ticaretiyle bağlantı kurmak kolaydı, dolayısıyla 1457'de Portekiz Krallığı ilk altın sikkesini, yani *cruza-do*'yu darp ettirebilecek kadar altın sağlayabildi. Buna Madeira'daki gelişen şeker plantasyonlarını eklerseniz, Prens Henrique'in girişiminin kâra bile geçtiğini söyleyebiliriz.

Girişimin kârlı olup olmadığı bir yana, Lizbonlu başka bir girişimci, Fern-o Gomez, biraz dürtüklemeye daha büyük kâr elde edilebileceğini düşünüyordu. Prens Henrique'in ölümünden sonra Portekiz kralı ile pazarlığa girişip sonunda bir anlaşmaya vardı; 1469'da imzalanan ve beş yıl için geçerli olan anlaşmaya göre Arguin'in ötesinde ne bulursa Gomez'in tekelinde olacaktı. Karşılığında Gomez her yıl kıyı şeridinin 100 fersahlık (300 mil) bölümünü keşfedecek ve hazineye yılda 500 *cruzado* ödeyecekti. Bu bir kumardı, ama muhteşem kâr getirdi. 1471'de Gomez'in kaptanlarından biri Akan kıyılarına ulaştı; bu kıyılar herkesin rüyasındaki Afrika altın madenlerinin gizli kapısıydı. Portekizliler bu keşifleriyle Ghana Krallığı'yla -bugün Gine diye yazılıyor- temas kurduklarını sanmışlardı, dolayısıyla Gine Kıyısı, Gine Körfezi gibi isimler kullandılar; ama aslında artık ortadan kalkmış olan, Sahil bölgesinde yer alan ortaçağ Ghana'sı ile Akan kıyısının (sömürge döneminin Altın Sahili, bugünkü Ghana) hiç ilişkisi yoktu. Ama hiç önemli değildi bu; Gomez, Afrika'nın şişkin kısmını dönüp Körfez'e ulaşarak coğrafyaya hizmet etmiş, bir de servet sahibi olmuştu. Ayrıca yurttaşlarına peşinden koşabilecekleri yeni bir amaç vermişti: Afrika kıtasını boydan boya dolaşmak. Bu zor işin ödüllü Hint Okyanusu'na ulaşmak ve Arapların baharat ticareti tekeline son vermektir.

Gomez anlaşmasının geri kalan süresini alışılmış gayretli çalışmalarıyla geçirdi. Önceleri ikinci kez zafere ulaşacağı benziyordu. dosdoğru doğuya yelken açılırsa birkaç hafta içinde Portekizliler Hint Okyanusu'na girebileceklerdi sanki. Ama Fernando Po'nun -Gomez'in kaptanlarından birinin adı verilen ada- arkasında kıyının güneye doğru kıvrıldığı ve yüzlerce mil güneye uzandığı anlaşıldı. Afrika'nın çevresinin dolaşılması, eğer mümkünse bile, tahmin edilenden daha pahalıya malolacaktı.

Portekiz Kralı Joao imdada yetişti. Kraliyet hazinesini açtı, bir filo sipariş etti ve Akan kıyısında daimi bir üs kurdu: Sao Jorge da Mina Kalesi [Madenlerin azizi Georgios]. Burada gönderme yapılan maden hayal ürünüydü, çünkü yerli halk altını alüvyonlu yataklardan çıkarıyordu; bu arada kalenin ismi basitleştirilip El Mina oldu ve hem altın ticareti, hem de Afrika kıyıların keşfi için önemli bir üs haline geldi. Bu ikinci görevi üstlenen Kaptan Diogo Cão 1482-83'teki ilk yolculuğunda Kongo Irmağı'na (bugünkü Zaire) ve Santa Maria burnuna ulaştı. Oysa daha çok yol vardı, Cão yolculuğu tamamlayamadı. İkinci yolculuğunda öldü ve varabildiği en uzak noktaya, Cross Burnu'na gömüldü. Ama insanın yerkürenin sınırlarını ilk kez gerçekten ölçebilmesini sağlayacak girişimlere hazırlanan başka gemiciler de vardı. El Mina'nın kurulduğu keşif yolculuğunda yer almış olan Bartholomeo Diaz, Cão'nun bıraktığı yerden başlamaya hazırdı. Nitekim 1488'de Ümit Burnu'nu dolaşacaktı. Madeira'da yerleşmiş bir Ceneviz kaptan olan Kristof Kolomb, Diaz'dan birkaç yıl sonra El Mina'da ticaret yapmaktaydı. Ortaçağ ufuklarının sınırlarını aşmaya o da kararlıydı, hatta bunu nasıl yapacağı hakkında çok daha radikal fikirlere sahipti.

İS 1483'TE BATIDA BİLİNDİĞİ KADARIYLA DÜNYA

Prens Henrique önceleri Kanarya Adaları'nda İspanyol hükûmetliğini tanımak istemiyordu, ama sonunda Portekiz 1479'da adaları vermek zorunda kaldı. Haritada görüldüğü gibi, bu takımadalar 1483'te bilinen dünyanın sınırları içindeydi. Ama bu, her adanın fethedilmiş olduğu anlamına gelmiyor; dışta kalan adalarda 1490'lara kadar bala yerli halk egemendi (bir Berberi halkı olan Guans'lar). Dikkate değer diğer noktalar Grönland'daki yerleşimlerin Inuit saldırılarına dayanamayarak ortadan kalkması (batıdaki yerleşimler 1340'ta, doğudakiler 1418'de) ve Arap denizcilerin Mozambik Boğazı'na kadar uzanmalarıdır (13. yüzyılda; onları boğaza çeken sebep Zimbabve'deki Şona Krallığı'nın kısa bir süre için de olsa altın ibraç etmesiydi). Bilinen dünyaya eklenen ama haritanın dışında kalan iki bölge Japonya ("Cipango") ile Cava'dır. Avrupa'nın bu iki bölge hakkındaki bilgisi kulaktan dolmaydı ve Asya'nın doğu kıyılarının açığındaki büyük adalar olduklarından ibaretti. Ama bu adaları belirtmemiz gerekiyor, çünkü coğrafya konusunda başkalarını ikna etmek zorunda olanlar, özellikle de Kolomb, bu bölgeyi dillerine pelesenk etmişlerdi.

DİZİN

A

Abazya 32, 40, 42, 56
 Abbasîler 40, 42, 44, 46, 48, 58, 66, 76
 Adrianapolis (Edirne) D6, 10, 60
 Adriyatik Denizi C6, 46, 46, 66, 80, 88n
 Aetius 14
 Afganistan 8, 14, 18, 32, 48, 58, 64
 Afrika
 Dogu 1, 2
 Batı 50, 101
 Afrika'nın keşfi 101
 Magrip 56, 58, 66, 76, 78, 80, 83, 88
 Roma eyaleti 12, 14, 18, 22, 24, 28, 32, 34, 36
 Biladu s-Sudan 38, 50, 100
 Agincourt B4, 92
 Aglebîler 42, 44, 46
 Ak Hunlar 14, 18, 24
 Ak Koyunlular 94
 Akan kıyıları 101
 Akdeniz 2, 22, 38
 Akhaia 78, 92; ayrıca bkz. Mora
 Akitanya AB5, 66, 88, 90, 94
 Akkâ E8, 68, 76
 Alamanlar 8, 12, 14, 16, 18
 Alamut F7, 58n, 76
 Alan dili 4, 4n
 Alanlar 8, 10 12, 14, 26, 30, 74, 76
 Alarik 10, 12, 16
 Albarracín 56n
 Albi B6, 70
 Albigens Haçlı Seferi 70
 Aleksander Nevski 78, 78n
 Aleksius 62
 Alfonso V (Aragon Kralı) 84n
 Alfonso VI (Leon Kralı) 60
 Alföld (Büyük Macaristan Ovası) CD5, 10, 26, 46
 Alfred (Büyük) 44, 54
 Algonkiler 50
 Ali (Hz.) 30, 40
 Alman İmparatorluğu 6, 48, 56, 60, 62, 64, 68n, 70, 76, 76n, 80, 82, 86, 88n, 92
 Almeria 56n
 Alp Arslan 58, 60
 Alpler BC5, 6, 24, 26, 52, 70, 100

Alptekin 48
 Alpuente 56n
 Altın 12, 22, 38, 54, 101
 Altın Sahili (bugünkü Ghana), bkz. Akan kıyıları
 Altınordu Hanlığı 76, 76n, 79-80, 82, 90 92, 94
 Amalfi C6, 6, 48n, 98n
 Amerika, Kuzey 54
 Anadolu 6, 7, 30, 60, 62, 62n, 66, 68, 68n, 79, 82, 83, 88, 90, 92
 Anagni C6, 82
 Angıllar 8, 14, 18
 Anglosaksonlar 20, 28, 32, 34, 40
 Ani F6, 60
 Anjou hanedanı 79, 82, 96; ayrıca bkz Charles (Anjou dükü)
 Ankara E6-7, 88, 92, 94
 Antakya E7, 22, 48, 62, 62n, 64, 66, 72, 76
 Antalya 79n
 Apennin Dağları C6, 6
 Apulia C6, 58, 60, 64
 Aragon 44, 48n, 60, 66, 68n, 74, 78, 79, 88, 92, 94n, 96
 Aral Gölü GH5-6, 2, 58
 Aran 48
 Arap Halifeliği 30, 32, 36, 42, 44, 48, 58n, 66, 76; ayrıca bkz. Fatımiler, İdrisîler, Emevîler
 Araplar 4, 6, 7, 22, 30, 32, 36, 38, 40, 42, 48, 52, 58, 100
 İspanya'da 32, 40, 42, 48, 58n
 Arcos 56n
 Arguin 101
 Arius, Ariusçuluk 20, 34
 Arnavutça 4, 4n
 Arnavutluk, Arnavutlar 78, 80, 88n, 90
 Arnulf 46
 arpa 84
 Arthur 18
 Arzila A7, 94n
 Asding Vandalları 10, 12, 14
 Askelan E8, 64
 Asor Adaları 101
 Astrahan F5, 86, 94
 Asturias 32n, 40
 ateşli silahlar 94, 98, 98n

Athaulf 12
 Atina D7, 79, 84
 Atlas Dağları AB8, 58
 Atlas Okyanusu 1, 6, 42, 50, 54, 78
 Attila 14, 16, 24, 26
 Augsburg BC5, 46
 Augustus 8, 36, 38
 Austrasia 28, 32
 Avarlar 24, 26, 26n, 28, 42, 74, 74n
 Avignon B6, 82, 82n, 88n, 96, 98
 Avusturya 80
 Aya Sofya 24, 52
 Aydın 79n
 Ayn Calut E8, 76
 Azak Denizi E5, 16, 28, 54
 Azerbaycan 6, 44, 46, 48, 74, 76

B

Babil 22
 Badajoz (Batalyos) 65n, 60
 Badon
 Baffin Adası 50
 Bağdat F8, 40, 42, 58, 76, 98n
 baharat, Baharat Yolu 22, 38, 72, 98, 101
 bakır 84
 Baldwin 54
 Balear Adaları B6-7, 16, 56n, 78
 balıkçılık 72, 84, 98n
 Balina 40
 Balkanlar 4, 7, 14, 16, 20, 26, 28, 34, 46, 48, 62, 66, 76, 78, 82, 88n, 90
 Balkaş Gölü J5, 1
 Baltık Denizi C3, 4, 8, 40, 48, 68, 70, 72, 74, 78, 79-80, 82, 90, 98n, 100
 Baltlar 4
 Bardi 84
 Bari 44
 Barselona B6, 42, 79
 Kontluğu 44, 64, 66; ayrıca bkz. Katalonya
 Barut bkz. ateşli silahlar
 Basklar 4, 16, 32n, 42, 44, 46
 Basra F8, 38
 Basra Körfezi G9, 6, 22, 38
 Batı Adaları (İskoçya) A3, 42
 Batı Bulgar İmparatorluğu 48, 56

Bavarlar, Bavarya C5, 18, 24, 26n, 34, 40, 42, 48
 Bayezit (Yıldırım) 90, 92, 94
 Becaye 88
 Belçika 8
 Belisarius 24
 Belozero E2, 44
 Benediktenler 52
 Benediktus (Aziz) 52
 Benevento 26, 42, 44, 46, 76
 Beni Hilal 58
 Beni Süleym 58
 Berberiler 4, 7, 24, 32, 38, 46, 48, 50, 56, 58, 58n, 100, 101
 Beyaz Deniz E2, 54
 Birgi 79n
 Birka C3, 54
 Biskay Körfezi A5, 86
 Bizans İmparatorluğu 7, 28, 30, 32, 34, 34n, 42, 44, 44n, 46, 48, 52, 56, 58, 60, 62, 62n, 66, 68, 72, 78, 79-80, 83, 88, 92, 96
 Bizantion 38
 Blois 62
 Boğaz (İstanbul) D6, 28, 60
 Bohemond 62
 Bohemya 6, 18, 26n, 28, 46, 48, 52
 Krallığı 66, 79-80, 92, 94n
 Bojador Burnu 101
 Boleslav (Cesur) 56
 Bonifacius VIII (Papa) 82
 Bordeaux A6, 82, 86, 94
 Bosna, Bosnalılar 66, 90, 90n, 92, 94
 Bothnia Körfezi D2, 80
 Böhmerwald C5, 6
 Brabant 92
 Bretonlar 18, 42; ayrıca bkz. Brötanya
 Britanya Adaları 44, 48, 54, 56, 86
 Britanya, Britanyalılar 6, 8, 12, 14, 18, 22, 28, 30, 32, 40, 42, 48n
 Brötanya 16, 18n
 Brügge 54, 72, 98
 Bryansk E4, 88
 Budizm 66n
 Buğday 22, 38, 84
 Buhara H6-7, 44
 Bulgar Patrikliği 52, 70, 82

DİZİN

Bulgarlar; Bulgaristan 8, 28, 30, 32n, 42, 42n, 46, 48, 52, 68, 74, 76, 79-80, 88, 90; ayrıca bkz.
Onogur Bulgarları, Volga Bulgarları, Batı Bulgar İmparatorluğu
Burgonlar 12, 14, 16, 20
Burgonya
Dukalığı 52, 90, 92, 94
Kontluğu 90, 94
Alman Krallığı 24, 44, 46, 48n, 60
Bursa 79n
Busento Irmağı C7, 12
Butsa Gallorum 24
Büveyhiler 48
Büyük Moravya 44, 46

C-Ç

Calais 88, 94
cam 22
Campus Mauriacus 14
Canossa 70
Canute bkz Knut
Cão, Diogo 101
Capella Sistina 96
Capua 44, 46, 58
Carmona 56n
Castillon AB5-6, 94
Cava 100
Cebelitank A7, 32, 92
Celaeddin 76
Celayinler 88
Cengiz Han 74, 74n, 76, 76n
Cenova, Cenevizler B6, 6, 26, 30, 72, 79, 84, 86, 88, 90, 94, 98, 101
Ceuta bkz. Septe
Ceyhun Irmağı (Amu Derya) GH6, 24,30, 32, 38, 66
Chanson de Roland 42
Charlemagne 6, 42, 44, 44n, 48, 42, 76
Charles (Anjou'lu) 76, 78, 79, 82
Charles (Cesur) 94
Charles Martel 32, 40, 52, 58n
Cherbourg 94
Civita vecchia 98
Clement VII (Papa) 96
Clovis 18, 18n, 20, 24, 32, 40

Cluny B5, 1, 52
Colonna, Oddo (Papa V. Martinus) 96
Commachio C6, 44n
Commodus 6
Conradin 76
Constance B5
Constance Konsili 96
Constantinus (Büyük) 6, 20, 22, 94
Cordoba 56, 56n
Cornwall 28, 42
Crecy B4, 88, 90, 94
Cross Burnu 101
Cumbria 48, 48n, 60
Çad Gölü 50
Çağatay Hanlığı 76n, 80
Çandarlı Beyliği 79n, 94
Çekler 44, 92
Çerkezler 38, 92
Çernigov E4, 56, 58
Çin, Çinliler 2, 7, 22, 38, 74, 76, 76n, 79, 79n, 92, 98n
Çobaniler 79

D

Daçya 4n
Dalmasya 16n, 18, 24, 68, 88, 88n, 92
Danegeld 54
Danelaw 44, 46
Danişmendler 64
Danlar, Danimarka 6, 14, 40, 44, 46, 48, 54, 58, 66, 68, 72, 74, 78, 80, 84, 88, 90, 94
Dauphine B6, 88n
değirmenler 52, 83
Delhi 90
Delos D7, 84
demir 22, 84, 100
Denia 56n, 60
Derbent F6, 48n
deve 38, 50
Devon 28
Diaz, Bartholomeo 101
Dicle Irmağı F7-8, 8
Diyarbakır F7, 48
Dinyeper Irmağı E5, 44, 54
Dinyester ırmağı D5, 8

dokumacılık, dokuma 38, 54, 72, 84, 98
Dokuz Oğuzlar bkz. Oğuzlar
Domitianus 6
Don Irmağı F4, 8, 46, 76, 86
Donetz Irmağı EF5, 54
Dorylaeum (Eskişehir) E6-7, 62
Dublin A4, 46, 48, 56, 94
Dvina Irmağı D3, 54
Dyrham A4, 28

E

Eannes, Gil 101
Ebro Irmağı A6, 66
Ebu Said 79
Edward III 84, 88
Eflâk (Vlahya) 79, 90, 92
Ege Adaları, Ege Denizi D7, 78, 79-80, 92, 98
Egridir 79n
El Cid 62n
El Mina 100
Elbe Irmağı C4, 26n, 66, 83
Elburz Dağları G7, 30
Eleanor (Akitanyalı) 66
Emeviler 30, 40, 46, 48, 56
Endonezya 22
Epir, Epirililer D6-7, 10, 68, 74, 78, 80
Erik (Kızıl) 50
Eritrea 20, 38
Ermanarich 8, 10, 16
Ermeniler, Ermenistan 4, 8, 10, 20, 26, 28, 30, 32, 34, 44, 46, 48, 56, 60, 68, 76, 76n, 82, 88
Erzgebirge C4, 6
Estonya D3, 74, 78, 80
Euboea (Negroponte) D7, 80, 94
Eyyubiler 66, 74, 76

F

Faroe Adaları A2, 42 62n
Farsça 4, 4n
Fez A8, 42, 62n
Fas 6, 48, 58, 60, 66, 78, 80, 83, 92
Fatimiler 46, 48, 56, 58, 60, 62n, 66
Fatma 46
Felemenk 6, 92, 98n
feodal sistem 7, 58n, 68n, 74n

Fernando (Aragonlu) 96
Fernando I (Kastilya Kralı) 56n, 60
Fernando Po 101
Ferrante (Napolili) 94n
Fırat Irmağı F8, 8, 22, 76, 92, 94
Filistin 6, 22, 28, 30, 60, 62, 66, 68, 76, 80, 86
Finlandiya Körfezi D2, 42
Finlandiya, Finler, Fince 4, 8, 42n, 54, 68, 78, 80
Finnmark 80
Floransa 6, 84, 96, 98
Foça D7, 98
Foederatii 8, 12, 18
Franklar, Frank imparatorluğu 8, 10, 12,14,16,18, 24,26n, 28, 32, 40, 52, 58, 74n
Fransa, Fransızlar 6, 8, 40, 42, 44, 46, 54, 58n, 60, 62, 66, 68, 68n, 72, 78, 82, 82n, 84, 86, 88n, 90, 92, 94, 96
Frenk (Batılı anlamında) 28n
Friedrich Barbarossa 66, 68
Friedrich II 76
Frizya B4, 42
Fustat (eski Kahire) E8-9, 38, 72n

G

Gaeta 44, 58
Gaillard Şatosu 68
Gaiseric 14, 16
Galiçya (İspanyol Krallığı) A6, 40, 46, 60
Galiçya (Rus Prensligi) D5, 56, 79, 88
Galler, Galler halkı 28, 32, 78
Galya 8, 10, 12, 14, 16, 18, 20, 22, 32
gazi devletleri 79, 79n, 82
Gazneliler; bkz. Mahmud (Gazneli), Mesud (Gazneli)
Gelibolu D6, 88
gemiler 38, 40, 50, 84, 86, 100
Gepidler 10, 14, 26
Germanler 4, 6, 8, 12, 14, 20, 26n, 36, 44, 46, 66, 68, 72, 80, 84, 90, 98
Germiyan 79n
Getler 8, 40
Ghana (bugünkü); bkz. Akan
Ghana (ilkçağ) 38, 50, 101
Ghent 54, 72, 98

Ghibellino 76n
 Gınata bkz. Granada
 Gibbon, Edward 6, 7, 96n
 Gine Körfezi 101
 Girit D7, 42, 4 68
 Gobi Çölü 74
 Godfrey (Lorraine'li) 62
 Gomez, Fernao 101
 Gotland Adası C3, 54 88 90
 Gotlar 8, 10, 12, 18, 20;
 ayrıca bkz. Ostrogotlar, Vizigotlar
 Granada 56n, 74, 78, 94
 Gregorius VII (Papa) 70
 Gregorius XI (Papa) 96
 Grönland 50, 54, 100
 Guanşlar 100
 Guelfo 76n
 Gutenberg, Johann 98, 98n
 gümüş 12, 54, 54n, 71, 98
 Gürcüler, Gürcistan 4, 48, 56, 64, 74, 76, 82, 92n, 96

H

Habeşiler 38
 Habsburglar 76, 80, 90, 94
 Hacılar 38
 Haçlı Seferleri
 Birinci 62, 64, 70, 72, 84
 İkinci 66
 Üçüncü 68
 Dördüncü, 68, 70, 72
 Albigen70
 Kuzey 66, 68, 72, 78
 son (Sigismund'un) 90
 Hafsiler 78, 88
 Halep E7, 62, 90
 Haliç (İstanbul) 54
 Hamid 79n
 Hammadiler 58
 Hansa, Hansa Birliği 84, 90, 98n
 Hristiyanlık, Hristiyanlar 8, 20, 30, 34, 34n, 52,
 62, 70, 82, 96
 Harizm, Harizm Şahı G6, 32, 68n, 74, 76
 Harold Godwinson 58
 Hırvatistan, Hırvatlar 44, 46, 52, 60, 68
 Harz Dağları Bc4, 100

Hastings 58
 Haşhaşiler (Haşşaşın) 60n, 76
 Hattin E8, 68
 Hazar Denizi G6-7, 2, 6, 10, 24, 26, 30, 32, 54
 Hazar Geçidi 48n
 Hazar Türkleri 26, 28, 30, 32, 32n, 38, 44, 48
 Hedeby B4, 54
 Heinrich IV (Alman İmparatoru) 70
 Heinrich VI (Alman İmparatoru) 68, 68n
 Helluland 50
 Hemedan F7, 22, 64
 Henri Plantagenet 66
 Henri VII (Lüksemburglu) 80
 Henrique ('Denizci'; Portekiz Prensi) 100, 101
 Henry V (İngiltere Kralı) 92
 Henry VI (İngiltere Kralı) 92
 Heraklios 28, 30, 34
 Herat H8, 44, 88
 Hicaz E9, 58
 Hildebrandt (Papa VII. Gregorius) 70
 Hindistan 1, 2, 8, 22, 32, 56, 72, 90, 100
 Hint Okyanusu 101
 Hint-Avrupa dilleri 4
 Hohenstaufen 76, 76n
 Hollanda 92
 Holstein 94
 Honorius 12
 Huelva 56n
 Humber Irmağı 46
 Hunlar 6, 7, 8, 10, 14, 16, 24, 28, 74n; ayrıca bkz.
 Bulgarlar, Kutrigurlar, Utigurlar, Ak Hunlar
 Hülagu 76
 Hüsrev II 26, 28

I-I

Innocentus III (Papa) 70
 Irak 6, 8, 22, 38, 48, 58, 83, 90
 İberya (Kafkaslar'da) 8, 10, 20, 24, 28, 30, 32, 44, 56
 İbiza B7, 42
 İdrisiler 42
 Igor 46, 48
 iklim 36n
 İkonlar, ikon kırıcılık 34, 52
 İlhanlı Devleti 76, 76n, 79, 82, 84, 88, 98n
 İllirya 10, 18

İlmen Gölü
 İngiltere, İngilizler 4, 18, 28, 34, 42, 44, 46, 48,
 54, 56, 58, 58n, 60, 64, 66, 68, 72, 78, 80, 101
 ipek, İpek Yolu 2, 22, 38, 54n, 84, 98n
 İran 1, 8, 18, 22, 24, 30, 40, 44, 48, 58, 68n, 74,
 79, 84, 88, 90
 İrlanda, İrlandalılar 8, 14, 20, 24, 34, 42, 44, 46,
 48, 50n, 66, 80, 86, 94
 Isabela (Kastilyalı) 94
 İskandinavya 1, 2, 4, 30n, 40, 42, 44, 48, 50, 52,
 54, 72, 80, 88, 90
 İskenderiye D8, 22, 54, 72, 79, 86
 İskitler 8
 İskoçlar, İskoçya 8, 24, 32, 43, 48, 48n, 56, 60,
 78, 80, 94, 96
 İslamiyet, İslam âlemi 30, 32, 38, 58, 58n, 66, 80,
 86, 94
 İspanya, İspanyollar 6, 7, 8, 96, 100
 ayrıca bkz. Aragon, Barselona, Kastilya, Galiçya,
 Leon, Navarra, Vizigot Krallığı
 İstanbul 94; ayrıca bkz. Konstantinopolis
 İstria 48n
 İsveç, İsveçliler 8, 40, 42, 48, 68, 78, 78n, 80, 86,
 88, 94, 100
 İsviçre, İsviçreliler 80, 94
 İtalya, İtalyanlar 6, 7, 12, 14, 16, 18, 24, 26, 30,
 32, 40, 42, 44, 44n, 46, 48, 54, 58, 60, 68, 70,
 76n, 78-79, 82, 84, 86, 96, 98
 İtil F5, 32
 İulianus 8, 10, 22
 İulius Nepos 16n, 18
 İustinianus 20, 24, 34, 36n
 İvan (Büyük) 94
 İon Adaları CD7, 94n
 Izborsk D3, 44
 İzlanda 44, 50, 50n, 54, 72, 78
 İzmir (Smyrna) D7, 92n
 İznik (Nikaea) D6, 62

J

Jamtland C2, 44
 Japonya 100
 Jeanne d'Arc 92
 Joao (Portekiz kralı) 101
 Johannes XXIII (Papa) 96n

John (İngiltere Kralı) 68
 Johnson, Samuel 2
 Jütler 14, 40

K

Kadisiye F8, 30
 Kafkas Dağları F6, 33
 Kafkasya F5, 4, 8, 10, 14, 26, 38, 48n, 56,
 92, 100
 Kağıt 98, 98n
 Kahire E8-9, 6n, 48, 86, 98n; ayrıca bkz. Fustat
 Kalmar, Kalmar Birliği C3, 90, 94
 Kanarya Adaları 2, 50, 100, 101
 Kara Koyunlular 88, 92
 Kara Ölüm 36n, 86, 98
 Kara Prens 88
 karabiber 12, 22, 100
 Karadeniz E6, 8, 42, 54, 79, 86, 92
 Karahanlılar 48, 50, 60, 66n
 Karahitay 66, 66n, 68n, 74
 Karaman Beyliği 79n, 88, 92, 94
 karanfil 22
 Kardinaler 70
 Karintiya C5, 72
 Karpat Dağları D5, 26n
 Kartaca C7, 14, 26, 24, 32
 Kartlar 88
 Kastamonu 79n
 Kastilya 56n, 60, 66, 74, 78, 96
 Katalanlar, Katalonya 79; ayrıca bkz. Barselona,
 Büyük Katalan Birliği
 Katolik Kilisesi bkz. Hristiyanlık
 Kavimler Göçü 26, 40
 Kaydu 76n
 Kayrevan BC7, 32, 46, 56, 58
 Kaysâriye (Caesarea) E8, 38
 Kazan F3, 94
 Kazimir III (Büyük)
 Kazimir IV
 Kefe E5-6, 79, 86
 Kehribar 84
 Keltler, Kelt dili 4, 4n, 7, 8, 12
 kentleşme 98
 kereste 22
 Kerkula C6, 79

DİZİN

Khios (Sakız) D7, 79, 98
Kıbrıs E7-8, 6, 30, 48, 68, 88
Kılıç Birliği tarikatı 68, 74, 78
Kırım E5, 16, 26, 79, 86, 94
Kızıldeniz E10, 1, 8, 22, 38
Kiev E4, 44, 52, 60, 66, 76, 79
Kilikya E7, 62, 66
Kiril alfabesi 52
Kirillos (Aziz) 52
Knut 56, 58
Kola Yarımadası 80
Kolomb, Kristof 100
Kongo Irmağı 101
Konstantin (kent) B7, 88
Konstantinopolis (İstanbul) D6, 6, 16, 16n, 18, 22, 24, 28, 32, 34, 38, 42, 44, 52, 54, 60, 62, 68, 70, 72, 74, 78, 79, 86, 88, 94, 96
Konstantius 6, 20, 22, 94
Konya E7, 64, 68, 88
Kore 74
Korfu C7, 78, 90
Korsika B6, 16, 46, 60, 76n, 79
Kosova D6, 92
köle, kölelik 6, 38, 54
Köln 84
kömür 100
Krum 42
Ktesifon F8, 22
Kubilay Han 76, 76n
Kudüs E8, 16 62 62n 74 76
Krallığı 64, 68
Patrikliği 20n, 34, 70
Küfe F8, 38
Kuman Türkleri 58, 60, 64, 74, 76
Kurland D3, 40, 42
Kurtuba bkz.Cordoba 56, 56n
Kuşanlar 4, 8, 14, 18
Kutrigur Hunları 16, 28
Kutsal Topraklar bkz. Filistin
Kuvadlar 10
Kuzey Burnu 54, 80
Kuzey Buz Denizi 1
Kuzey Kutup Dairesi 80
kürk ticareti 12, 38, 40, 54, 80, 84, 86
Kürtler 4, 4n, 48, 68

Kütahya 79n
Kyrenaika D8, 58

L

Labrador 48
Ladoga Gölü E2, 42, 54
Laplar 40, 54, 78
Larende 79n
Laterano Sarayı 96
Latinler, Latince 4, 4n
Latin imparatorluğu 68, 74
Balkanlar'daki Latin devletleri 78-79, 88
Layoş (Büyük; Macar Kralı) 90
Lazika 8, 32, 42
Lech Irmağı C5, 46
Lechfeld 46
Legnano (Milano civarında) 68
Leif (Erik'in oğlu) 50
Leo III 34
Leon; Leon Krallığı A6, 46, 56, 60, 66, 74
Lesbos (Midilli) D7, 88, 94
Levant 4, 6, 7, 64, 66, 68, 72, 84, 86, 88, 98
Libya 58
Liege B4, 101
Litvanya, Litvanyalılar 78, 79, 88, 90n, 92, 94
Livonya (bugünkü Latvia) D3, 68, 78, 92
Livorno 80
Lizbon A7, 66
Lofoten Adaları
Loire Irmağı AB5, 16, 44, 68, 88, 92, 100
Lombard Birliği 68
Lombardiya 36n, 70, 92
Lombardlar, Lombard Krallığı 24, 26, 26n, 30, 34, 40, 42, 44, 52, 58
Londra AB4, 54, 72, 84, 101
Lorenzo (Muhteşem) 96
Los Navos de Tolosa A7, 68n, 74
Louis (Dindar; Frank imparatoru) 42
Louis II (İtalya Kralı) 44
Louis IX (Aziz Louis; Fransa Kralı) 76, 78
Louis XI (Fransa Kralı) 94
Lovat Irmağı E3, 54
Lucca 84
Luneberg 100
Lusatya C4, 48, 56, 60, 94n

Lübeck C4, 84, 100
Lübnan 22
Lüksemburg B5, 80
Lüksemburg hanedanı 80, 90, 92, 94n
Lyon B5, 82, 88n

M

Macaristan, Macarlar, Macarca 4, 6, 16, 42n, 46, 48, 51, 60, 68, 76, 79, 88, 88n, 90, 90n, 92, 94n
Madeira 101
Magdeburg BC4, 84
Mağrava Emirliği 56
Mağrip; bkz Afrika
Mahmud (Gazneli) 48, 50, 56, 58
Mainz 10
Makedonya D6, 20, 80
Malaya Yarımadası 2
Malazgirt F6-7, 60, 66
Malta C7, 60
Man Adası A4, 62n
Manastırlar 52
Manfred (Sicilyalı) 76, 79
Manisa 79n
Mansür 48
Manş Denizi A5, 10, 54, 58, 66, 86, 101
Marco Polo 79, 80n
Marcus Aurelius 36n
Markland 50
Markomanlar 10r
Markus (Aziz) 54
Martinus V. (papa) 96
Matbaa 98, 98n
Mavrikios 26, 28
Maveraünnehir H6, 4, 8, 14, 24, 26, 32, 38, 60, 66, 68n
Maximillian94
Mayorka B7, 46, 74, 88
Mazdekçilik 8
Mazenderan 66
Mazovya 79, 88
Medine E10, 30, 38
Mehdi
Fatimî 46
Serbedar 88
Mehdiye C7, 46, 48, 58
Mekke E10, 30, 38

Mekran 1
Melfi 58
Meloria 79
Memlûklar 76, 79, 88, 90
Menteşe Beyliği 79n
Marakeş A8, 58
Mercia 30, 32, 42
Meriniler 78
Mertola 56n
Merv H7, 30, 58, 64
Mesud (Gazneli) 58
Mehmet II (Fatih) 94
Mezopotamya F7-8, 8, 10, 22, 28, 30
Mısır, Mısırlılar 6, 7, 22, 28, 30, 34, 38, 44, 46, 48, 56, 58, 66, 68, 72, 72n, 76, 83, 84, 86, 98
Milano B5, 6, 12, 72, 84, 92
Milas 79n
Minorka B7, 46
Moğollar 6, 7, 24; ayrıca bkz. Cengiz Han, Altınordu, İlhanlı, Çağatay Hanlığı, Yuan hanedanı
Moldavya 88, 90n, 94
Monemvasia D7, 68
Monofizit 20, 34, 52
Mora Cd7, 68, 78 ayrıca bkz Akhaia
Moravya C5, 48ayrıca bkz. Büyük Moravya
Moron 56n
MoskovaE3, 80, 86, 94, 96
Mozambik Boğazı 100
Muhammed (Hz.) 30
Murabıtlar 58, 60, 62n, 64, 66
Murom F3, 44
Musul F7, 62, 66, 68, 72n
Muvahhidler 66, 68n, 74, 78
Muzafferiler 88
Myriocephalon (Çardak) E7, 68

N

Nancy 94
Napoli (kent) C6, 6, 26, 32, 48n, 82
Krallığı 79, 82n, 90, 94, 94n, 96
Narses 24, 26
Nasturiler 20
Navarra 46, 48n, 56, 56n, 60, 64, 66, 78, 94
Nedao Irmağı 14, 16

Neustria 28, 32
 Neva Irmağı E2, 54, 78n
 Newcastle 101
 Newfoundland 10
 Niebelungen 14
 Niebla 56n
 Nihavent F8, 30
 Nijer Irmağı 50
 Nikeforos I 42
 Nikopolis (Niğbolu) D6, 90
 Nil Irmağı E9, 1, 2, 6, 8, 20, 38, 50
 Ninova F7, 28
 Normandiya 66, 68, 88, 94
 Normanlar 46, 58, 58n, 60, 64
 Norsklar, Norveç, Norveçliler 40, 42, 44, 46, 48, 50, 50n, 56, 62n, 78, 80, 84;
 ayrıca bkz. Normanlar
 Nothumbria 28, 30, 32, 42
 Novgorod E3, 44, 56, 58, 64, 64n, 78, 78n, 80, 84, 88, 94
 Nureddin 66, 68
 Nübye 2, 8, 20, 38
 nüfus 8, 36, 83, 86

O-Ö

Oder Irmağı C4, 66
 Odo (Cluny) 52
 Odoakr 16, 18
 Oğuz Türkleri 58, 66
 Oleg (Novgorodlu) 44, 46
 Oman, Charles 6
 Onogur Bulgarları 42n
 Orkney Adaları; Orkney Uçbeyliği A3, 44, 48, 56, 62n, 94
 Orléans B5, 14
 Orta Asya 1, 8, 14, 66n, 76n, 80, 92
 Ortodokslik 34, 34n, 52, 62, 70, 82, 96
 Osman Bey 79
 Osmanlılar 4, 79, 79n, 88, 90, 90n, 92, 94, 96
 Ostrogotlar 8, 10, 14, 16, 18, 24, 34
 Otrar H6, 92
 Otto I 46
 Otto II 70
 Ögedey 76, 76n
 Özbekler 92, 94n

P

Pakistan 32
 Palermo C7, 64
 Pamir Dağları 54n, 100
 Pamuk 72, 72n, 84
 Papalık, Papalık Devleti 20, 30, 32, 34, 38, 40, 42, 46, 48, 52, 60, 62, 68, 70, 76, 76n, 82, 84, 88n, 90, 98
 Paris 72, 94
 Patrick (Aziz) 20
 Pavia 26
 Peçenekler 44, 46, 48, 60, 64
 Pedro III (Aragonlu) 79
 Peipus Gölü D3, 78
 Pencap 56
 Pepin III 40, 42, 52
 Pereyaslavı E4-5, 76
 Pers 8, 10, 14, 18, 22, 24, 26, 28, 30, 34, 38, 74, 84
 Persepolis G9, 30
 Peruzzi 84
 Petrus (Aziz) 84
 Philippe (Yakışıklı) 80
 Philippe Augustus 68, 68n, 88
 Piktler 14, 32, 34, 44
 Pirene Dağları AB6, 18, 66
 Pisa, Pisa Konsili 6, 60, 72, 76n, 79, 96, 98
 Po Irmağı C5-6, 24, 26
 Poitiers B5, 32, 88, 90
 Polonya, Polonyalılar 6, 48, 52, 56, 64, 66, 68, 76, 79, 86, 88, 90n, 92, 94, 94n
 Polotsk D3, 44, 56, 58
 Pomeranya, Pomeranyalılar C4, 64, 79
 Portekiz, Portekizliler 66, 78, 92, 94, 94n, 100, 101
 Prag C4-5, 92
 Pripet Bataklıkları D4, 44
 Provence 18, 24, 44, 46, 48n, 64, 68n, 78, 82n, 90, 94
 Prusya D4, 74, 78, 84, 92, 94
 Pskov D3, 88
 Ptolemeus (Batlamyus) 2, 50
 Pusula 98n

R

Ragusa C6, 88n
 Ravenna C6, 12, 24, 26, 32, 40

Raymond (Toulouse'lu) 62
 Ren Irmağı B4, 7, 8, 10, 12, 14
 Rey G7, 22
 Rhone Irmağı B5, 16, 18, 88n
 Richard (Aslan Yürekli) 68
 Robert (Normandiya Dükü) 62
 Robert Guiscard 58, 62
 Rodos D7, 80
 Roger (Sicilya Kontu, sonra kralı) 60, 64
 Rollo (Viking) 46
 Roma (kent) C6, 6n, 10, 12, 14, 16, 16n, 22, 24, 26, 32, 34, 38, 42, 44, 48, 52, 70, 82, 84, 86;
 Yeni Roma bkz. Konstantinopolis
 Roma İmparatorluğu 4, 7, 8, 10, 38
 Doğu kısmı 6, 14, 16, 18, 24, 26, 28;
 ayrıca bkz. Bizans İmparatorluğu
 Romans dilleri 4, 4n
 Romanos (Bizans imparatoru) 60
 Romanya prenslikleri 96;
 ayrıca bkz. Moldavya, Eflâk
 Romulus Augustulus 16, 16n
 Rostov E3, 44
 Rudolph (Habsburg) 76, 80
 rum ateşi 32
 Rüm, bkz. Anadolu, Selçuklular
 Rus kilisesi 82
 Rusça 4
 Rusticello (Pisa'lı) 79n
 Rusya, Ruslar 1, 2, 6, 16, 36n, 42, 42n, 44, 44n, 46, 48, 52, 54, 56, 58, 64, 66, 74, 76, 78, 79-80, 82, 84, 86, 88, 90, 92
 Rügler 18
 Ryazan F4, 76

S-Ş

Saat 98
 Sabinler 10
 Safariler 44, 46
 Sahil 38, 50, 58, 101
 Sahra 1, 6, 8, 38, 50, 58
 Saksonlar 8, 14, 26n, 52
 Saksonya 42, 54n, 72
 Salerno 44, 58, 70
 Samaniler 44, 46, 4 54n
 Samogitya D3, 92

Samsun E6, 79
 San Vitale (Ravenna) 24
 Sancar 64, 66
 Sancho (Büyük; Navarra Kralı) 56n
 Santa Maria Burnu 101
 Santa Maria del Algarbe 56n
 Sao Jorge 101
 Saray F5, 86, 90
 Sardinya B6, 16, 24, 46, 60, 62, 72, 76n, 79, 94
 Saruhan 79n
 Savoy B5, 14
 Seine Irmağı B5, 14, 44, 46, 68, 86
 Selahaddin 68
 Selanik D6, 80, 92
 Selçuklu Türkleri 58, 58n, 60n, 62, 62n, 64n, 66
 Hemedan Sultanlığı 64, 66
 Merv Sultanlığı 64, 666
 Rüm Sultanlığı 62, 64, 68, 68n, 74, 76, 79, 88
 Seleukia F8, 22
 Semerkand H6-7, 92, 98n
 St. Jean Şövalyeleri 80
 Senhace kabilesi
 Septe A7, 56n, 92
 Septimania B6, 18, 40
 Serbedarlar 88
 Sevilla 56n, 74
 Seyhun Irmağı (Siri Derya) 32
 Shetland Adaları A2, 42, 94
 Shona 100
 Sırplar 56, 66, 68, 80, 88, 90, 92, 94
 Sicilmese A8, 58
 Sicilya C7, 12, 16, 18, 22, 34, 34n, 42, 44, 48, 58, 60, 62, 68, 76, 78, 79, 92, 94
 Sicilya Vesperum Ayaklanması 78, 79, 82
 Siena 98
 Sigismund 90, 92, 94n
 sikke, madeni para 84
 Silezya C4, 79, 92, 94, 94n
 Siling Vandalları 10, 12, 14
 Simeon (Aziz) 52
 Sind 32
 Sinop E6, 74
 Sis (Kozan) E7, 82
 Sistini Şapeli bkz. Capella Sistina
 Sivas E7, 64

Sixtus IV (Papa) 96
 Skraelingler 50
 Slavlar 4, 8, 24, 26n, 28, 40, 42, 44n, 48, 52, 66
 Sluys B4, 88
 Smolensk E4, 44, 79, 92
 Somali 38
 Somme Irmağı B4-5, 44
 Spoleto 26, 42, 46
 Sri Lanka 2
 St. Tropez 46
 Stefan Arpad (Macar Kralı) 48
 Stefan Duşan 80, 82, 88, 88n
 Stephanus II (Papa) 52
 Stephen (Blois'lı) 62
 Stilicho 6, 10, 12
 Stockholm C3, 54
 Strathclyde 28, 32, 48n
 Sür (Tyre) E8, 68
 Suriye 22, 28, 30, 34, 36, 38, 58, 60, 62, 66, 72, 76, 86
 Suzdal F3, 64, 66, 78, 80
 Südetler C4, 6
 Süevler 10, 12, 16, 18, 26
 Sünniler, Sünnilik 30, 58n
 Sveyn (Çatal Sakallı) 48, 56
 Sviatoslav 48
 Syagrius 16, 18
 Şahruh 92
 Şam E8, 38, 62, 66, 72n, 90
 şap 98
 şarap 22
 şeker 38
 Şeria Irmağı
 Şiiler, Şiilik 30, 40, 44, 46, 58, 60n, 66; ayrıca bkz. Mehdi
 Şiraz G9, 88
 Şirvan 32, 48n, 66

T

Taberistan 30, 40, 44
 Taman E5, 48, 54, 60
 Tana E5, 86
 Tanca A7, 56n, 94n
 Tancred d'Hauteville 58
 Tannenberg D4, 92

Tarım Havzası 92
 Tarusa E4, 88
 Taşkent HJ6, 32
 tatar yayı 98n
 Tatarlar 92, 94
 Tebriz F7, 79, 84
 Teke Beyliği 79n
 Teodorik 18
 Thorvald (Erik'in oğlu) 50
 Thüringiya, Thüringler BC4, 14, 24, 26n, 34
 Tibet 22
 Tiflis F6, 48n, 64
 Timuçin bkz. Cengiz Han
 Timur (Timurlenk) 90, 92, 92n
 Timurlu İmparatorluğu 94n
 Tirol C4, 90
 Titus 16
 Tlemsen A8, 78, 80
 Toledo 56n, 60
 Tolfa 98
 Toros Dağları E7, 32, 62
 Tortosa 56n
 Torun C4, 74
 Toscana C6, 26
 Tournai 18
 Töton Şövalyeleri 74, 76, 78, 79-80, 84, 90, 92, 94
 Trablus (Libya'da) C8, 46
 Trablus (Lübnan'da) E8, 64, 76
 Trabzon E6, 68, 75, 76, 79, 86
 Trakya D6, 42, 90
 Transilvanya D5, 4n
 Treviso C5, 80
 Tuaregler 58
 Tuluniler 44, 46
 Tuna Irmağı CD5-6, 4n, 8, 10, 14, 16, 18, 24, 28, 30, 46, 48, 79
 Tunus 14, 32, 42, 84
 tuz 38, 100
 Türkçe 4
 Türkistan 22, 64
 Türkler 6, 7, 8, 24, 26, 30, 38, 44, 48, 56, 58, 60, 62, 64n, 68, 74, 74n, 83, 90, 92
 Tver E3, 80
 Tweed Irmağı A3, 56

U-Ü

Umman
 Umman Denizi
 Ural Dağları G2-4, 1, 6, 42n
 Ural Irmağı G5, 92
 Urbanus II (Papa) 62
 Urbanus V (Papa) 96
 Urbanus VI (Papa) 96
 Urfa (Edessa) E7, 60, 62n, 64, 66
 Utigur Hunları 15, 26, 28
 Ümit Burnu 101
 Üzengi

V

Valencia 74n
 Valdemar Atterdag 88
 Van Gölü F7, 60
 Vandallar 8, 10, 12, 16, 18, 20, 22, 24, 34 ayrıca bkz. Asding Vandalları, Siling Vandalları
 Varenjler 36n, 42, 44, 44n, 46, 58, 54, 54n
 Vaspurakan 46, 56
 Vatikan 96
 veba bkz. Kara Ölüm
 Venedik, Venedikliler C5, 6, 32, 44n, 48n, 54, 54n, 68, 72, 76n, 79-80, 84, 86, 88, 88n, 90, 92, 94, 94n, 98
 Vikingler 36n, 42, 44, 46, 48, 50, 54, 56, 58, 84
 Vinland 50
 Visby C3, 84
 Vizigotlar 8, 10, 12, 14, 16, 18, 24, 26, 28, 32, 32n, 34, 40
 Vladimir (Suzdal'da) F3, 66, 76, 80
 Vladimir Büyük Prensleri 66, 78n, 80, 86
 Vladimir I (Kiev Prensi) 52, 56
 Vlahlar 4n, 79, 88
 Volga Irmağı F4, 8, 10, 24, 30, 32, 42n, 44, 86
 Volhinya 79, 90n
 Volhov Irmağı E3, 54
 Voltaire 7
 Vouille AB5, 18, 20

W

Waiblingen B5, 76n
 Welf hanedanı 76n

Wessex 42, 44, 46, 48
 William Rufus 60
 William (Fatih) 58, 58n, 60, 62, 66
 Worms 14

Y

Yahudiler 6, 30
 Yarmuk Irmağı E8, 30
 Yaroslav (Novgorod Prensi) 58
 Yemen 8
 Yeni-Platoncu 20
 Yezdigird 30
 York A4, 46, 48
 Yuan hanedanı 7
 Yuan-Yuan 24
 Yunanca 4, 4n
 Yunanistan, Yunanlılar 7, 10, 28, 42, 78, 80, 82, 88, 90, 92, 94
 Yun 84

Z

Zara 68
 Zaragoza 56n, 58n, 64
 Zengibar 2
 Zengiler 66
 zeytinyağı 22
 Zimbabve 100
 Ziriler 56, 58
 Ziyani Emirliği 78

ORTAÇAĞ TARİH ATLASI, İS 4. yüzyılın ortalarından (Roma İmparatorluğu'nun resmi olarak ikiye bölünmesinden az önce), İS 15. yüzyılın sonlarına (ilk keşif yolculukları) kadar uzanan tarih dilimini kapsıyor. Yorumları Avrupa ağırlıklı olmakla birlikte kitabın baz haritası, Yakındoğu'nun da tümünü içererek ortaçağ dünyasının coğrafi çerçevesinin tamamını ortaya çıkarıyor. Kronolojik düzende birbirini izleyen siyasi haritaları, daha geniş aralıklarla sıralanan nüfus ve kentleşme haritaları tamamlıyor. Elliden fazla haritaya eşlik eden metinlerde Colin McEvedy, bir yandan Akdeniz merkezli Roma İmparatorluğu'nun çözülmesi ve merkezin doğuya kayması sonucunda, Avrupa'da yavaş yavaş yeni bir siyasi bütünün oluşumunu anlatırken; diğer yandan da İslamiyet'in ve Asya'dan gelen kavimlerin Yakındoğu ve Akdeniz coğrafyasını şekillendirdiğini aynı hikayeye sığdırıyor. Dört ciltlik tarih atlası dizisi *Yakınçağ*, *Modernçağ* ve *İlkçağ* ciltleriyle tamamlanıyor.

ISBN: 975-8362-38-0

Fiyatı: 15.000.000 TL (KDV Dahil)